

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

107

KASIM
2002TOPLUMSAL
TARİH› Anadolu'da
Paranın
ÖyküsüAyın Gündemi ›
Kültürel Miras ve
Kültürel Çeşitlilik
(Orhan Silier)

RAMAZAN GELDİ HOŞ GELDİ!›

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Ramazana
Dair Siyasi Alışkanlıklar | Taşrada ve İstanbul'da Eski Ramazanların
Tadı | Ahmet İhsan'ın Kaleminden Bir Senede İki Ramazan | Hayal
Şehrin Hayal Oyunu | Ramazan Kitapları

Kültürel miras ve kültürel çeşitlilik

Orhan Silier

Dünyada ve özellikle üyesi olmaya niyetlendiğimiz Avrupa Birliği ülkelerinde tarih alanında çok önemli işler yapılıyor, çok büyük yatırımlara giriliyor ve bunların önemli bir bölümü de gelip geçici hevesler olarak bırakılmayıp kurumsallaştırılıyor. Devasa eğitim, araştırma, belgeleme, restorasyon projeleri, her yıl yeni yeni merkezlerin ve müzelerin kuruluşu başdöndürücü bir hızla birbirini kovalıyor.

Bu gelişmeleri izlerken, örneğin dört yıl önce Cumhuriyet'in 75. Yılı kutlamaları için dört bakanlık ve Tarih Vakfı'na, Türkiye'nin her tarafına dağılmış yüzlerce proje için toplam 10 milyon dolar ayrılmasının ne kadar zor ve olaylı olduğunu hatırlayıp karşılaştırmak yapmamak ve hayıflanmamak elde değil. Uluslararası istatistikler gelişmiş ülkelerin çoğunda her ay en az bir yeni müze kurulduğunu gösterirken, her anlamda "büyük" İstanbul'da, müze olduğu ilan edilen kurumlarımızın toplam sayısının, sarayların ve kasırların da eklenmesiyle iki elin parmaklarını ancak geçebildiğini bilmek insana acı veriyor.

Gelişmiş ülkeler, dünyada saygınlığın, toplum içinde karşılıklı anlayış ve barışın, çeşitli kimlik arayışlarına verilebilecek anlamlı cevapların tarih alanıyla yakından ilişkili olduğunu biliyorlar. Önemli alabildiğine artan, fark yaratan bir ürün olarak kültürel mirasın taşıdığı ekonomik değerin farkındalar. Böylece, tarihe yatırım yaparken harcadıkları kaynakların çok verimli bir alana yönelmiş olduğu bilinci bu toplumlara egemen.

Buralarda, ilkel, dünyaya atözlükleriyle bakan bir tarih anlayışı, neredeyse tümüyle terk edilmiş durumda. Tarih eğitiminden, tarih yazıcılığından ve genel olarak toplumun tarihe olan ihtiyaç, ilgi ve merakından beklenebileceklerin demagogik nutuklarla ya da yazılarla karşılanabileceğini sananlar etkilerini büyük ölçüde kaybettiler. Mussolini'nin, Hitler'in küçük karikatürleri artık Avrupa politikasında etkili ve sürekli roller oynamıyorlar. Toplum bu tiplerin etkilerini sınırlandırmayı dengeleyebiliyor, açtıkları ayrımcılık, düşmanlık yarımlarını önemli oranda sağaltabiliyor.

Kültürel Çeşitlilik ve Diyalog

Gelişmiş bir tarih eğitim, araştırma ve tartışma ortamında, bizde hâlâ pek revaçta olan, sakıza dönmüş kahramanlık ya da nostalji hikâyeleri anlamsızlaştığı için ve yeni anlama ihtiyaçlarını karşılamak üzere boyuna yeni kavramlar gündeme geliyor. Aslında bu kavramların çoğu, yepyeni olgulara değil, insanlığın on binlerce yıllık macerasının bugünkü biçimlenişine denk düşen gerçeklere işaret ediyorlar... "Kültürel çeşitlilik" ve "kültürlerarası diyalog" söz konusu kavramlardan ikisi.

11 Eylül 2001'in derstleri ve Eylül 2002'de Johannesburg'da

gerçekleştirilen Dünya Zirvesi yeni bir paradigmanın dünyaya bakışımıza yol göstermesi gerekliliğinin altını çizdi. Aynı genel çabanın bir parçası olarak UNESCO, 2002'yi Kültürel Miras Yılı ilan ederken, aynı zamanda Kültürel Çeşitlilik Evrensel Deklarasyonu'nu da hazırlamayı zorunlu buldu.

Gelişmiş, katılımcı bir demokrasi ve aktif yurttaşlık ilişkileri peşindeki toplumlar, hem kendi içlerinde var olan, hem de dünyada kendini duyuran kültürel farklılıkları görmezden gelmenin pek bir sonuç vermediğini kavradılar. Bu tür politikaların, kör kör parmağın gözüne inadıyla, sorunları biriktirip derinleştirdiğini gördüler. Çoğulcu olmayan bir yaklaşımın toplumda boyuna "öteki"ler ürettiğini, dinsel, etnik, kültürel farklılıkları keskinleştirdiğini, insanları tek kimlikliliğe dayanan sert, şiddet dolu çatışmalara sürüklediğini anladılar. Giderek, bu tür yanlışların yalnızca demokrasi düşmanlarına, güya "birlik ve bölünmezlik" savunucusu olan aşırı sağ politikası esnafına, etkilerini sürdürmek için korku ve endişe ortamını sürdürmek isteyenlere yaradığını saptadılar. Çeşitli tarihsel deneyimler, mikro-milliyetçilikle en başarılı mücadelenin, güven-milliyetçilikle ve her türlü önyargı ve bağnazlıkla mücadeleden geçtiğini ortaya koydu.

Dayatmacılık Yerine Çoğulculuk

Bir yandan gecikmiş bir milliyetçiliğin, öte yandan dinsel inançlar alanına yönelmiş çok yönlü çatışmacı zorlamaların, büyük bir imparatorluğun hızla dağılmasının bilincine -ve bilinçaltına- kazındığı derin travmalarıyla keskinleşerek, tüm toplumsal yaşama egemen olduğu bir toplum olmaktan yavaş yavaş çıkmaya cabalıyorduz.

Dayatmacılık ve tekleştirmecilik temelli ilişkiler, yalnızca Osmanlı ya da Bizans, Roma İmparatorluklarının bu topraklarda iki bin yıl boyunca sürdürdüğü görece çoğulcu politik örgütlenme geleneklerine aykırı değil, aynı zamanda, daha önceki binyılların genlerimize kazındığı tüm kültürel geleneklerimiz ve gerçeklerimize de aykırı...

Yalnızca genlerimiz değil, ekmeğimiz/ekmeklerimiz, halı-kilimimiz/halı-kilimlerimiz, müziğimiz/müziklerimiz, evimiz/evlerimiz çeşitlilik içinde birliğin, karşılıklı etkileşimin, yeni sentezler üretebilme ve yine de ayrı ayrı değerini koruma gerçeğinin tarihsel tanıklığını yapıyor...

Türkiye Cumhuriyeti'nin bir kültür ülkesi olduğu ifadesi, eğer sıradan bir iddia değilse, işte tam da bu zenginliği ifade ediyor; böyle bir zenginliği amaçladığı ve gerçekleştirdiği ölçüde de somut, özel bir anlam taşıma hakkına sahip olabilir...

Bu ükseyi, bu ülkenin insanlarını kelimenin her anlamında yoksullaştıran ve daha da yoksullaştırmayı amaçlayan yusu-yuvarlak, tornadan çıkmış, tek tip kalıplara ihtiyacımız yok...

Kültürel çeşitliğin toplumsal yaşamın en önde gelen bir gerçeği ve değeri olarak kabulü ve günlük hayatta ete kemiğe

bürünmesi, kuşkusuz çok karmaşık, çok güç ve her durumda kendi iniş çıkışlarını ve sorunlarını içinde taşıyan bir süreç. Ne var ki, bütün bu karmaşıklık, güçlük, iniş-çıkış, toplumsal pazarlık, sorumluluk ve sorunlar, katılımcı demokrasinin ve uygarlığın ayrılmaz bir parçası, baskıcı olmayan yöntemlerle çözümler bulma yaklaşımının ta kendisi.

Tolerans Değil, Gerçek ve Yaşamda Yerini Bulan Haklar

Geçen eylül ayında Türkiye çok önemli bir toplantıya ev sahipliği yaptı. 100'ün üzerinde ülkenin katıldığı, bunlardan 70'inin kültür bakanları ile temsil edildiği "Kültürel Çeşitliliğin Bir Aynası Olarak Maddi Olmayan Kültürel Miras Yuvarlak Masa Toplantısı" İstanbul'da yapıldı. UNESCO genel müdürü ve Türkiye Kültür bakanının evsahipliğinde gerçekleştirilen bu buluşma son derece öğretici oldu.

Toplantıyı açan UNESCO genel müdürü Kültürel Çeşitlilik Evrensel Deklarasyonu'na göndermeler yaparak "biyolojik çeşitlilik doğa için ne kadar elzemse kültürel çeşitliliğin de insanlık için o denli gerekli olduğunu" vurguladı. Bu yaklaşımın yaratıcılık, buluşçuluk, karşılıklı alışveriş ve karşılıklı saygıya dayanan bir toplumsal yaşamla olan sıkı ilişkisine dikkat çekti.

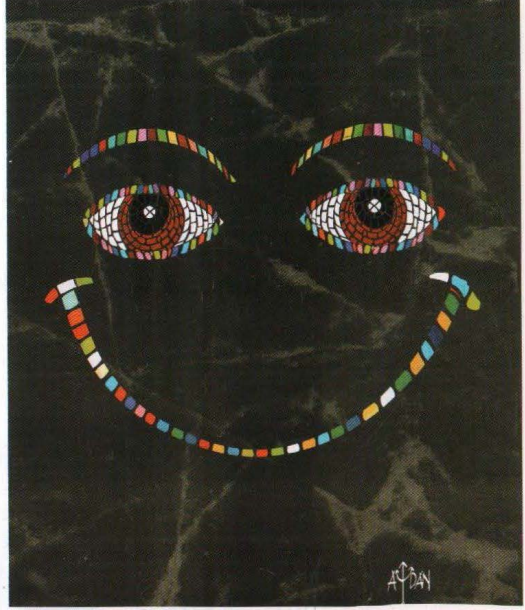
Toplantıda yapılan en kısa, ancak en ilgi çekici katkılardan biri Meksika temsilcisine aitti. Meksika Kültür ve Sanat Konseyi başkanı Bayan Sari Bermudez, biraz da önemli bir bölümü demokrasiden pek nasibini almamış ülkelerden olan birçok kültür bakanının kültürel çeşitliliğe kendi ülkelerinde ne kadar "tolerans gösterdiklerini" anlatmalarına tepki olarak, "biz Meksika'da tolerans diye bir şey tanımıyoruz. Bu eşit olmayan bir ilişkiyi simgeler. Bizce kültürel çeşitlilik bir insan hakları konusudur. Bu haklar kuşkusuz yasal olarak garanti altına alınmalıdır, ama yalnızca yasalarda kalmayıp günlük yaşamın, kültürün de bir gerçeği olmalıdır. Dolayısıyla kamunlarla korunduğu kadar devlet tarafından sağlanmış özel mali olanaklarla da desteklenmelidir" dedi.

Türkiye'de "ne mozaiği olan!"lı reddide politikalarının yeni keskin ifadeleriyle karşılaştığımız, Müslüman olmayan yurttaşlarımıza ait vakıflara baskıların ve ayrımcılığın, son anayasa değişikliklerinin bir gereği olarak nihayet azaltılmasına bile karşı çıkan bir dönemde, hem de zengin olmayan bir ülke temsilcisinden gelen bu yaklaşım yeterince aydınlatıcı idi.

Küreselleşme ve Kültürel Çeşitlilik

Hemen geçtiğimiz ay 10-13 Ekim'de, bu yıl Avrupa kültür başkenti olan Brugge'de Avrupa çapında tarihi miras koruma örgütlerinin şemsiye örgütü olan Europa-Nostra'nın "Küreselleşmenin Avrupa'nın Kültürel Çeşitliliğinin Korunmasına Etkisi" konulu yıllık buluşması yapıldı. Tarih Vakfı'nın da aktif katılımı olan bir olduğu Europa-Nostra'nın, Avrupa'nın alabildiğine elitist, birçok ülkede doğrudan asilzadeler tarafından yönetilen bir kuruluş olarak, bu konuyu ele alışındaki köktencilik gerçekten çok anlamlı bir göstergesi oldu.

Toplantının konuşmacı ve katılımcılarından birçoğu Amerikan kitle kültürünün alabildiğine hızla yaygınlaştığı bir dün-

yada, hem ülkelerin kendi içinde, hem de ülkeler arasında çeşitliliğe saygı temelinde gelişecek bir yaratıcılığın ve katılımcılığın önemine işaret ettiler. Kuruluşun bu toplantıyla görevini devreden eski yürütücü başkanı Baron Lichtbuer'in "Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin Avrupa kültür mirasının бүtünüğü ve gerçek bir karşılıklı anlayış kültürünün gelişmesi açısından taşıdığı önemi" vurgulaması anlamlıydı.

Geçen haftalarda Sezen Aksu'nun ortak kültürel varoluş konserlerini yaygın bir sevinçle karşıladık. Ayrıca binlerce Alevi sanatçının muhteşem konseri ile Açık Hava Tiyatrosu'nda ilk Kürtçe büyük çaplı konserin örgütlenilebilmiş olması da benzer duygular uyandırdı. Üstelik Türkiye de bölünmedi... Sonra, çoğumuz dönüp bu tür adımlara sevinmek zorunda kaldığımızı biraz da üzüldük. Doğallığa, normale, uygarca olana ulaşmak her zaman çok kestirme sağlanamıyor... Arkasında ne emekler, acılar bulunabiliyor.

Tarih Vakfı daha 1993'te İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği sırasında gerçekten çoğulcu bir kültür gösterisine öncülük etmiş, 1995-96'da İstanbul'da Aya İrini'de Gönül Paçacı arkadaşımızın büyük gayretleriyle İstanbul'da Müziğin Renkleri Konseri'ni düzenlemiş, 1998'de Cumhuriyet'in 75. Yılı kutlamalarında "Aile Fotoğraf Albümleri Sergisi" ile geçit resminde Anadolu'nun tüm müziklerinden seçmelerle saatlerce çevreye barış, anlayış ve güzellik saçan kurumsal katılım kamyonunu hazırlamış bir kuruluş olarak ve elbette yıllardır düzenlediği toplantılar, yaptığı araştırmalar, yayınladığı onlarca kitap, yüzlerce makale ile bu sürecin değerini bilenlerin kuruluş olduğunu her geçen gün biraz daha kararlılıkla kanıtıyor. Yine, aynı biçimde; arkasında ne büyük zorluklar olarak.

107. sayımızla merhaba

Tüm öğretmenlerimizin Öğretmenler Günü'nü kutlarız. On bir ayın sultanı Ramazan'ın gelmesi sebebiyle, bu konuya ayırdığımız dosyamızla karşınızdayız. Nostalji rüzgârına kapılmadan hazırlamaya çalıştığımız dosyanın editörlüğünü Yavuz Selim Karakışla üstlendi. Malum, özellikle son iki yıldır ekonomik krizi konuşmadan günümüz geçmiyor. Finans piyasaları, reel sektör gibi kavramlarla cebelleşirken, bu ayın uzun yazısını da bu konuyla ilişkilendirip, Eskiçağ'dan Roma İmparatorluğu'na paranın serüvenine ayırdık. Bu yazı ayrıca 107 sayılı dergi geçmişimizde nümizmatik konusuna yer verdiğimiz ilk yazı.

Bir Jöntürk olan Ali Osman Onbulak'ın hayat hikâyesini torununun kaleminden sizlere sunuyoruz. Salih Özbaran'ın Avrupalıların gözüyle Osmanlı kimliğini incelediği yazısı, Hasan İleri'nin Heilderberg Programı üzerine kaleme aldığı "Sosyalist Avrupa Birliği ülküsü" yazısı, Troya sergisinin bir değerlendirmesi ve Osmanlı harfleriyle kaleme alınmış Batı müziği teori kitapları üzerine olan yazılar, düzenli bölümlerimizle birlikte dergimizin sayfalarında yer alıyor.

Önümüzdeki sayımızı, tarih-edebiyat ilişkisini incelediğimiz dosyaya ayırdık. 108. sayımıza kadar hoşça kalın.

Mustafa Yolaç

02 Ayın Gündemi
ORHAN SİLİER

06 Not defteri

08 Osmanlı Basınında
Yüz Yıl Önce Bu Ay
EMEL SEYHAN

10 Anadolu'da paranın
öyküsü
OĞUZ TEKİN

20 Arşivden Bir Belge
YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

22 Osmanlı'dan
Cumhuriyet'e bir
Jöntürk
HAKAN GÜLSÜN

28 Sosyalist Avrupa Birliği
ülküsü
HASAN İLERİ

32 Osmanlı imgesi
SALİH ÖZBARAN

38 Büyük Mübadele ve
Bursa
HASAN ÇETİN

42 Efsaneden gerçeğe Troya
OĞUZ TEKİN

45 Batı musikisi teori kitapları
RECEP USLU

48 Ramazana dair siyasi
alışkanlıklar
FRANÇOIS GEORGION

56 Eski ramazanların tadı
NECDET SAKAĞÖLU

60 Bir sene iki Ramazan
KEMALETTİN KUZUCU

64 Hayal şehrin hayal
oyunu
UĞUR GÖKTAŞ

68 Ramazan kitapları
EMİN NEDRET İŞLİ

72 Türk denizcisinin II.
Dünya Savaşı anıları
KURBAN COŞKUNER

74 www.webdetarih.net.tv
GÜREL TÖZÜM

75 Tarih Vakfı'ndan
haberler

Karakışla
Uğur Göktaş
yapmıştır

TÜRKİYE
EKONOMİK VE TOPLUMSAL
TARİH VAKFI

Aylık Dergi
Kasım 2002 Sayı: 107 C. 18

Tarih Vakfı Adına Sahibi
Orhan Silier

Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu

Yayın Kurulu
Hülya Balci Akarlı, Edhem Eldem,
Çiğdem Kafescioğlu, Yavuz Selim
Karakışla, Murat Koralhürk, Neva
Necipoğlu, Necdet Sakağolu, Oğuz
Tekin, Zafer Toprak, Mete Tunçay
**Yayın Yönetmeni ve Sorumlu
Yazışları Müdürü**
Mustafa Yolaç

10

Anadolu'da paranın öyküsü

Oğuz Tekin Eskiçağ'dan Roma İmparatorluğu'na sikkelerin gelişimini konu ediniyor.

22

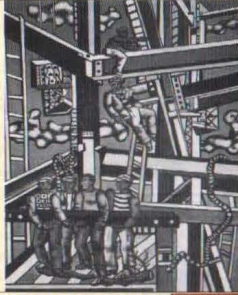
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir Jöntürk

Hakan Gülsün, Ali Osman Bey'in maceralı yaşantısını aktarıyor.

28

Sosyalist Avrupa Birliği ülküsü

Hasan İleri Heidelberg Programı'nı ve içeriğini tartışıyor.

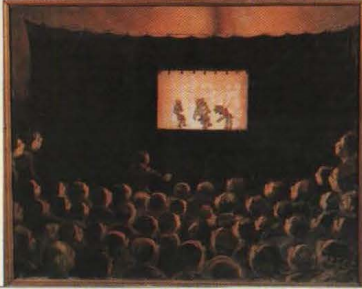
32

Osmanlı imgesi

Salih Özbaran orijinal kaynaklara dayanarak Avrupa'daki Osmanlı imgesinin analizini yapıyor.

46-71

Ramazan geldi hoş geldi

Grafik Tasarım
Baki Kara
İlail Kösemen (Myra)

Kapak Tasarımı
İlail Kösemen

Grafik Uygulama
Halil Bilginer

Reklam
İnci Tepeci
Ebru Şimşek

Düzeltili
Alev Özgüner
Renk Ayırımı ve Baskı
Stampa

Abonelik işleri: Abonet
Tel: (212) 210 01 10 Faks: (212) 22 2 27 10
abonet@abonet.net | www.abonet.net

Ankara Temsilciliği
Ülku Özev
Tel: (312) 426 16 54
Dağıtım Doğan Dağıtım

Abone Koşulları
Bir yıllık 40.000.000 TL
Bir cilt 22.000.000 TL

İletişim Adresi

Vali Konağı Caddesi Samsun Apt. No: 57
Nişantaşı 80220 İstanbul
Tel: (212) 233 21 61 / 233 21 66 / 233 21 76
Faks: (212) 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toplar@tarihvakfi.org.tr

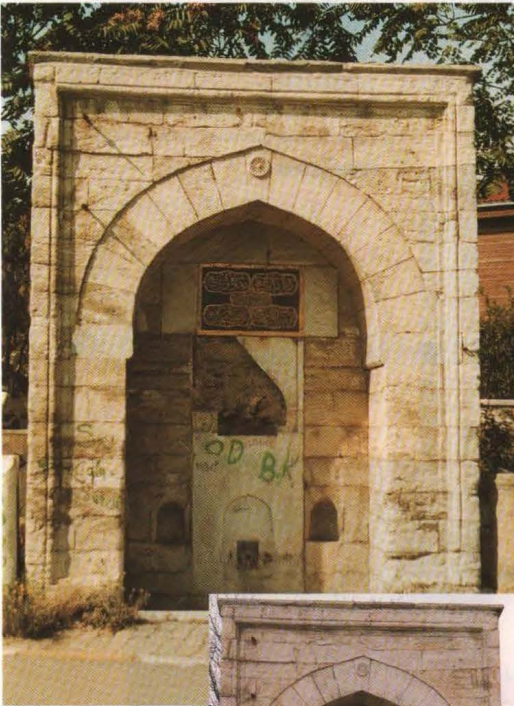
I. Eski Kitap ve Efemera Günleri

1. Eski Kitap ve Efemera Günleri, 16-17 Kasım 2002 Cumartesi ve Pazar günleri saat 9:00-17:00 saatleri arasında İstanbul, Beyoğlu, Tünel'deki Büyükşehir Belediyesi Tank Zafer Tunaya Kültür Merkezi'nde gerçekleşecektir.

Her türlü eski kitap, dergi, gravür, harita, belge, fotoğraf ve kartpostal, bu alanda uzun yıllardır çalışan tanınmış sahaflar ve diğer sergileyenler tarafından ziyaretçilerin beğenisine ve satışa sunulacaktır.

Organizatör ve sergileyenlerin

ortak amacı, bu alanda konuşulabilen, görüşülebilen fikir ve bilgi alış-verişinin yapılabilceği bir kültürel ortam yaratmaktır. Koleksiyon ve koleksiyona dayalı yayın konusunda etkinlik gösteren demek ve benzeri kuruluşlar da etkinliğe katılacaktır.

Kazlı Çeşme'nin tahrıbatından sonraki hal (üstte) ve önceki hal.

Kazı Kim Kesti?

Bundan beş sene önce Kazlı Çeşme'nin fotoğrafını çekmiştim. Semte neden bu isim verilmiş diye merak ederken, çeşmenin üstündeki kaz figürü ile merakım giderilmiş oldu. Sonra hikâyesini de merak ettim ve eve gelince ilk işim *İstanbul Ansiklopedisi*'ndeki* Kazlıçeşme maddesine bakmak oldu:

Semtin ortasında, son düzenlemelerle çevresi açılmış olan ve 500 yıldan beri hiç durmadan akan çeşmenin üzerinde bulunan kabarmaya kaz figürü semtin isminin kaynağını oluşturur.

Rivâyete göre, fetih sırasında İstanbul surlarının önünde çarpışan askerler su bulmaya çalışırken civarda kazların uçtuğu görülmüş, kazları gören sakabaşı, yardımcılarına "gidin kazların konduğu yeri bulun, orada muhakkak su yatakları vardır" demiş, o gün bugündür; kaz sürülerinin konakladıkları yerde semte ismini veren çeşme ihya olunmuştur.

Ekin ayının ilk pazar günü tekrar Kazlı Çeşme'nin fotoğrafını çekmeye gittim. Çeşme yerinde duruyordu ama kabarmaya kaz figürü yerinde yoktu. Üstünde yağlıboya ile yazılmış anlamsız birkaç harf ve yerinden koparılmış kaz figürünün çirkin hoşluğuyla Kazlı Çeşme çok acıklı görünüyordu. Hemen arkasındaki Erikli Baba Kültür Derneği Cem Evi'nin bahçesinde oturan bir grup yaşlı amcaya kazın akıbetini sordum. Bana on-on beş gün önce define arayıcıları tarafından gündüz vakti kınıldığını söylediler. Yani hemen yanında Kazlıçeşme Polis Karakolu da bulunan Kazlı Çeşme'nin kazı güpegündüz birkaç çapulcu tarafından parçalanmış ve parçaları da çöpe atılmıştı. İçinde büyük bir sıkıntıyla, çeşmenin bugünkü halinin de fotoğrafını çektim. Bu trajikomik olayın, altın yumurtlayan ve ağgözlü sahibi tarafından kesilen kazın masalıyla benzeşen kaderini düşüne düşünce eve döndüm.

Cengiz Kahraman

* Hasan Yelmen, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, s. 514.

NOT DEFTERİ!... NOT DEFTERİ!... NOT DEFTERİ!... NOT DEFTERİ!... NOT DEFTERİ!... NOT DEFTERİ!... NOT DEFTERİ!... NOT DEFTERİ!...

VII. Türk Tıp Tarihi Kongresi

Toplumsal Tarih'in Ekim sayısında (106, s. 38-39) sayın Mehmet Demiryürek'in değindiği VII. Türk Tıp Tarihi Kongresi'ndeki bildirimi ilgili bir açıklama yapmak zorunluluğunu duyuyorum: "İstanbul'daki Balkan Savaşı Yaralılarının Röntgen İncelemeleri Konusunda Amerikan Askeri İstihbaratı - Ford Raporu" başlıklı sunumda, "yaralı Türk askerlerinin bir kobyah gibi kullanıldıklarını" söylemedim. Her savaşın özel koşullarında, yeterince tanımadıkları silahların yol açtığı yaralarla karşılaşan hekimler, sağaltım arayışlarına ve denemelerine girişmek durumunda kalabilirler. Balkan Savaşı yaralıların bakım sorumluluğunu taşıyanların, hekim olarak üzerlerine düşen görevi yaptıklarına inanıyorum. Söz konusu raporu hazırlayan Tbp. Bnb. Clyde S. Ford, Brüksel Üniversitesi'nin ünlü cerrahi profesörü Antoine Depage ve diğerleri Osmanlı yaralılarının sağlığa kavuşmalarına mutlaka yardımcı olmuşlardır. Ancak, yine görevleri gereği harp cerrahisi görgü ve deneyimlerini bağlı oldukları kurumlara aktarmışlardır.

Lojistik yönünden, demiryoluyla İstanbul'a taşınan Balkan Savaşı yaralıları Sirkeci'ye varmadan önce Demirkapı'da muayene ediliyor. ağır yaralıları yakındaki Gülhane Hastanesi'ne kaldırılıyordu. Bulasıcı hastalık taşıdıklarından kuşulanlar Sultanahmet Camisi'ne nakledilirken, daha iyi durumda olanlar Taşkısla'ya ve diğer geçici asker hastanelerine gönderiliyorlardı. Yaralıların cerrahi girişim ve bakımlarının ağırlıklı olarak, Gülhane'de Prof. Wieting Paşa'nın kliniğinde gerçekleştirildiği bilinmektedir.

Balkan Savaşlarında Kızılhaç sağlık hizmetleri denetimsiz kalmamıştır. Taşkısla'da ABD, Belçika ve Avus-

1912'de hastaneye dönüştürülen Collège des Frères à Kadıköy - Saint Joseph'te yatan Balkan Savaşı yaralıları.

turya-Macaristan sağlık misyonlarının yanında, Dr. Hanıdi Emin Paşa'nın başkanlığında 500 yataklı bir askeri hastane, ayrıca Fransa'daki cerrahi eğitiminden yeni dönen Tbp. Kd. Yzb. Jak Barbut'un yönetiminde bir Kızılhaç hastanesi çalışmalarını sürdürmüştür.

Ford raporunu anlatırken bir ahlaki değerlendirme olarak algılanabilecek sözlerim ise şöyle idi: "2002 yılında sağlık raporlarının siyasal amaçlarla kullanılması, mesleklerine saygı duyan hekimleri çok rahatsız etmiştir; ama beteri varmış, raporlar askeri amaçlarla da kullanılabilir olmuş..."

Şeref Etker

Addendum

Zafer Toprak'ın geçen sayımızda çıkan "Radikal-Sosyalist Enternasyonal" ve CHF'nin 1927 Kongresi" başlıklı yazısını yararlanarak okudum. Yalnız bir cümlesini düzeltmek istiyorum: "9 Eylül 1923 tarihli TBMM'de CHF mebusları tarafından kabul edilen ve 'muvakkaten' yürürlüğe sokulan nizamname iki kere değişikliğe uğratılmış ve 1927 Kongresi'ne kadar yürürlükte kalmıştır." Bundan sonra anlatıldığı iki tüzük değişikliği, 1 Şubat ve 10 Kasım 1924 grup kararlarıyla yapılmışlardır. İZafer Toprak, bunların ilincisini "istisnâ, yani açıklama yapılması fıka hünyesinde fıka kararla yapılabileceğini" diye anlatıyor. İbzâh'ın sözlük anlamı açıklama olmakla birlikte, bu bir teknik te-

rimdir: Gensoru (*Interpellation*). Aynı Meclis genel kurulunda hükümetin görüşü dinlendikten ve sorunun tartışıldıktan sonra güvenoyu mekanizması işletilir.)

Benim *TC'nde Tek-Parti Yönetiminin Kuruluşu* kitabımı "kaynak eser" diye övmek nezaketini gösteren eski öğrencim, Prof. Toprak, anlaşılarda oradaki bir cümleyi atmış: (s. 180) TBMM İkinci Dönemi'nin sonunda "dağılmadan önce [23 Haziran 1927'de] CHF Grubu önemli bir tüzük değişikliği yapmış, ilk tüzüğün öngördüğü (m. 26 ve 101), Büyük Divan'ın İdare Heyetleriyle yazışarak milletvekillerini saptama yöntemi bir genel seçimde hiç uygulanmadan, Gazi'nin tek seçiciliğine çevrilmiştir." Demek ki,

CHF'nin 1923 tüzüğü, 27 Ekim 1927 tüzüğünden önce üçüncü bir değişikliğe daha uğramıştır.

Mete Tunçay

Düzelti

Geçen sayımızda yer alan Ayşe Hür'ün "Şarkiyatçı Yankee" yazısındaki "Kudüs'teki Kutsal Kalbir Kilisesi'ne, ne mektuplarında, ne de kitaplarında yer verir." cümlesi "Kutsal Kabir Kilisesi'nin o günlerde harap halde olan rotunda'sına ne mektuplarında ne de kitaplarında yer verir" şeklinde olacaktı, düzeltilir.

Yine geçen sayımızda sayfa 43'te yer alan resmin altındaki yazı "Mustafa Kemal meclisten çıkarken" olacaktı, düzeltilir.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

Kasım 1902

Hazırlayan: Emel Seyhan

■ Memalik-i Şahane'de Zeytinyağları

[Sabah 9 Kasım 1902] Geçen nüshanın birinde Malta'da mukim Devlet-i Aliyye şebhenderinin bir raporunun tercümesinden bahsettiğimiz esnada geçen sene zarfında cezire-i inezkûreye idhal olunan 96.677 varil zeytinyağının yalnız 9.000 varilinin Memalik-i Şahane'den idhal olunduğunu ve mülkümüz gibi zeytin yetiştirmeye gayet inusîd bir memleketten bu kadar cüzi yağ ihraç olunması şebhender-i mumaileyhin nazar-ı dikkatini celb eylediğini yazmış ve zeytin ağacının gayet mükemmel garısı suretini [ağaç dikme] ve bu ağacın nasıl iklimde neşvünema bulduğunu dahi ilave eylemiş idik.

Bugün bazı mütalaat ilavesi ile mezkûr bend-i mahsusu ikmal edeceğiz. Zeytinin Teşrinievvel'de olmaya

başladığı ve Kânunuevvel'e kadar tamamiyle kemâle erdiği malumdur. Kemâle eren zeytinler birbirini müteakip ağaçtan düşer ve hemen toplanmaya başlarlar.

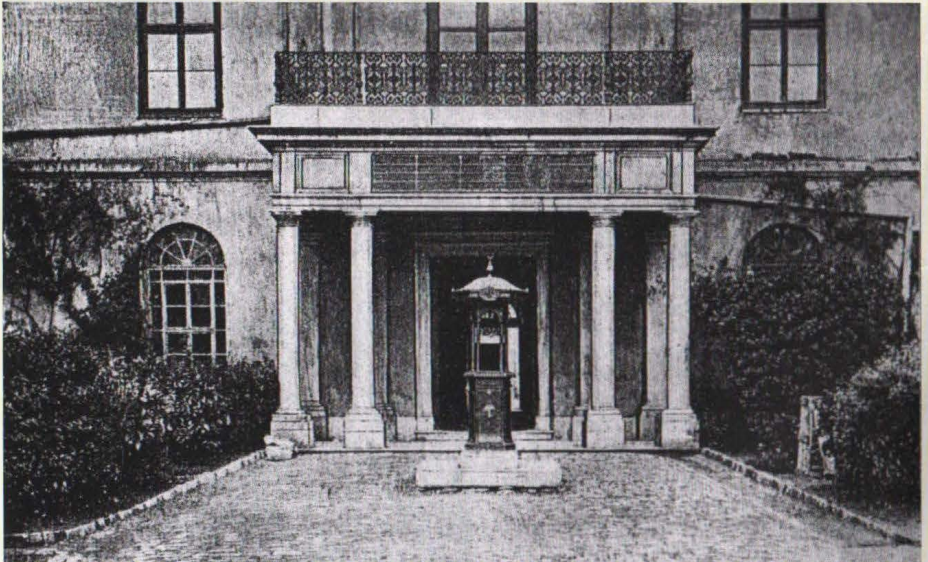
Mülkümüzde toplanan zeytinler ambarlara doldurulur ve aşar mültezimi gelinceye kadar taneler ambara bırakılır. Mültezimin vürudundan sonra zeytin taneleri makinelere nakl olunur ki bu ameliyata da ekseriyâ Kânunuevvel nihayetine veyahut Kânunusani ibtidasına doğru ibtidar işe süratle başlanılır edilir. Makine vasıtasıyla zeytin taneleri sıkılmaya başlanıncaya kadar yani üç mah [ay] ambarlarda kaldığı cihetle kızmakta, tahammur [mayalanma, ekşime] eylemekte ve bazı çürümekte, hulâsa bir hamura dönmekte olduğundan böyle bir hamurdan istihsal olunacak yağın az çok şüpheli olması tabiidir. Osmanlı zürrânın bu yolda hareket etmesinde iki mahzur vardır. Evvela alınan yağların alelekser cin-

sinin fena olması, saniyen çürümüş zeytinlerden az miktarda kandil yağı ihracıdır. İyi yağlar ile kandil yağlarının arasında fiyatça yüzde 33 derecesinde fark bulunduğu malumdur.

Eğer makinalar Teşrinievvel ibtidasından itibaren işletilmeye başlansa bazı toplanan zeytinler yavaş yavaş ta'sir [suyunu sıkma] olursa Osmanlı zeytin yağlarının cinsce fevkalade olacağı şüphesizdir. Eğer ta'siri müteakip bazı islahat yani zeytinyağlarını pekçok masrafa büyük makinalara muhtaç olmayan süzme ameliyatı dahi icra olursa Osmanlı zeytinyağlarının Fransa ve İtalya'nın en iyi yağları ile rekabet edeceği vâzih ve âşikârdır.

■ Garip Bir Deva

[Sabah 26 Kasım 1902] Sultanahmet civarında Kemeraltı Mahallesi'nde İzzet Efendi namında biri bundan bir hafta mukaddem öksürüğe

Servet-i Fünun, 21 Kasım 1902: Galatasaray Lisesi'nin Kâğıthane'nin suları ile beslenen yeni çeşmesi.

mührele olur. Tedavi etmek üzere suna buna deva sormaya başlar. Nihayet ahhaplarından biri bir miktar gazıyı içecek olursa iyi olacağını söyler. İzzet Efendi de bu sözü tamamina dinler. Hemen hanesine gidip mabrah derününde bulunan gaz şişesinden bir parmak miktarı gaz çıkarır bir iki kere tiksinişle de nihayet birden gazı içip aşağı yukarı gezinmeye başlar. Lakin midesinde peyda olan bulantı bilahare tahammül-güddâz İbrahimî'nin eriten, dayanılmaz bir dereceyi bulduğundan İzzet Efendi bu bulantıyı bastırmak üzere hemen sokaka cın atar. Aya-sofya'daki işkembeci dükkânında solugunu alır; bir kâse çorbayı yuvarlasa da midesi daha ziyade fenalaşması üzerine nihayet hekime müracaatla derdine deva bulur.

■ İzale-i Bîkr

[Sahab 15 Kasım 1902] Kasımpaşa'da Çürüklük nam mahalde bir hanecî sâkine Musevî cemaatından teyzesi Sümbülün hanesinde on beş günden beri mukime buluncın on sekiz yaşlarında Lişe nam kız dün saat sekiz raddelerinde Galata'da Şerbethane Sokakındaki umumhaneler arasında geçtiği sırada mezkûr sokakta Musevî cemaatından Ester'in umumhanesinde sermaye Amavutköylü Eleni mezbûre Lişe'yi memûrîn-i zabıtaya derdest ettirmiş ve eşbâbı sual olundukta: Lişe'nin fuşşiyatta bulunacağından men'i için derdest ettirdiği söylemiştir. Lede'l-istevâb [sorgu sırasında] Lişe ifadesinde bundan akdemi hizmetçilik ile Kadıköy'nde Ermeni mektebi karşısında Musevî cemaatından Ahila'nın hanesinde bulunduğu sırada yedi ay evvel bir gece kendi odasında yatmakta iken merhum Ahila'nın çocuklarından birisi tarafından bîkri izale edildiğini ve binaenaleyh böyle bir fîl-i dena-etkârânenin müstefir kalması ancak namusunun bu suretle herik ve gâşh olduğunun herkes tarafından bilinenek şerm-sâr olmaması kaziyesinden ibaret bulunmuş iken vaz-i humlin takarrübü hasebiyle hane

Nermîn

El, yüz, dudak gibi vücudun hüvaya maruz aksamında rûzgâr, güneş ve sair esbab-ı muharrişeden hasıl olan yanık, çatlak, leke ve sair avâriz-i cildiye'yi izale, ketafet ve taravet-i tabiiye'yi idame eder. Sivrisinek ve sair hayesatın vücuda ibraz ettiği kaşıntılara, şiddet-i hararetin el ve ayak ve vücudun her tarafındaki ıka ettiği pişiklere ve çocuklarda zuhura gelen indifaat-ı cildiye'ye deva-yı şâfidir.

Trıstın sonra usturadan hasıl olan kabarcıklara karşı mükemmel bir muzadd-ı taftûn olduğu gibi kolkrim, vazelin makamında zıynet için de kullanılır.

Deposu: İstanbul'da Sultanhamam'ında Ahmet Faruki mağazasındadır.

halkınca keyfiyet hissedilerek bundan on beş gün evvel kovulduğunu beyan cylemiştir. İşte bu sefil kızcağız Ahila'nın hanesinden kovulmasından naşı [dolay] yatacak yeri olmadığundan teyzesi Sümbülün hanesine gitmiş ise de iş orada dahi anlaşılmasından teyzesi de hanesine kabul etmeyip Galata Kemeraltı'nda kabile Anita'nın evine girmesini beyan etmekle biçare kızcağız bilmecuriye mezbûre Anita'nın evine gitmekle iken bâlâda yazılığın vechile derdest edilmiştir. Mezbûre Beyoğlu mutasarrıfıyet-i aliyyesine gönderilmiş ve bu bâbda tahkikata devam olunmakta bulunulmuştur.

■ Ütü Makinesi

[Sahab 6 Kasım 1902] Beşiktaş'ta Ortahabçe'de Kastelli fabrikasının karşısında kolacılık eden Ahmet Hayri Efendi gömlekleri ütölemek üzere bu kere bir makine ihtira etmiştir. Mezkûr makine vasıtasıyla ütülen gömleklerin diğer emsalinden kat kat parlak ve düzgün olduğu icra olunan tecrüb-i adide neticesinde anlaşılmıştır. Gömlekleri ve eşya-yı sairiyi makine vasıtasıyla ütölemek usulü Avrupa'ca çoktan beri aranmakta olduğundan bir Osmanlı sanatkârının buna muvaffak olması şâyân-ı memnuniyet ve iftihar'dır.

■ Beyoğlu At Cambazhanesi

Bugün ve Bu Gece [Sahab 9 Kasım 1902] Sanatlarında gayet mahir artistlerden mürekkebi

olan yeni bir kumpanya tarafından icra-yı turbiyât edilmektedir. Temasa-ya râğbet gösterecek zevatın memnun kalacaklarını temin ederiz.

■ Beşir Kemal Subyesi

[Sahab 9 Kasım 1902] Balık yağının zaafiyet-i umumiye'ye, verem ve sırâce misillü bünyeyi hastaklıkları ve öksürüklere ve kemik hastalıkları gibi birçok ilele karşı istimalinden cidden istifâde olunur bir deva olduğu cümlece kadimden beri malumdur. İstimaline eşeddi ihtiyacı bulunanlardan birçoğu ve bâhusus çocuklar lezzet ve rayihasının ağırlığından balıkyağı gibi nâfi bir ilacı bir türlü alamazlar. Birçok tettebbuat ve tecrübeler neticesinde balık yağı subye haline koymaya ve lezzet ve rayiha-i sakilesini izaleye min gayri haddin muvaffak olmağa beraber hassa-i şilahiyesini bir kat daha artırmak için fosforit misillü kemik ve sinirlerin takviyesine hadim olan bir ilacı dahi mezkûr subyeye ilave ederek ahazı en nazik midedelerde bile mas ve hazm olmasını teşhile hizmet cyledim. Tesirat-ı hasene-i fevkaladesi bâlâda arz olunan ve müstahzaratımdan bulunan işbu balık yağı subyesini mahall-i imal ve finuhtu eczahane-i âcizi olup Aksaray'da Edhem Pertev Eczahanesi'yle sair bîlcümle depo ve eczahanelerde dahi bulunur.

Bahçekapısı'nda Eczacı Beşir Kemal taşradan vuku bulacak sipariş kernal-i süratle gönderilir.

BAŞLANGICINDAN ROMA İMPARATORLUĞU'NA

■ Anadolu'da paranın öyküsü

Eskiçağ'da mali işlemler yalnızca sikke ile yapılırdı. Çek, senet ya da değerli kâğıt yoktu. Bu nedenle ekonominin düzenli yürümesi piyasadaki yeterli para miktarına bağlıydı. Farklı bölgelerde kullanılan sikkelerin, özellikle gümüş olanların çeşitliliği bir değiş tokuş mekanizmasının gerekliliğini ortaya koyuyordu. Bu tür değiştirme işlemlerinde, tıpkı bugün bankaların ya da döviz bürolarının yaptığı gibi, komisyon alınıyor ve bu yolla bir kâr sağlanıyordu. Para değiştiriciler bir başka komisyonu da bir diğer faaliyetlerinden alıyorlardı: bir metal cinsindeki parayı bir başka metal cinsindeki para ile değiştirmede.

Oğuz Tekin ►

Metal para anlamında kullanılan sikke, ağırlığı ayarlanmış, üzerinde, kendisini basıp tedavüle çıkartan ve istendiğinde tekrar geri almayı taahhüt eden yetkili idarenin ya da devletin arma veya işaretini taşıyan yuvarlak (disk şeklinde) ufak bir metal parçasıdır.

Sikkenin icadı Antikçağ'da bile tam anlamıyla kesinlik kazanmış bir olgu değildi. Fakat yine de gerek antik kaynaklar, gerekse ele geçen ilkel formdaki elektron (altın ve gümüş karışımı) sikkeler, sikkenin icadının Anadolu'nun batısıyla, daha

kesin bir ifade ile Lydia Krallığı ve İonia bölgesiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Tarihın babası sayılan Halikarnassos'lu (Bodrum) ünlü tarihçi Herodotos (İÖ 5. yüzyıl) bu konuda şunları söylemektedir: "...Bizim bildiklerimiz içinde ilk olarak altın ve gümüş sikke basan ve kullanan ve ilk olarak ufak tefek ticaret işlerine girişenler bunlardı (Lydia'lılar)."

Sikkenin ilk kez ortaya çıkışı ile ilgili olarak antik kaynakların verdiği bilgiler, Batı Anadolu'da yapılan kazılarda ele geçen sikke buluntuları ile de doğrulanmıştır. 1904-1905 yıllarında British Museum adına D. G. Hogarth başkanlığında Ephesos'taki (Selçuk) Artemis Tapınağı'nda yürütülen kazılarda çeşitli keramikler, fildişi heykelticikler ve mücevher parçalarıyla birlikte yaklaşık 93 adet ufak elektron sikke ele geçmişti. Sikkelerin çoğu, tapınağın temeli altındaki Merkezi Kaside olarak adlandırılan yapının altında ve çevresinde bulunmuşlardı. Ephesos Artemis Tapınağı, daha erken iki evreden sonra, son kez Lydia kralı Kroisos'un (İÖ 560-546)

da maddi desteği ile yeniden inşa edilmişti. Ele geçen ilkel formdaki elektron sikkeler İÖ 7. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmektedir. Bu tarihi, sikkenin ortaya çıkış tarihi olarak düşünebiliriz.

Sikke Metali ve Darp Tekniği

Değerli metalden sikke basan kentlerin karşılaşmaları en büyük sorun kuşkusuz hammadde yatakları idi. Antikçağ'da değerli metal yatakları, nın işletilmesi sikkenin icadından çok önce başlamıştır. Çünkü altın ve gümüş gibi değerli metal çubuklar ya da külçeler ticari alışverişlerde para yerine kullanılıyordu. Bazı kentler değerli metal yataklarına sahipti ve bu zenginlikleri nedeniyle sikke üretimleri çok fazlaydı. Değerli metal yataklarına sahip olmayan kentler ise ithal yoluna gidiyorlardı.

Lydia Krallığı, Tmolos Dağı'ndan (Bozdağ) doğan Paktolos Irmağı'nın (Sart Çayı) alüvyonlarında bulunan elektron sayesinde, ilk sikkelerini bu maddeden basmıştır. Nitekim, Lydia'nın batısındaki İonia bölgesi sınırları içindeki Ephesos Artemis Tapınağı kazılarında da çok sayıda elektron sikke ele geçmiştir. Anadolu'nun batı ve güne-

Artemis başı. Menderes kıyısındaki Magnesia'da basılmış gümüş tetradrahmide. İÖ 2. yüzyıl

yinde bulunan gümüş yatakları, bu bölgelerde yer alan kentlerin çok sayıda gümüş sikke basımına imkân vermiştir.

Sikke darbını gösteren gravürler, günümüze kalan kalıplar ve sikkeler üzerinde yapılan bilimsel incelemeler, sikke üretiminde kullanılan teknoloji hakkında bir fikir vermektedir. Sikkelerin basıldığı yer olan darphane, Antikçağ'da oldukça basit bir atölye idi. Makineleşme olmadığı için her şey elle yapılıyordu. Gerçekten, Avrupa'da ilk darp makinesinin kullanıldığı 17. yüzyıla değin sikke basma tekniğinde çok az değişiklik olmuştur.

Defineler

Günümüzde para bankada saklanabilmektedir. Fakat Antikçağ'da, özellikle İsa'dan önceki yıllarda, bankacılık günümüz anlayışından oldukça farklıydı ve hizmet alanı da sınırlıydı. Paranın muhafaza edildiği kamu binaları (ya da bankalar) çok fazla olmadığından, zenginler veya elinde para bulunduranlar, bunları ya da doğal fakat deprem, yangın, savaş ve zorunlu göç gibi istenmeyen durumlarda yerlerinden uzaklaşanlar veya ölen kişilerin yakınları saklanan paraları yeniden sahip olamıyordu. Aynı şekilde savaş ya da doğal felaketler, kamu hazinelerinin, krallığın ya da askeri bir garnizonun kasalarının da elden çıkmasına neden olabiliyordu. Bütün bu aksilikler, yani saklanan paranın tekrar elde edilememesi, günümüz nümismatları için bulunmaz bir fırsattır. Çünkü Eskiçağ'dan günümüze kalan defineler bir hayli fazladır ve bunlar bir kentin ya da devletin sikke tedavülü, kendi sikkelerinin veya bilinmeyen başka sikkelerin muhtemelen olduğu açısından büyük önem taşır.

Lydia Krallığı

Lydia'da ilk darphane Mermnad dinastisinin ilk kralları döneminde

açılmıştır. Sikkeler, Lydia-Miletos ağırlık sisteminde ve krallığın başkenti Sardes'te (Sart) basılmıştır. Daha çok bakla şeklinde olan ilk sikkeler başkent Sardes'in içinden geçen Paktolos Irmağı'nın çamurunda doğal halde bulunan elekrondan (altın-gümüş alaşımı) basılmışlardır. Ana birim 14.1 gr. ağırlığındaki staterlerdir. Daha küçük alt birimler de basılmıştır. İlk Lydia elekron sikkelerinin ön yüzünde kraliyetin arması olarak ağız açık bir aslan başı, arka yüzde ise çukurluk (incus) vardır. Bazı elekron sikkeler üzerinde karşılıklı iki aslan başı da yer almaktadır. Yine Selçuk'taki Artemis Tapınağı kazısında bulunan olan aslan pençesi betimini taşıyan ufak elekron sikkelerin de Lydia Krallığı ile ilişkili olmaları muhtemeldir.

İÖ yaklaşık 560 tarihinde Lydia Krallığı tahtına geçen Kroisos (İÖ yak. 560-546) ilk olarak sikke tipinde değişikliğe gitmiştir. Daha önce karşılıklı duran iki aslan başından birini boğaya çevirmiştir; iki hayvan bu kez sırt sırtıdır, yani ters yöne bakmaktadırlar. Dolayısıyla, Lydia kralı Kroisos'un ilk elekron sikkelerinde ters yönler bakan bir aslan protomu ve bir boğa protomu yer alır. Kroisos, çok geçmeden bir sikke reformu da gerçekleştirerek, elekron sikke darbını bırakmış ve hem altın hem de gümüşten (iki ayrı metalden) sikke darbını başlatmıştır. Böylece yapılan reform sonrası altın sikkelerin girişyle tipte de bir değişiklik olmuş, önceki ters yöne bakan aslan ve boğa protomları bu kez yüz yüze betimlenmeye başlanmıştır.

Lydia, İÖ 560-545, elekron staterin ön yüzü: sırt sırtı aslan ve boğa protomları.

Büyük İskender'e Kadar Anadolu Sikkeleri

Myken uygarlığının çöküşünü izleyen yıllarda, yani karanlık çağ olarak adlandırılan dönemde İtalya Yunanistan'dan gelen göçmenler lonya bölgesine yerleşmişler ve burada kurdıkları kentler kısa sürede gelişip zenginleşmiştir. Öylesine zenginleşmişlerdir ki kendileri de Akdeniz dünyasının çeşitli bölgelerinde koloniler kurmuşlardır.

lonya bölgesinde sikke darbı İÖ 7. yüzyılın sonlarında başlamış olup ilk sikkeler elekrondan basılmıştır. Elekron sikke basan kentler arasında Ephesos, Miletos, Phokaia, Erythrai, Klazomenai, Khios ve Sa-

Kos (İstanköy), tetradrahmi. Ön yüzde disk atan atlet betimlenmiştir. İÖ yak. 450. 25 mm., 16.45 gr.

mos'u sayabiliriz. Bölgenin önemli kenti Ephesos'un (Efes-Selçuk) az sayıdaki elektron sikkelerinin ön yüzünde an betimi, arka yüzünde kare çukur (incus) vardır. Kentin İÖ 5. yüzyıl ortalarından itibaren bastığı gümüş drahmilerinin ön yüzlerinde yine anı yer almaktadır. Ephesos sikkelerinin ön yüzlerinde önceleri kentin halkının adının ilk iki harfi, yani ΕΦ vardır. Daha sonra açık olarak ΕΦΕΣΙΩΝ görülür. İÖ 1. yüzyılda çok sayıda bastığı Rhodos ağırlık sistemindeki gümüş tetradrahmilerinin ön yüzünde anı tipi sürdürülmesine karşın, arka yüzünde çukur yerine, başı geriye dönük geyik protomu yer alır.

lonia'nın en eski yerleşmelerinden biri olan Miletos'un (Balat) İÖ 6. yüzyıl sonlarında bastığı gümüş staterlerinin ön yüzünde başını geriye döndürmüş bir aslan protomu, arka yüzde kare çukur bulunmaktadır. Başını geriye çevirmiş aslan tipi İÖ 4. yüzyılın ilk yarısından itibaren hcm gümüş hem bronz sikkelerinde arka yüz tipi olarak kullanılmıştır.

lonia bölgesi kentlerinden Phokaia'nın (Foça) İÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında bastığı elektron sikkelerin ön yüzünde grifon başı, arka yüzünde incus vardır. İÖ 6. yüzyıl ortalarına doğru bastığı sikkelerde ön yüzde ya fok ya da grifon vardır. İÖ 5. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta Phokaia ile Lesbos Adası kentlerinden Mytilene arasında elektron sikkeler darbu ile ilgili ikili bir anlaşma yapıldığını öğreniyoruz.

Erythrai'nin (bugün Ildırı) İÖ yak. 500 civarında bastığı gümüş sikkelerde ön yüzde çıplak bir adamı, bazen bir atın üzerinde, bazen de atın yanında dizginleri tutarken gösterilmiştir. İÖ 400 civarında basmaya başladığı bronz sikkelerinde ön yüzde, başında aslan postu olan Herakles başı, arka yüzde yuvarlak incus içinde boğa protomu ve ΕΡΥ hantleri yer alır.

Klazomenai'nin (bugün Urla) İÖ 6. yüzyılda bastığı elektron sikkelerin

ön yüzünde yabandomuzu, arka yüzünde dört parçalı çukur (incus) yer alır. İÖ 6.-5. yüzyıllarda bastığı gümüş sikkelerin ön yüzünde yine kanatlı yabandomuzu betimi vardır. İÖ 4. yüzyılda bastığı gümüş tetradrahmlerin ön yüzünde Apollon başı, arka yüzünde kuğu kuşu vardır.

lonia bölgesinde Klasik ve Helenistik dönemlerde sikke basan diğer kentler arasında Teos (bugün Sığacık), Kolophon (bugün Değirmendere), Magnesia (Menderes kıyısında), Klhios ve Samos'u sayabiliriz.

Hellespontos'un (Çanakkale Boğazi) girişinden, güneyde Hermos (Gediz) ırmağına değin uzanan Aiolis bölgesinde iki önemli kent vardır: Kyme ve Elaia. Olasılıkla İÖ 6. yüzyılda sikke basımına başlayan Kyme sikkelerinde ön yüzde kartal, arka yüzde ise zeytin, at protomu veya yazo tasvirleri yer alır. Elaia'nın İÖ 5. ve 4. yüzyılda bastığı gümüş ve bronz sikkelerinin ön yüzünde Athena başı, arka yüzünde zeytin dalı çelengi vardır.

Anadolu'nun kuzeybatı köşesinde yer alan Mysia bölgesinin en eski kentlerinden birisi Kyzikos'tur (Erdek). Sikke darbına İÖ 6. yüzyılda

başlayan kentin elektron sikkelerinde 200'den fazla tip saptanmıştır. Esas tipin yanında kentin sembolü olan tonbalığı bulunmaktadır.

Kyzikos, İÖ 4. yüzyıl başlarında ön yüzde yılanlarla boğanın çocuk Herakles tipinin bulunduğu sikkelerden basmıştır. Bu sikkelerin basılma amacı o dönemde Batı Anadolu kentlerinin oluşturma

Karia satrabı Maussollos'un sikkesinin ön yüzü: Zeus Labraundos, sağ boşlukta satrabın adı yazılıdır. İÖ yak. 360, tetradrahmi, 22 mm, 15.15 gr.

duğu bir ittifaktır. Bölgenin bir diğer önemli kenti Lampsakos'un (Lapseki) İÖ 5. yüzyıldaki sikkelerinin ön yüzünde kanatlı at protomu, arka yüzünde kare çukur vardır. İÖ 4. yüzyılda bastığı gümüş sikkelerinde Athena, Apollon, kanatlı at protomu, ters yöne bakan çift kadın başı gibi tipler vardır.

Mysia bölgesinde Klasik ve Helenistik çağda sikke basan diğer kentler arasında Parion (Kemer), Pergamon (Bergama), Miletopolis (Meli), Pitane ve Çandarlı'yı sayabiliriz. Keza, Mysia bölgesi açıklarındaki Lesbos Adası'nda da İÖ 6. yüzyıl

Kalpazanlar ve Kalp Sikkeler

Kalp ya da sahte para basımı neredeyse sikkenin icadı ile birlikte başlamıştır. Devletin dışında kalp para basanların yanı sıra devlet darphanesinde çalışanların da kalp para basımından suçlandıklarını biliyoruz. 4. yüzyılda bu tür şüpheler nedeniyle, darphanelerin adalarda kurulması ve çalışanlarının dış dünya ile ilişkilerinin kesik olması gerektiği öne sürülüyordu. Dahası bazı kaliteli gümüş sikkelerle gümüş-kaplama sikkelerin aynı kalıptan çıkmış olmasının yorumu, onların resmi darparlar olmadığının göstergesidir. Demek ki resmi kalıplarla kalp sikke üretilabiliyordu. Bu iş muhtemelen darphane dışında yapılıyordu. Aristoteles, gümüş sikkelerin üzerinde oluşan kabalıkların darphane çalışanlarına temizlendikten sonra, biriktirilip götürüldüğünden söz etmektedir. Gümüşe gereğinden fazla kurşun veya bakır katılması ya da gümüş sikkenin ağırlığında yapılan bir indirim, bu işi yapanlara büyük kâr sağlamaktaydı.

Ainos (Enez), gümüş tetradrahmi, İÖ 5. yüzyıl sonu. Ön yüzde tanrı Hermes'in başı betimlenmiştir. 25 mm., 16.31 gr.

sonlarından başlayarak sikke basılmaya başlanmıştır. Adanın iki önemli kenti olan Mytilene ve Methymna'nın sikkeleri Eskiçağ'da iyi biliniyordu.

Küçük Asya'nın kuzeybatı köşesinde, bugünkü Çanakkale ili ve çevresini kapsayan Troas bölgesinde Klasik ve Helenistik çağda sikke basan kentler arasında, Abydos, Antandros, Assos, Kebren, Dardanos, Gargara, Gergis, Hamaksitos, Lamponia, Neandria, Skepsis ve Tenedos'un adlarını sayabiliriz. Abydos (Aydos/Nara burnu), Leandros ile Hero arasındaki aşk nedeniyle Antikçağ'da ünlüydü. Abydos sikkelerinde ön yüzde kartal, arka yüzde Gorgon başı vardır. Arkeolojik kazıların devam ettiği Assos'ta (Behramkale) sikke darbı İÖ 5. yüzyılda başlamıştır. Kentin kullandığı tip grifon'dur (aslan gövdeli, kuş başlı yaratık). Neandria sikkele-

Samos Adası'nda basılmış gümüş tridrahmi, İÖ 4. yüzyıl sonu. Çocuk Herakles yılanlarla boğuşuyor. Batı Anadolu'daki yedi ya da sekiz kentin oluşturduğu ittifak nedeniyle basılmıştır. 22.5 mm.

rinde Apollon başı görülürken, Tenedos sikkelerinin ön yüzünde biri kadın, diğeri erkek, ters yöne bakan çift baş, arka yüzünde ise çift ağzlı balta betimlenmiştir.

Anadolu'nun güneybatı köşesinde yer alan Karia'nın, Klasik ve Helenistik çağlardaki en önemli kentleri arasında Halikarnassos (Bodrum), Kaunos (Köyceğiz'in güneyinde) Knidos (Datça), Kos (İstanköy Adası) ve Rhodos'u (Rodos Adası) sayabiliriz. Bugünkü Bodrum'un bulunduğu yerde kurulmuş olan Halikarnassos. İÖ 5. yüzyılda az bir emisyon dışında sikke basmamıştır. Esas olarak İÖ 4. yüzyılda bastığı gümüş ve bronz sikkelerinde ön yüzde Apollon başı ve pegasos protomu görülür. Karia satrapı Maussollos adına basılmış gümüş sikkelerde ön yüzde yine güneş tanrısı Apollon yer alırken, arka yüzde bir elinde çift başlı balta tutan Zeus betimlenmiştir. Bilindiği üzere Maussollos'un ölümünden sonra yaptırılan mezar anıtı (Mausoleion) dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilmiştir. Karia açıklarında bir ada olan Kos'un ilk sikkeleri İÖ 6. yüzyılda basılmıştır. İÖ 5. yüzyılda bastığı tetradrahmilerinde ön yüzde disk atan bir atlet betimlenmiştir; sikkenin arka yüzünde ise yengeç bulunmaktadır. Yengeç, kentin bir deniz kenti olduğunu işaret etmektedir. Yine bir ada olan Rhodos'a sikke darbı İÖ 6. yüzyılda başlamıştır. Sikkeler adanın üç kenti, Kamiros, Lindos ve Ialysos tarafından basılmıştır. Daha sonra bu üç kent birleşerek Rhodos kentini kurmuşlardır. Rhodos'un simgesi gül olduğundan, sikkelerinin üzerinde gül resmi vardır.

Bugünkü Teke Yarımadası'nın bulunduğu yerde yer alan Lykia bölgesinde sikke darbı İÖ 6. yüzyılda başlamıştır. Sikkelerin üzerinde yer alan isimler yerel hanedanlara aittir. En fazla görülen tipler ise yabandomuzu ve triskeles'tir. İÖ 5. yüzyılın sonlarında yerel yöneticilerin başları da sikkelerde yer almaya başlar. Lykia'nın en

önemli kenti hiç kuşkusuz Phaselis'tir (Tekirova). Yabandomuzu tipi Phaselis sikkelerinde de görülmeye devam ederken, en fazla görülen tiplerden biri de gemi provasıdır.

Bugünkü Antalya ovasının bulunduğu yöreyi kaplayan Antikçağ'ın Pamphylia bölgesinin en önemli kentleri Aspendos, Side ve Perge'dir. İlk iki kent İÖ 5. yüzyılda sikke darbına başlamıştır; Perge ise 1. yüzyılda sikke darbına başlar. Aspendos'un en fazla basılmış olan sikkeleri ön yüzde iki güreşçinin, arka yüzde ise sapan atan bir figürün bulunduğu gümüş staterleridir. Side sikkelerinde ise kentin tanrıçası Athena ile nar meyvesi bulunur. Perge sikkelerinde en fazla resmedilen tipler kentin koruyucu tanrıçası Artemis ile sfenksir (aslan gövdeli, insan başlı yaratık). Her üç kent, Geç Hellenistik dönemde gümüş tetradrahmler de basmıştır.

Bugün Göller Yöresi olarak adlandırılan bölge, Antikçağ'da Pisidia olarak adlandırılıyordu. Hellenistik çağda sikke basan bölge kentleri arasında Selge (bugün Zerk) ve Etenna'yı (bugün Sirt) gösterebiliriz. Selge'nin ilk gümüş sikkelerinde ön yüzde iki güreşçi, arka yüzde ise sapan atan bir figür vardır. Bu tipler Aspendos sikkelerinden taklit edilmiş olmalıdır. Etenna da gümüş sikkelerine iki güreşçi figürü koymuştur. Fakat arka yüz farklıdır: ayakta duran ve elinde ok şeklinde bir bıçak tutan figür betimlenmiştir.

Güney Anadolu'da yer alan Kilikia, kalıncı bugünkü Mersin ve Adana illerini kaplayan bölgenin Antikçağ'daki adıydı. Kilikia'da Klasik çağda sikke darp eden kentler; Kelenderis, Mallos, Nagidos, Soloi, Tarsos ve Isos'tur. Bu kentlerin yanı sıra diğer kentler Hellenistik dönemde sikke basmışlardır. Bölge, İÖ 5. ve 4. yüzyılda Pers egemenliğinde bulunduğundan bu dönemde basılan sikkelerde Pers etkisi görülür. Kilikia'da hüküm süren Pers valileri kendi adlarını sikke basmışlardır. Bu sikkeler,

Ainos (Enez), gümüş tetradrahm, ön yüzde tanrı Hermes başı (altta), arka yüzde keçi betimlenmiştir, İÖ yak. 370, 25 mm, 15.09 gr. (üstte).

ler, Büyük İskender'in bölgeye yaptığı seferden sonra son bulmuştur. Kilikia'nın en erken sikke basan kentlerinden biri olan Kelenderis'in gümüş sikkelerinde ön yüzde attan inen bir genç, arka yüzde keçi yer alır. Kelenderis'in doğusundaki Nagidos kenti sikkelerinde tahunda oturan güzellik tanrıçası Aphrodite, arka yüzde şarap tanrısı Dionysos vardır. Kilikia'nın en önemli kenti hiç kuşkusuz Tarsos'tur. Kent önceki Pers Satraplığı'nın başkenti olması itibarıyla, bastığı sikkelerdeki yazı Aramicedir. Ayrıca Pers kökenli tanrılar da betimlenmiştir. En ünlü tip, Baal Tarsus'tur. Bugün Mersin'in içinde kalmış olan antik Soloi kenti İÖ 5. yüzyıl ortalarında sikke darbına başlamıştır. Sikkelerinde kullandığı çeşitli tipler arasında en ilgi çeken üzümlü salkımdır. Bu tip adeta kentin sembolü haline gelmiştir.

Anadolu'nun Doğu Karadeniz bölgesi Antikçağ'da Pontos bölgesi olarak

Bankalar, Bankerler, Döviz Büroları

Para sirkülasyonunda bankerlerin ya da döviz bürolarının rolü büyüktü. Onlar hem yabancı parayı yerli paraya çeviriyorlar, hem de bir metalden olan sikkeleri başka bir metalden olan sikkelerle değiştiriyorlardı; ikisi de antik dünyada çok önemliydi.

Antikçağ bankalarını bugünün bankaları gibi her türlü işlemi yapan modern bankalar ile karşılaştırmamalıyız; döviz büroları ile tefeciler (obolostatai) arasında bir yerdedirler. İÖ 5. yüzyılda agoranın bir köşesinin bankalara tahsis edilmiş olması onlara yeterince önem verildiğini göstermektedir. Büyük bankalar, büyük miktarda borç/kredi veriyorlardı. Bankerler özel bir statüde çalışıyorlar; devletin herhangi bir kanununa tabi değillerdi. Asıl faaliyetleri para değiştirme idi. Özellikle bir kente, o kente basılmamış bir para ile gelen yabancıların parasını değiştirirlerdi. Para değiştiriciler agorada (pazar meydanı) kurulmuş bir masanın arkasında işlerini yapardı. Bugün de modern Yunancada *trapeza*, hem masa hem de banka demektir. Bu işi yapanlar Helen dünyasında trapezitai, Roma dünyasında *nummularii* olarak adlandırılmaktadır. Trapezos'ta (Trabzon) basılmış sikkelerde bir bankere ya da döviz bürosuna ait bir masa ve üzerinde sikkeler betimlenmiştir. Bankerler, paralarını saklamak isteyenlerin paralarını da muhafaza ederlerdi. Bu durumu, özellikle kente gelen yabancıların ya da özellikle tüccarların paralarını koymak için talep ettikleri bir emanet yeri olarak düşünmek mümkündür. Fakat buna karşılık faiz ödediklerine ilişkin bir kanıt yoktur. Bankerler gerek kendilerinin gerekse müşterilerinin paralarından, ihtiyacı olanlara yıllık %12 faizle borç verirdi. Halk daha çok akrabalarından ya da dostlarından borç almayı yeğ-

lerdi. Çoğu işlemler akraba-dost çevresinde dönerdi; bankerler son çareydi. Bankerlik yapan köleler oldukça fazlaydı.

Eskiçağ'da mali işlemler yalnızca sikkelerle yapılırdı. Çek, senet ya da değerli kâğıt yoktu. Bu nedenle ekonominin düzenli yürümesi piyasadaki yeterli para miktarına bağlıydı. İmparatorluğun farklı bölgelerinde kullanılan sikkelerin, özellikle gümüş olanların, çeşitliliği bir değiş tokuş mekanizmasının gerekliliğini ortaya koyuyordu. Örneğin, bir asker memleketi dışında görev yaptığı sürede orada basılmış bir gümüş sikkeli, ülkesine geri getirdiğinde, bu sikkeli kullanmadan önce onu memleketindeki para cinsine çevirebilmekteydi. Anadolu'ya ya da Mısır'a giden bir kişi de kendi sikkelerini, oranın kistophorları veya tetradrahmileri ile değiştirmek zorundaydı. Bu tür değiştirme işlemlerinde, tıpkı bugün bankaların ya da döviz bürolarının yaptığı gibi, komisyon (*kolybos*) alınıyor ve bu yolla bir kâr sağlanıyordu. Para değiştiriciler ya devletin kontrolü altındaydı ya pozisyonlarını satın alıyorlardı ya da kârlarının bir kısmını bu işi yapma lisansına sahip olana (bu daha ziyade çalıştıkları kent oluyordu) devrediyorlardı. Bir başka komisyonu da bir diğer faaliyetlerinden alıyorlardı: bir metal cinsindeki parayı bir başka metal cinsindeki para ile değiştirirlerdi. Ancak bu tür işten yapılan kâr sürekli bir şikâyet konusuydu. Cicero, altın sikkelerle değiştirmedeki komisyonun yüksekliğinden şikâyet etmektedir. Hatta şikâyetler imparatorların işe karışmalarına bile neden oluyordu. Ayrıca bankerler, yıpranmış sikkelere daha az değer biçiyorlardı.

Rhodos, gümüş tetradrahmi, İÖ yak. 380. Ön yüzde Güneş tanrısı Helios'un başı (üstte), arka yüzde, gül (altta) betimlenmiştir. 25 mm., 15.28 gr.

anılmaktaydı. Kıyı kesimi, gemi yapı-
mında kullanılan kereste açısından,
dağlar ise demir, bakır ve gümüş ma-
deni açısından zengindi. Klasik çağı-
da sikke basan iki kent vardır: Ami-
sos (Samsun) ve Trapezos (Trabzon).
Amisos'un ilk sikkelerinde ön yüzde
başında sür tacı bulunan kent tanrı-
çası (Tykhe), arka yüzde baykuş yer
alır. Hellenistik dönemde Amisos'ta,
Pontos kralı Büyük Mithridates'in
üniter sikke politikası çerçevesinde
bronz sikke de basılmıştır. Bu sikke-
lerde kullanılan tipler arasında Athē-
na başı-Perseus, Zeus başı-kartal,
Ares başı-kılıç ve Aigis-Nike tipleri
çokça basılmıştır. Trapezos sikkelerinde
ise en ilgi çekici tip sikkelerin
arka yüzünde yer alan bir masadır.
Masanın üstünde sikke yığını bulun-
maktadır. Burada yabancı paraları
yerel paralar ile değiştiren ya da pa-
rı işiyle uğraşan bir banker ya da dö-
viz bürosu söz konusudur.

Anadolu'nun Batı Karadeniz yöresi,
Antikçağ'ın Paphlagonia'sıdır. Böl-
genin en önemli kenti bugünkü Si-
nop'ta yer alan Sinope idi. Kentin
İÖ 5. yüzyıl ortalarında bastığı gü-
müş sikkelerinin ön yüzünde önce-
leri bir yunus üstünde kartal, arka
yüzünde dört parçalı incus yer alır-
ken, daha sonra tipte bir değişiklik
olmuş, bundan böyle ön yüzde ye-

rel bir nymphe olan Sinope başı,
arka yüzde yunus sırtında deniz
kartalı betimlenmiştir. Sinope'de
de, tıpkı Amisos'ta olduğu Büyük
Mithridates döneminde yoğun bir
şekilde bronz sikke basılmıştır.

Kahaca bugünkü Kocaeli Yarımada-
sını kaplayan Bithynia bölgesi, daha
çok Trakya'dan gelenlerce iskân edil-
miştir. Bithynia'nın önemli kentleri
arasında Kalkhedon (Kadıköy), He-
rakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi)
ve Astakos'u (İzmit) sayabiliriz. Kalk-
hedon'lular Eskiçağ'da kör olmakla
suçlanan bir halktı. Çünkü, yerleş-
mek üzere İstanbul Boğazı'na vardık-
larında Trakya yakasına değil de,
Anadolu yakasına yerleşmişlerdi. Oy-
sa Trakya yakası daha elverişli idi.
Böylesine elverişli bir yeri görmeme-
leri ironik bir şekilde ancak kör olma-
ları ile açıklanıyordu. Kalkhe-
don'un İÖ 4. yüzyılda bastığı
gümüş sikkelerinde en
belirgin tip bir buğday
başığı üstünde ayak-
ta duran sığırdır.

Karadeniz kıyısın-
da yer alan Herak-
leia, aynı adı taşı-
yan diğer kentler-
den ayrılması için
Herakleia Pontika (Ka-
radeniz kıyısındaki Herak-

**Tenedos (Bozcaada), gümüş tetradrahmi,
ön yüzde, ters yönüne bakan kadın ve erkek
başı; arka yüzde çift balta. İÖ 4. yüzyıl,
28 mm., 16.72 gr.**

leia) adını taşıyordu. Gemicilik ve
kereste üretiminde gelişmiş bir kent
olan Herakleia'nın sikkelerinde sık
görülen tip, kentin adı ile özdeş
olan, eski çağların en güçlü kahra-
manı Herakles'tir.

Astakos kenti ise sikke tipi olarak
istakoz'u seçmiştir. Burada kentin
adı ile sikkelerinin üstünde yer alan
tip özdeştir. Trakya kralı Lysimak-
hos tarafından yıkılan kentin yerine
I. Nikomedes tarafından Nikomedia
kenti kurulmuştur.

Bugün daha çok "peri bacalarıyla" ta-
nındığımız Ürgüp, Göreme yöresi, da-
ha geniş bir tanımlamayla

Kayseri ve civarı, An-
tikçağ'da Kappa-
dokia olarak bi-
liniyordu. Ro-
ma İmpara-

**Mısır kralı
Ptolemaios'un
gümüş
tetradrahminin
ön yüzünde Büyük
İskender başı, fil
başı başlıklı. İÖ
323-305, 26 mm.,
17.13 gr.**

torluğu öncesi Kappadokia, Pers dönemi ve krallık dönemi olarak iki dönem altında incelenir. Pers döneminde Kappadokia'da bazı kentlerde sikke basıldığı bilinmektedir. Ancak Kappadokia'nın asıl önem kazandığı krallık dönemindedir. Yaklaşık 350 yıl boyunca Kappadokia kralları kendi sikkelerini bastırmuşlardır.

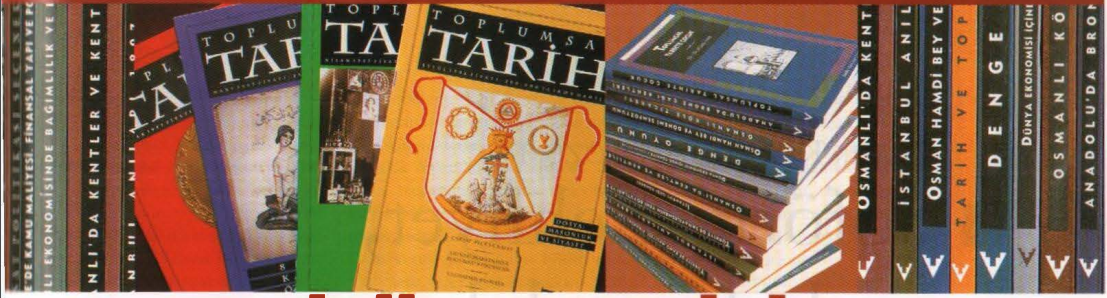
Büyük İskender Sikkeleri

Helenistik dönemde hem sikke hasan kentlerin sayısı artmıştır, hem de tipler çeşitlenmiştir. Dönemin bir özelliği olarak sikke üzerinde yer alan yazının çoğu kez, sikke yuvarlağına paralel olarak ya da sikke hoşluğuna dağılmış olarak değil de, dikey ya da düz yazıldığını görüyoruz. Helenistik dönemin başladığı İÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında Büyük İskender (III. Aleksandros), Perslerin bir önceki yüzyılda Yunanistan'a yaptıkları saldırıların ve verdikleri zararın öcünü almak için Perslere karşı büyük bir sefer düzenlemiştir. Makedonya'dan yola çıkıp, Anadolu üzerinden İran topraklarına girmiş ve Persleri büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Kendisinin Makedonya'dan İran ve Fenike topraklarına kadar çok geniş bir alana yayılan darphanelerde basırmış olduğu sikkelerde (tetradrahmi ve drahmi) ön yüzde Herakles başı, arka yüzde ise tahtta oturan Zeus vardır. İskender'in Anadolu'daki ilk darphanesi olasılıkla Tarsos idi. Birim ise esas olarak tetradrahmi ve drahmidir. Giderik sikkelerinde "kral" (*basileus*) unvanını da kullanır. Bu unvan ölümünden sonra da pek çok kral tarafından kullanılacaktır.

İskender'in İÖ 323'teki ölümünden sonra, egemen olduğu topraklar üzerinde çok sayıda krallıklar kurulmuş ve bu krallıkların bastırdıkları sikkeler de aşağı yukarı aynı üslup ve anlayışta yapılmışlardır. Bu sikkelerin ön yüzlerinde esas olarak kralın başı, arka yüzlerinde ise ana tipin dışında kralın adı, unvanı ve epithetleri yer almaktadır.

Lebedos (İonia'da), gümüş tetradrahmi. Ön yüzde Athena başı, arka yüzde İki bereket boynuzu arasında baykuş. İÖ yak. 150, 33 mm., 17.09 gr.

TARİH VAKFI'NDAN TARİH KÜTÜPHANESİ

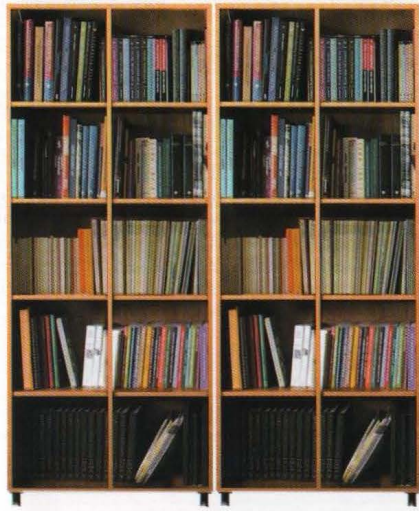

akıllı servetiniz TÜM KİTAPLARIMIZI %35 İNDİRİMLE ALIN, 300* YAYINLIK TARİH KÜTÜPHANESİNE SAHİP OLUN.

Tarih Kütüphanesi:

"Kendinize, yakınlarınıza, mezun olduğunuz veya
çocuğunuzun okuluna değerli bir yılbaşı armağanı"

ARMAĞANIMIZ
KOLEKSİYON
MOBİLYA'DAN
KİTAPLIK VE
BİR YIL BOYUNCA
ÜCRETSİZ
TARİH DOSTU
HAYALİ

*Son yayımlanan kitapların
eklenmesiyle bu adette bir
yükselme ya da kimi
kitapların o dönemde
tükenmesi nedeniyle bir
miktar düşme olabilir.

KAMPANYA İLE
İLGİLİ DETAYLI BİLGİ İÇİN:
Meltem Yeğin
233 21 61/30
myegin@tarikhvakfi.org.tr

TRAFİK KAZALARINA ÇÖZÜM

Şoförlere ehliyet, arabalara plaka (1914)

Yavuz Selim Karakışla >

Arşivden Bir Belge dizimizin bu ayki kırk dördüncü sayısında, geçtiğimiz yüzyılın başında İstanbul'da yaşanan trafik kazalarının hızla artması üzerine, İstanbul'da otomobil kullanmakta olan şoförlerin hepsinin sınavdan geçirilmesine ve İstanbul'da trafiğe çıkan bütün otomobillerde numara verilmesine ilişkin belgeler okuyacaksınız.

Tarihte ilk otomobili, Fransız mucit Nicolas Joseph Cugnot'un 1769 yılında icat ettiği olduğu kabul edilmektedir. Buhar gücüyle çalışan bu üç tekerlekli araç bir top arabası olarak tasarlanmıştı, dört yolcu taşıyabili-

yor ve saatte tam tamına 3,6 kilometre hızla ulaşabiliyordu. Dört zamanlı ve içten yanmalı benzinli motorlu ilk otomobil ise Alman mühendis Nikolaus August Otto tarafından 1876 yılında üretildi. Zamanla otomobil üretimi hızla arttıkça, otomobil üreten şirketlerin sayıları da çoğaldı. Örneğin, 1898 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde 50 otomobil üreticisi bulunurken, Ford Şirketi'nin ünlü "T Modeli"ni seri imalat olarak üretip piyasaya vermeye başladığı 1908 yılına gelindiğinde, ülkedeki otomobil üreticilerinin sayısı 241 şirkete yükselmisti.¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun otomobil ile tanışması hakkında elimizde farklı bilgiler bulunmaktadır. Hüseyin Avni Sanda'nın yazdığına göre, İstanbul'a getirilen ilk otomobil 1895

yılında Fenerbahçe'de İhlamur'da oturmakta olan Zühreyyezade Ahmet adlı Irak asıllı bir humma tüccarı adına ithal edilmiştir. Üstüağac olan bu kırmızı renkli otomobil, N.S.U. markadır ve saatte tam 20 kilometre sürat yapabilmektedir. Otomobilin gümrükten geçirilmesi aşamasında, gördükleri nesnenin ne olduğunu anlamakta zorluk çeken gümrük memurları, kendilerine yapılan açıklamalar üzerine, bunun "otomobil" kelimesinin tam tercümesi olarak bir "zat'ül-hareke" araba, yani "kendiliğinden hareket eden" araba olduğu karar vermişlerdi. Ancak, bu isim halk arasında yaygın kabul görmedi.

Otomobili İstanbul'a gönderen yabancı firma, Zühreyyezade Ahmet Paşa'nın seiyisi Acem Abdurrahman Efendi'yi de Paris'te bir haftalık sıkı bir sürücü kursundan geçirmisti. ●Otomobili trenle Sirkeci'ye getiren ve bir mavnayla karşıya geçirdikten sonra dura kalka ve zigzaglar çizme çizme bu otomobili Acıbadım üzerinden Fenerbahçe'ye süren Acem Abdurrahman Efendi'nin "Acem" lakabı, daha sonra tecrübesiz şoförleri tecrübelilerden ayırt etmek için kullanılmaya başlanan "acem" sözcüğünde, dilimizdeki varlığını hâlâ sürdürmektedir.

1897 yılında Mısır hıdivi Abbas Halim Paşa Kahire'de 500 Mısır Lirası vererek, Declon Bouton marka bir otomobil satın almıştı. Bu Fransız arabası saatte tam 40 kilometre hızla çıkabiliyordu. Şoförünün anlatığına göre, Abbas Halim Paşa otomobiliyle karmaşık ve kalabalık Kahire sokaklarında dolaşmak yerine, çöllerde başboş gezneyi ve hız yapmayı tercih ediyordu.²

Şehremâneti

İley't-i Tahrîr Kalemî
473

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine
Devletlû efendim hazretleri

Şu günlerde otomobil kazaları tekersüz etmek ve bu kazaların başlıca sebebi otomobillerin bir takım nâ-cil şoförler tarafından sevk ü idare olunmasından münbais bulunmakta olup binâen-aleyh bu kabil hâdisâtın önü alınmak üzere şoförlerin imtihâna tâbî tutularak adem-i ehliyetleri tebeyyün edenler icrâ-yı san'atdan men' edilmekde bulunmuş ve bu bâbda icâb edenlere tebliğ ve izbâr-ı keyfiyyet edilmiş olduğundan nezâret-i celîlelerine âid otomobil şoförlerinin dahi imtihâm icrâ kılınarak ehliyeti tahakkuk ettiği sûrette yedine şehâdetnâme verilme ve otomobile de emsâlî vechile numero vaz' edilmek üzere otomobil ile beraber Emânet'e uğramaları lâzım gelenlere emr ü tebliğ buyurulması bâbında emr ü ferîân hazret-i men lehül-emrindir.

İl 25 Rebiyyülevvel sene 1332 ve fi 8 Şubat serie 1329 [21 Şubat 1914]
Şehremin Vekilî ve
Polis Müdür-i Umûmîsi
(imza)

BOA, Dâhiliye Nezâreti, DH.UMVM. Sıra: 1533, Dosya: 85, Gömlek: 57, Adec: 1, 1332 RA.25.

Daha önce 1893 yılında aynı yolculuğu bisikletle gerçekleştirmiş olan İngiliz maceracı Jelferson, 21 Eylül 1905 Perşembe günü Londra'dan bu kez otomobille hareket etmiş ve tam 47 gün süren 3914 kilometrelik zorlu bir yolculuktan sonra 5 Kasım 1905 Pazartesi sabahı İstanbul'a vararak Rover marka otomobilini Pera Palas'ın kapısında park etmeyi başarmıştı.

Sultan II. Abdülhamid'in ise kendisine gönderilmiş olan Hotchkiss ve Mercedes marka iki otomobile hiç binmemiş olduğu rivayet olunmaktadır. Ancak 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilir edilmez, İstanbul kısa bir süre içerisinde bir otomobil cenneti oluvermişti. Renk renk, çeşit çeşit otomobiller Meşrutiyet ile birlikte gelen hürriyetin başdöndürücü özelliklerinden bir tanesi haline gelmişti. İstanbul'un altı arabacıları olan Bargirci esnafı, kendilerine rekabet etmekte olan otomobillere ve şoförlere karşı uzunca bir süre direnmişti. Birinci Dünya Savaşı ve onu izleyen Milli Mücadele yılları boyunca otomobilleriyle cepheden cepheye koşan otomobil şoförleri, savaştan sonra İstanbul'a döndükleri zaman İstanbul'da şoförlük mesleğinin ecnabilerin eline geçtiğini görmüşler ve mesleki haklarını korumak için 1920 yılında Otomobil Şoförleri ve İşçileri Esnafı Cemiyeti'ni adında bir cemiyet kurmuşlardı.³

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1914 yılında, yalnızca İstanbul'da 100-150 civarında binek otomobili, bulunduğu sanılmaktadır. Bunlar; Alman Mercedes, Daimler, Benz, Puch, Fransız De Dion, Bou-ton, Deglahey, Deloney-Bellville, Delange, Panhard Le Vasseur, Hotchkiss, Renault, İtalyan Fiat, İngiliz Rolls Royce, Reijer ve daha nicele-ri. Otomobille ilk suikast 11 Haziran 1913 günü, dönemin sadrazamı Mahmut Şevket Paşa'ya karşı gerçekleştirilmişti. Mahmut Şevket Paşa'nın içinde can verdiği araba, çok sevdiği ve kurucusu olduğu Harbiye Müzesi'nde sergilenen olmuştur.

Otomobillerle ilgili ilk trafik düzenlemelerinin Fransa'da yapılmış olduğu bilinmektedir. Trafik kazalarına karşı ilk önlemler de Fransa'da alınmaya başlanmıştır. Paris Belediyesi otomobillere şehir içinde 12 kilometre sürat sınırlaması getirmişti. Lyon kenti, şehre giren bütün otomobillere birer numara takma şartı koşmuştu. Nihayet, 11 Eylül 1901 günü Fransa'da bulunan bütün otomobillere plaka taşıma zorunluluğu getirilmişti.

İstanbul'un ilk trafik polisleri, Şehremaneti'ne bağlı olarak kurulan Seyrisefain Merkeziydi. Toplam beş görevliden oluşan bu merkez, Galata Köprüsü'nün altında bulunan ofisinden İstanbul'un hem kara hem de deniz trafiğini idare etmeye çalışıyordu. Miğfer biçiminde önü siperlikli kırmızı şapkalı olan bu Seyrisefain memurları, şehir içinde sürat yapan, içkili araba kullanan, kaza yapan şoförleri ve hiçbir kural tanımaksızın oradan oraya koşuşturan otomobilleri kontrol altına almaya uğraşırlardı. İstanbul sokakları artık otomobil motoru homurtusu, fren gıcırtiları ve klakson sesleriyle dolmaya başlamıştı. İstanbul'un ilk trafik ışıkları da 1925 yılında Karaköy'deki Domuz Sokağı'nın bulunduğu kavşağa yerleştirilmişti.¹

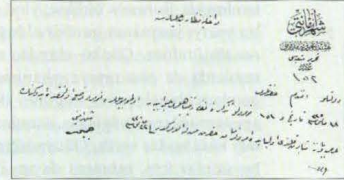
Arşivden Bir Belge dizimizde yer alan bu aykırı belgelerimize gelinece... İlk belgemiz, acemi (nâ-ehil) şoförler yüzünden İstanbul'da giderek çoğalan trafik kazalarına bir son verilebilmek amacıyla, İstanbul'da bulunan bütün otomobil şoförlerini sınavdan geçirmek ve sınavda başarılı olan şoförlere "ehil" olduklarını belgeleyen birer "ehliyetnâme" vermek kararı alan İstanbul Şehremaneti'nin 21 Şubat 1914 tarihli bir yazısıdır.⁵ Dahiliye Nezareti'ne hitaben kendisine bağlı bütün şoförlerin otomobilleriyle birlikte Şehremaneti'ne gönderilmesi için yazılmış olan bu belgede, otomobillere birer numara verileceği de belirtilmektedir.

İkinci belgemizin içeriğinden, birinci belgemizle anılan otomobil şoförleri

icin yapılması düşünülen ehliyetnâme uygulamasının başarılı olduğu, ancak otomobillere numara verme işleminin zaman içerisinde başarısızlığa uğramış olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Şehremaneti 22 Mayıs 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yeniden başvurmuş ve İstanbul'da bulunan bütün otomobiller gibi, Dahiliye Nezareti'ne bağlı otomobillere de numara (plaka) takılmasının zorunlu olduğunu bildirmiştir.⁶

Yusuf Selim Karakışla,
Boğaziçi Üniversitesi
ykarakisla@boun.edu.tr

1. "Otomobil," *AnaBritannica*, Cilt. XXIV, (İstanbul: Ana Yayıncılık, 1991), s. 346-347.
2. Yılmaz Çetiner, *Otomobilin Öyküsü*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996), s. 31-36.
3. *Otomobil Şoförleri ve İşçileri Esnafı Cemiyeti Nizamnamesi*, (Devletlet Sarayı-i Nefise Matbaası, 1920), 5+7s.
4. Yılmaz Çetiner, *Otomobilin Öyküsü*, s. 37-54.
5. BOA, Dahiliye Nezareti, DH.U.M.V.M, Sıra: 1533, Dosya: 85, Gömlek: 57, Adedi: 1, 1337.S.25.
6. BOA, Dahiliye Nezareti, DH.EUM.AYŞ, Sıra: 830, Dosya: 9, Gömlek: 26, Adedi: 1, 1337.S.21.

Şehremaneti

Hey'et-i Tahriiriye Müdüriyeti

Tahrir Şubesi

aded

152

Dahiliye Nezareti Cellesine

Devletü efendim hazretleri

18 Mayıs sene 1335 [18 Mayıs 1919] tarihli ve 151 numarolu tezkere-i nezaret-penâhileri cevâbdır. Otomobillere numero vaz' olunmakta idiğinin arz ü beyânına nüsâberet kılınmış. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i nîc lehül-emrindir. 22 Mayıs sene 1335 [22 Mayıs 1919].

Şehremini

(imza)

BOA, Dahiliye Nezareti, DH.EUM.AYŞ, Sıra: 830, Dosya: 9, Gömlek: 26, Adedi: 1, 1337.S.21.

DR. ALİ OSMAN (ONBULAK) BEY

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir Jöntürk

Yönetimde etkin bir konumda olan İttihat ve Terakki'nin üst düzey yetkililerinden ve Ali Osman'ın eski arkadaşlarından olan Dr. Nâzım, kendisini Fırka'nın gizli bir toplantısına davet eder. Konu çok önemlidir. Muhalefeti temsil eden İtilaf Fırkası'ndan bir gazete yazarı, ittihatçılar aleyhine bir yazı yazmıştı ve söz konusu toplantıda bu gazetecinin öldürülmesine karar verilir.

Hakan B. Gülsün ➤

Jöntürkler oldukça çok sayıdaki çalışmaya konu olmuştur. Üstelik Ali Osman Bey'in kimi mektupları da bu çalışmalarda kaynak olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte, yine de bu yazıyı yazmanın gerekli olduğunu düşündüm. Çünkü elimde, ayrıntılarda da olsa ortaya çıkarılması gereken bilgiler ve bugüne dek araştırmacıların bilgisine sunulmamış kimi anılar vardı. Okuyacağınız bu satırlar için, rahmetli dayım Dr. Nejat Onbulak'ın, babası Ali Osman Bey'den aktararak kaleme aldığı,

aslında aile içi bir tarih kitabı niteliği taşıyan anılarından yararlandığı mı özellikle belirtmeliyim.

19. yüzyılın ikinci yarısında Unkapanı'nda Haliç'i gören bir mahallede Osman Ağa isimli iki çocuklu bir zat yaşamaktadır. Osman Ağa vefat ettiğinde, mahalle mektebine gitmekte olan Ali 7, Nuri 2 yaşındadır. Bir süre sonra anne de vefat edince çocuklar iyice yalnız kalacak, ancak akrabalar tarafından koruma altına alınacaklardır. Soyadı yasası olmadığından baba adı eklenerek hitap edilen Ali Osman, rüştiyei bitirdikten sonra Kuleli Askeri İdadisi'ne ve oradan da Askeri Tıbbiye'ye girecektir.

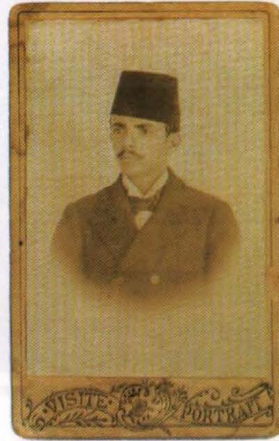
1889 yılında yani Fransız İhtilali'nin 100. yıldönümüne rastlayan tarihte Askeri Tıbbiye'de öğrenci olan İshak Sükutî, Mehmed Reşid, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo ve Hüseyinzade Ali (Turan) tarafından kurulan Jöntürkler arasına, Tıbbiye İdadisi'ni bitirip, 1892'de okula girecek olan Ali Osman da katılacaktır.

Anıları aktaran Nejat Onbulak, Çanakkale Savaş günleri. Fotoğrafın arkasında Ali Osman Bey'in düştüğü not: Gelibolu Şibe-i Ceziresi'nde Kocadere civarındaki zemin altındaki bir odada aldığım resimdir.

1892 yılında Ali Osman Bey Tıbbiye'nin birinci sınıfındadır ve okuldaki Abdülhamid karşıtı hareket yoğunlaşmaktadır. Anayasa kaldırılmış ve Meclis lağvedilmiş durumdadır. Aydınlar yurtdışına kaçmak zorunda kalmakta, gitmeyenler ise padişahın gizli polisi tarafından tutuklanarak hapse atılmaktadır. İşte bu noktada Ali Osman Bey'in gizli bir görev üstlendiğini görüyoruz. Avrupa'daki Jöntürkler ile sürekli bir iletişim içindedir ve arkadaşlarının maaşlarından ayırdığı paraları toplayıp, orada olanların geçimine yardımcı olur düşüncesiyle yurtdışına göndermektedir. Kısacası Ali Osman, Avrupa ile İstanbul arasında bir tür iletişim ajanlığı yapmakta, yanı sıra yurtdışından Beyoğlu'ndaki postaneye gelen Abdülhamid karşıtı çeşitli yayınları, üvey ağabeyinin Mısır Çarşısı'ndaki dükkânında bir araya getirerek yurtdışındaki dağıtımını organize etmektedir.

İdamdan Sürgüne

Tıbbiye'de dersler devam etmekle birlikte, okulda örgütlenen Jöntürkler, Abdülhamid'in adamları tarafından sıkı bir biçimde izleniyor ve tutuklanmaları için bahaneler yaratılıyordu. Tüm bunlara ve yaşanan maceralara karşın Ali Osman Bey

Sürgün arkadaşlarının kendisine verdiği hatıra fotoğraflar. Her birinin arkasında, kendi el yazılarıyla "Ali Osman Bey'e hatıratımdır" diye yazmakta.

Tıbbiye'nin son sınıfına kadar gelmiş ve bir ya da iki dersini verdikten sonra okulu 'tabip yüzbaşı' olarak bitirmesine az kalmıştır. Bu bölümünü Nejat Onbulak'ın babasından aktardığı anılardan okuyalım:

Her şey birdenbire oldu. Sabahleyin efendiler yani öğrenciler yatakhaneleri boşaltıp derslerine gittikleri bir zamanda, hafiyeler, görevli zaptiyeler ve subaylar koşuşlarda sıkı bir aramaya geçtiler, dolap ve sandıklardan didik didik aradılar. Buldukları dergi, kitap ve yazışmaları topladılar ve evvelce isimleri belirlenmiş efendileri de alarak o zamanın meşhur siyasi tutuklularının muhafaza edildiği Harbiye Nezaret'i'nin (şimdiki İÜ Merkez Binası) Kazancılar tarafına bakan yapıda (Bekir Ağa Bölüğü) sorguya çekmeye başladılar.

Ancak kimi baskı ve tepkiler ve ilginçtir II. Abdülhamid'in Askeri Mektepler nazırı Zeki Paşa'nın olgun tavrı üzerine, Tıbbiyeli bu gençler salıverilirler ama peşleri bırakılmaz. Bir ihbar. Ali Osman Bey ve arkadaşlarının bir kez daha tutuklanmalarına neden olacak ve bu kez Taşkışla'da gözaltına alınacaklardır. (Ağabey, bu gözaltı sırasında yaşamını yitirir.) Evinde ve ağabeyinin dükkânında ele geçirilen kimi ev-

raklar toplanarak arkadaşlarıyla birlikte mahkemeye çıkarılırlar. Sonucu biliyoruz; saltanat yıkma ve padişaha suikast girişiminden Ali Osman Bey dahil 9 kişinin idamına ve diğerlerinin değişik hapis cezalarıyla mahkûmiyetine karar verilir. Ama bu karar uygulanmaz ve değiştirilir. Çünkü Avrupa'da yaşayan Jöntürkler, bu ağır karar karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Paris Elçiliğine başvurarak yarı tehdit yarı anlaşma havası içinde soruna bir çözüm bulmaya çalışırlar ve kararın değişmesini sağlarlar. II. Abdülhamid'in anlaşma koşulu şudur: Paris'te basılan gazetenin basımı durdurularak baskı harfleri elçiliğe teslim edilmelidir. Buna karşılık Padişah, Tıbbiyeli öğrencilerin idam cezalarını kaldırarak sürgüne çevirecektir. Ve anlaşmaya uyulur.

Anevatan Oeride Kalıyor

1897 yılında bir yaz sabahının alacakaranlığında Tıbbiyeli 40 öğrenciyle Trablusgarb'a doğru yola çıkan

Ali Osman Bey sürgün yıllarında.

Şeref vapuru, aslında son derece bakımsız, köhne bir durumdaydı. Ali Osman Bey'in anılarından öğrendiğimize göre, karasuları aşılmadığı sürece ambar kapaklarının açılması yasaklanmıştı. Gemi Akdeniz'e açılıp karadan iyice uzaklaştıktan sonra söz konusu kapaklar açılmış ve efendilerin güvertede gezinmelerine izin verilmeye başlanmıştı. Yolculuk ilerledikçe, gemiden so rumlu Mustafa Paşa'nın da canının sıkılmaya başladığı anlaşılıyor. Öykünün bu bölümü oldukça ilginç, öyle ki Ali Osman Bey'in anlattıklarına göre Paşa, konuşacak insan aramaya ve daha önce kulağına çalınmış olan Fizan hakkın da bir şeyler öğrenmeye can atıyor. Efendileri yanına çağırıp onlara öğüt verme bahanesi ile durumu incelemeye çalışıyor, onlar da Fizan hakkında olandan bitenden heter bilgiler veriyorlar, hatta gülerек köpek etinin ne derece lez-

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir Jöntürk

Trablusgarb'da sürgün yılları. Fotoğrafın arkasına kendi el yazısıyla 1314 yılı düşülmüş. Tanımlaması çok ilginç: Menfi Efendiler.

zeli olduğunu, kimi zaman hayram günleri yılan eti yenildiğini, su sorununun büyük olduğunu, insanların içecek suyu ancak bulabildiklerini ve dolayısıyla düşmanın müstesna bir iş olduğunu, oraya gitmek için Trablus'tan sonra üç ay çölde deve sırtında yolculuk etmek gerektiğini hallandırarak anlatıyorlar. Söz konusu anılara devam edelim.

Trablus'ta gemilerin yanaşacağı bir liman ya da rıhtım yoktu. Vapur açığa demirlemişti ve sahilden gönderilen kayıklar kaniya çıkıyordu. Mahkûmların geleceği daha önce telgrafla bildirilmiş olduğundan, görevli olan zaptiye ve askerlerce gerekli olan karşılına töreni(?) hazırlandı. Her ne kadar anavatandan buraya şimdiye dek çeşitli kereler cezalı malikûmlar gönderilmiş ise de, bunlar eşkıya ya da katil türünden ve ayaklarında pranga tabir edilen zincirler takılı insanlardı. Bu kez gelenler ise, devlet memuruna benzeyen, efendi tavırlı insanlardı.

İşin ilginç yanı, dönemin Trablusgarb valisi Recep Paşa da özgürlükçü düşüncelerinden dolayı aslında burada sürgündür. Tıbbiyeli sürgünlerin Fizan'a gitmemesi için Mustafa Paşa'nın Saray'la yazışmasını ister. Bunun üzerine Mustafa Paşa, Trablus'tan Fizan'a 40 kişinin nakli için 80 deve tutmak gerektiğini, yanı sıra onlara eşlik edecek muhafızlar için de bir o kadar deveye gereksinim

duyulduğunu, bunun devlete binlerce altın liraya mal olacağını, irade buyurlarsa Trablus'un son derece muhkem bir yer olduğunu ve efendilerin buradaki zindanlarda tutulabileceklerini Saray'a bildirir. Gelen yanıt olumludur.

Sürgünde Sekiz Yıl

Büyükbabamın anılarına göre, bu zindanların bazılarında Anadolu'dan gönderilen ve ağır suç işlemiş azılı katil ya da eşkıyalar, zincire bağlı olarak tutuluyorlardı. Ancak kendisini ve arkadaşlarını genişçe bir mekâna koydukları gibi bir de yiyecek parası tahsis edilmişti. Aralarında iş bölümü yapan Tıbbi-

Ali Osman Bey İstiklal Madalyasıyla.

biyeli bu efendiler, zaman içinde Avrupa ile iletişim kurmaya ve giderek aralarında yabancı dil bilenlerden kurs almaya, bir kitaplık kurarak felsefe ve sosyal bilgilerini daha da geliştirmeye başlıyorlar.

Böylesi çalışmaların olabilmesi, kuşkusuz ki vali Recep Paşa'nın ılımlı tutumundan kaynaklanıyordu. Nitekim beşinci yılın sonunda hepsine kent içinde gezmelerine izin verildiği gibi, eğitim düzeyleri yüksek olduğundan devlet katında görev almaları bile sağlanır. Ali Osman Bey Trablus Erkek Sanat Okulu'nda öğretmen ve yönetici konumuna dek yükselecek, arkadaşlarından bir bölümü ise oraya gelen yabancı bandıralı gemiler ile Avrupa'ya geçecektir.

Bu arada Ali Osman Bey için hoş bir gelişme olur. Girit'in Hanyası eşrafından Cinalipola (Cin Ali Oğulları) adını taşıyan aile Girit isyanından kaçarak Trablus'a gelir. Baba Latif Ağa, anne Nesre Hanım, oğul İbrahim Efendi ve kızlar Meveddet ve Ziyet Hanımlar. Girit'teki mal ve arazilerinin çok olmasından dolayı yakın bir yer olan Trablus'a göç eden bu ailenin hukuk danışmanı, o tarihlerde genç bir avukat olan Venizelos'tur. Aile Girit'e dönemediği için, Venizelos onlar adına topladığı hasılatı (olasılıkla gönlünden koparı) Trablus'a yollamakta ve bu para da onların geçimine yetmektedir. İşte Girit'ten kopup gelen bu ailenin küçük kızı Ziyet Hanım, Ali Osman Bey'in eşi olacaktır.

II. Meşrutiyet İlan Ediliyor

23 Temmuz tarihi, Meşrutiyet'in ilanın yanı sıra yalnız Ali Osman Bey ve eşi Ziyet Hanım'ın değil sürgündeki pek çok aydın için de İstanbul'a dönüş izninin çıktığı tarihi anlamına geliyordu. O sırada hükümet bir kararname çıkartmış ve cezaların yanı sıra bu cezalardan doğan zararlar da af kapsamına alınmıştı.

Ailesini Trablusgarb'da kayınpederi

Latif Aga'ya emanet eden Ali Osman Bey, İstanbul'a döner. Hamdi Suat, Esat Paşa gibi arkadaşları, o günlerde onanmış durumdaki Haydarpaşa Tıbbiye binasında hocalık yapmaktadırlar. Kendisine okulda bir lojman verilen Ali Osman Bey, gereken ders ve sınavları vererek 'kıdemli yüzbaşı' rütbesiyle doktor çıkacak, Gülhane Askeri Hastanesi'nde Viting Paşa'nın yardımcısı olarak çalışmaya başlayarak operatör unvanını alacaktır. Bu arada ailesini de Trablusgarb'dan İstanbul'a getirterek Kadıköy'de Talimhane yakınlarında bir eve yerleştirecektir.

Yönetimde etkin bir konumda olan İttihat ve Terakki'nin üst düzey yetkililerinden ve Ali Osman'ın eski arkadaşlarından olan Dr. Nazım, kendisini Firka'nın gizli bir toplantısına davet eder. Konu çok önemlidir. Muhalefeti temsil eden İtilaf Firka'sından bir gazete yazarı, ittilatçılar aleyhine bir yazı yazmıştır ve söz konusu toplantıda bu gazetecinin öldürülmesine karar verilir. Konuşmaları üzüntü ile izleyen Ali Osman Bey'in toplantıda bulunana verildiği cevabı anılarından aktaralım:

Biz hüriyeti bunun için mi aldık? Bu sonucu varmak için mi canımızı ve ıstıkbalımızı tehlikeye attık? Devirdiğimiz Sultan Hamid bile bizi malikeme emreden nâiküm etmedi. Gördüğümde göre artık memleketimizde söz hüriyeti istibdat devrini aratacak kadar kısılanmıştır. Keşke beni buraya hiç çağırmasaydın da ben de bunları öğrenmeseydim.

Akil Muhtar Özden'in de anılarında teyid ettiği bu cevap, Ali Osman'ın sakıncalı kişi yapmaya yetmiştir ve Firka'nın, hakkında verdiği karardan uzaklaşmak için atamamasını ister. Nitekim kendisini 1911 yılında İshodra Süvari Alayı tabibi olarak götürür. Bir süre sonra ailesini de yanına alır. O sırada oğulları Sinan 5, Nejat 6 ve Neriman 2 yaşındadır.

Balkan Savaşı'nda Bir Jöntürk

Balkan Harbi belimleri, bütün su-

bayları vatanla bağlantıları çok güç olan bu yörede tedirgin ediyor ve herhangi bir savasta oldukça güç durumda kalacaklarından, hatta savasmanadan düşmana esir bile düşeceklerinden endişe ediyorlardı. Sonunda bir emir gelmiş olmalı ki, bir- zım garnizon Köprülü-Üsküp üzerine çekilmek üzere yola çıktı. Henüz savaş başlamamıştı Bizim göçmü- zü hayalen laurhyonim. Hatta bu hususta babamla bir konuşmamız olmuştu. Evvela aileler askeri nakli- ye arabalarında idik, etrafımızda em- niyet tedbirleri alınmış öyle gidiyor- duk, zira zaman zaman Arnavut ce- teleri birliğin yürüyüşünü engelli- yorlardı. Sonunda Köprülü denilen kasabaya geldik ve süvari birliği bu- rada yerleşti. Baharda babamı Üs- küp Hastanesi operatörlüğüne tayin ettiler.

Sonunda savaş kıvılcımları çıkar ve Osmanlı ordusu için bozgun başlar.

Babam hastanede Türk ve Sırp yara- lıların başında kalmıştı. Sonunda Sırp onluları başkomutanı Grandük Alexander (İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce 1934'te Paris'te bir suikaste ölen Sırp kralı) Üsküp'e ve dolayısıyla hastaneye gidiyor. Türklerin yanı sıra Sırp yaralıların da aynı ilgiyle bakıldığını gören Grandük, babamı teşekkür ediyor, esare- ti süresince vazifesine devam etme- sine ve bir Sırp subayı haklarına sa- hip olduğunu, kılıcını taşıyabileceği- ni söylüyor.¹ Hakikaten esarete kal- dığımız üç ay zarfında babamı daima saygı gördü.

Birinci Dünya Savaşı'na Doğru

Balkan Savaşı sonrası Ali Osman Bey'i. Tekirdağ'da 8. Tümen Sıhhi- ye Bölüğü'nde görüyoruz. 1914 yılı- na gelindiğinde, bir süre önce yanı- na aldırıldığı ailesini İstanbul'a Selimiye Kışlası karşısında bulunan eve gönderecek, kendisi de Çanakkale'de Conk Bayırı'na geçecektir. O yılların ne kadar zor koşullar altın- da geçtiğini, Çanakkale Savaşı'nın nasıl bir savaş olduğunu hayal et- mek, o günleri yaşamayanlar için kuşkusuz ki çok zor. Çanakkale'de o korkunç savaş sürerken İstanbul da bundan payını alıyordu.

Fahman Dündar Nihal'e
Yaralıların, Drine Nejat alıyordun
den gelen bir mektubun efendin senin
ayrı ayrı bana yazıp araya gonder-
diğin mektuplarda geldi. Hayla
remize gar bela okadım. Bıray Fah-
man'ın kolay olunacak giti idi.
Fakat ola kecaman ne ne ne harfler
ile yazmış. Doğru mu sen yazmış
ya bir kile deşil fince demeli. Bu
yazı ile sen tahsil devamınız aile
mumkin değildir. Cahura mütah-
larda ne kadar iyi cevap verseyiz ko-
calar ne mumkiyler oluyamazlar
sıze sıze veriler. Siz yeni harfler
yazıya mahsus sekillerle kitab
harflerini birbirine karıştırarak
ortaya acayib bir şeyler çıkarı-
mış. Latin harflerinin yazıya
mahsus sekillerini benim mektub-

Kendi el yazısıyla çocukları, Dündar, Fahman ve Nihal'e mektubu. Harf Devrim'i yapılmış ve çocuklarını güzel yazmaları konusunda uyarıyor.

Takvimler 1916 yılını gösterdiğinde Ali Osman Bey 7. Tümen başheki- mi olarak İstanbul'a döner. Artık yeni hedef Kafkasya'dır. O tarihlerde demiryolu Haydarpaşa-Afyon-Ulu- kışla'ya kadardır ve koca bir tümen bütün ağırlıklarıyla Erzurum'a bir- iki ay süren bir yolculukla yaya ola- rak gidecektir. Bir süre sonra Ali Osman Bey terfi ederek 23. Kolor- du başhekimliğine yükselir ve Suri- ye cephesine geçer. Bu arada ailesi- ne de haber gönderemez olmuştur. Nitekim Gazze'de ordu başhekimini olarak esir düşmüştür ve ancak mü- tarekede İstanbul'a dönebilecektir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir Jöntürk

Ailesiyle, 1920'li yıllar. Fahiman, Dündar ve Nihal henüz doğmamışlar.

Ölümöl tehlikeler atılarak geçirdiği o uzun esaretin dönüş yolculuğunda önce İzmir'e varır. Buradan ailesine gönderdiği telgraf son derece dramatikdir:

İzmir'e vasil oldum. Sihatliyim. Fakat vatanın düştüğü vaziyetten çok müteessirim.

Önce İplikhane Hastanesi'nde görev alan Ali Osman Bey, daha sonra Haydarpaşa Hastanesi'ne tayin olur. Şimdi Marmara Üniversitesi olan yapının, 1919 yılında yarısı Askeri Tıbbiye, diğer yarısı ise Tıp Fakültesi olarak kullanılıyordu. Askeri Tıbbiye, İngilizlerin işgali altındaydı ve Ali Osman Bey de zaten vatanın genel durumundan hiç hoşnut değildi. Nitekim Anadolu'ya geçmek isteyecek, eşi Ziynet Hanım'ın yanı sıra Sinan, Nejat, Neriman, Ekmel ve Cihat'tan oluşan ailesini de yanına alarak Afyonkarahisar'da bulunan 23. Tümen'e başhekim olarak atanacaktır.

Kurtuluş Savaşı Yılları

Nejat Onbulak'ın anılarına göre, Afyon'da oturdıkları evin biraz ilerisinde bulunan Erkek Sanat Okulu'nu, yarısı zenci Senegalli askerlerden oluşan Fransızlar, Erkek Öğ-

retmen Okulu'nu ise bir kısmı Hintli askerlerden oluşan İngilizler kullanıyordu. İşte o günlerde aileyi bir mutluluğun sardığını görüyoruz. Mustafa Kemal'in Sivas ve Erzurum Kongrelerinden sonra Anadolu'yu birliğe çağırın haberleri gelmeye başlamıştı ve gelen emir üzerine 23. Tümen Alaşehir'e geçerken, Ali Osman Bey de ailesini aynı yere taşıyacaktı. Bu arada ailenin ilk kızı Güzide doğar.

Nihayet Şeker Bayramı geldi. Bahanı Sinan'ı bayramdan birkaç gün evvel yanına aldı. Aslında cephe çok uzak değildi. Fakat ya arife gü-

nü yahut da bir gün evvel Sinan geldi. Elinde hem anneme hem de istasyon komutanına hitaben yazılmış bir mektup vardı. İlk vasıta ile Uşak'a gitmenizi istiyordu. Mektubu istasyon komutanına götürdük. Biz akşamdan yerimizi aldık. Esasen kadromuz tamamdı: 6 çocuk, annemiz ve bir de babamın faydası olur düşüncesiyle yanımıza gönderdiği emir eri Uşaklı Şaban. O sıralar ben 13, Sinan 11 yaşındaydık."

Sonunda aile Uşak'a varır. Ali Osman Bey ise cephede 23. Tümen ile birlikte. Bir süre sonra ailesine bir haber gönderir; Tümen, Uşak'ın İzmir yönünde bir durak önce Karakuyu denilen yerde cephe tutmuştur ve kendisi de sağ salım orada görev başındadır.

Savaş gittikçe kızışmaya ve cephe gerisindeki hareketlilik de buna paralel olarak çetrefilleşmeye başlamaktadır. Öyle ki Ali Osman Bey, eşiyle bir haber daha göndererek, bir kez daha istasyona gitmelerini ve gelecek trenle Afyon'a hareket etmelerini ister.

Ziynet Hanım ve çocuklar Afyon'a oradan da Akşehir'e gelirler ama Ali Osman Bey yine cephede görev başındadır. Ailesiyle iletişimi kısa bir süre için kesilmiş olmakla birlikte, Eskişehir'deki askeri hastanede görev aldığını bildirebilecektir. Kısacası defalarca toplanıp açılan o yol yorgunu denkler bir kez daha hazırlanır ve kocasının yanında bulunmayı daha doğru gören Ziynet Hanım, çocuklarıyla birlikte Eskişehir'e doğru yola çıkar.

Adım Adım Cumhuriyet'e

Kurtuluş Savaşı yılları öylesine yıldırdı ki, ordu ve dolayısıyla cephe de sürekli olarak hareket halindeydi. Bu durum yalnız Ali Osman Bey için değil, onun gibi can ve başla görev yapan birçok doktor için de sürekli olarak yer değiştirme anla-

Emeklilik yılları... Ankara Çubuk Barajı'nda eşi Ziynet Hanım ile.

mına geliyordu. Ama bir gerçek daha vardı ki o da cephe gerisinde de aynı acı ve zorlukların sürdüğüydi. Ali Osman Bey'in talihî ya da talih-sizliğiye, cepheden cepheye koştururken, ailesinin de bir biçimde kendisinden uzak kalmamaya çalışıyor olmasıydı.

Bu hareketlilik içinde Ali Osman Bey, bu kez Kayseri'ye Alı-zı Asker Kalem Reisliği Baştabibliğine yani Yurtiçi Bölge Komutanlığı Başhekimliği'ne atanır. Ailesi de peşindedir. Kayseri'de Hacı Kılıç denilen semtte bir ev kiralanmış, gidilen her yerde olduğu gibi çocuklar yine okula yazdırılmıştır. Sinan 6., kardeşi Nejat 5. sınıfa kaydedilir. Hocaları arasında Faruk Nafiz (Çamlıbel) de vardır. Bu arada Nejat Bey anılarında ilginç bir bilgi daha vermektedir; o sırada Kayseri'de, eskiden Fransız Cizvit okulu ve manastırı olarak kullanılan bir binada, bir Fransız taburcu enterne edilmiş durumdadır. Askeri hastane ise aynı binanın diğer bölümünü kullanmaktadır.

Kayseri dönemi, tüm zorluklara karşın Ali Osman Bey ve ailesi için son derece mutlu ve rahat geçer. Üstelik zafer haberleri de arka arkaya gelmeye başlamıştır. Sakarya Taarruzu'ndan az önce devlet arşivi Kırşehir üzerinden kara yoluyla Kayseri'ye taşınmış ve TBMM için okulda kürsü ve sıralar hazırlanmıştır. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın artık en heyecanlı dönemi başlayacak ve Türk ordusu İzmir'e kadar sürecektir. Tüm bu hareketlilik içinde, o dönemde Kayseri'de görev yapan Ali Osman Bey'in yine tayininin çıktığını görüyoruz.

Trakya'da bütün kentler, kentlerin en uzak köşelerine kadar Türk hakimiyetinin eline geçmişti. Ve biz 1923 yılına altın yılların başlangıcı olarak özgür, mutlu ve gururlu olarık giriyorduk. Artık savaş bitmiş ve savaş organizasyonu'na ait olan habarın Kayseri Askerlik Dairesi Baştabibliği görevi kaldırılmak üzere.

reydi. Bu nedenle yeni bir atama bekliyorduk.

Nitekim bekledikleri atama da gelir. Bu kez yeni görev Konya'da kurulmuş bulunan Harp Tarihi Encümeni'nin Askeri Hekimlik ve Harekâtına ait bölümünün başhekimliğidir. Ve ailenin bu seferki yolculuğu Nigde-Ulukışla üzerinden trenle Konya'ya dek sürer. Bu sırada Sermet ve Fahiman da doğmuştur.

Konya'da Sinan 8., Nejat 7. sınıftadır. Neriman, Cihat ve Ekinel de ilkokula başlamışlar. Güzide ise henüz 5 yaşındadır ve Fransız anaokuluna gitmektedir. Kısacası Ali Osman Bey, okuma çağı gelmiş tüm çocuklarını okutmaktadır. O dönemde ailenin dokuzuncu çocuğu olan Dündar doğacak ancak Ziynet Hanım doğum sırasında ağır bir hastalık geçirecektir.

Ve Cumhuriyet...

Konya'da 1926 yılına kadar kalan aile, 1927 yılında Ankara'ya geçer. Ali Osman Bey Ankara'da Harp Tarihi Sıhhiye Reisliği'ndedir. Önce Samanpazarı'nda bir ev kiralanır. Ne var ki bir süre sonra ev sahibi bu kalabalık ailenin çocuklarının yarattığı hengâmeden bıkacaktır. Sonunda çare bulunur. Cebeci'de Yenişehir'e yakın bir yerde arazi satın alınarak iki katlı, bahçeli bir ev yapılır ve oraya yerleşilir. Hatta evin bir bölümü, artık genç yaşa gelmiş çocukları için bir spor salonu gibi düzenlenmiştir. Bu arada 1928 yılında ailenin son çocuğu Nihal de dünyaya gelir. Yaşamları düzene girmiş ve sıkıntılar bitmiştir. Dönemin *Mubil* adlı dergisinde Trablusgarb'daki sürgün yıllarından arkadaşı olan Ahmet Cevat Emre "Modern ve Mesut Bir Aile" başlıklı, Ali Osman Bey ve ailesini tanıttıran uzun bir yazı yayımlar.

Tüm bu olaylar olurken Ziynet Hanım aslında rahatsızdır. Öylesine zorluklar yaşamıştır ki, bedeni, sıkıntı ve zorlukları kaldırabilecek gibi değildir artık. Tek başına kala-

Bir Cumhuriyet Ailesi olarak Onbulaklar. Ali Osman Bey, Ziynet Hanım, Sinan, Nejat, Neriman, Cihat, Ekmele, Sermet, Fahiman, Dündar, Güzide ve Nihal.

namakta, nefes darlığı ve kalp arızaları görülmektedir. Ali Osman Bey bir karar vermek zorundadır. Trablusgarb'dan başlayarak, cepheden cepheye, kendisini bir an için bile olsun yalnız bırakmayan eşine de vakit ayırması gerektiğini anlar ve erken emekliliğini ister. Elli altı yaşında emekli olan Ali Osman Bey, artık yolunmuştur ve 1930'lu yılların başlarında ailesiyle birlikte İstanbul'a döner. Soyadı yasası çıktığında 10 çocuklu bir aile reisi olarak Onbulak soyadını alır.

◀ Haluk B. Gülsün, Dr

1. Söz konusu kılıç, kessatıra, kılıç kuşanması, tıp diploması ve omuz apoletleri, kişisel arşivimde özellikle korunmaktadır.

HEIDELBERG PROGRAMI'NIN 1931 YILINDA TBMM TARAFINDAN
YAPTIRILAN YAYIM ÇEVİRİSİ

Sosyalist Avrupa Birliği ülküsü

1922'de Almanya Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi (USPD) ve Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) tarafından gerçekleştirilen birleşme kongresinde "ortak program" kararı alınmış, USPD'nin Erfurt Programı'nı, SPD'nin Görlitz Programı'nı esas almaları nedeniyle, Heidelberg Programı bir uzlaşma programı olarak ortaya çıkmıştır.

Ferand Léger, *Inşaat İşçileri*, 1950, ayrıntı.

Dr. Hasan İleri'nin sunduğu, SPD'nin 1925 tarihli Heidelberg Programı'nın Türkçe çevirisini, benim T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kuruluşu kitabının Bölüm V/3/s. 321-23/dn.42'de sözü edilen, 1931'de Ankara'da TBMM Matbaası'nda ayrı ayrı bastırılmış birçok Avrupa siyasal partisinin programı ve/veya tüzüğü bağlamında değerlendirmek gerekir. Bunlardan 16 partiye ait 20 belgenin çevirisi bir arada ciltlenmiş olarak TBMM Kütüphanesi'nde s.s. 139 numarada kayıtlıdır. Fakat Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin (Heidelberg) Programı, (rastgele yapılmış görünen) bu toplamada yoktur. Ancak, aynı dipnotunda işaret edilen, Habip Edip'in (Törehan) yine 1931'de yayımladığı, Almanya'da Siyasal Fırkaların Programları adlı kitapta, bu programdan söz edilmiştir. TBMM yayını Heidelberg Programı, Türkçeye iyi çevrilmemiş olsa da, evrensel değerlerden kaynaklanan sosyal demokrat istemleri başarıyla sıralıyor.

Mete Tunçay

Hasan İleri

Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin temel programlarından biri de, 1925 yılında kabul edilen Heidelberg Programı'dır. Heidelberg Programı öncesinde 1891'de Erfurt Programı ve 1921'de Görlitz Programı Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin programları olmuştur. Erfurt Programı Marksist kurama sadık bir program olarak görünür. Erfurt Programı, 1921 Görlitz Programı'na kadar 30 yıl boyunca Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne yol göstermiştir. Görlitz Programı'nın hazırlanmasında Eduard Bernstein, Adolf Braun, Herman Molkenbuhr gibi isimler görev almıştır. Görlitz Programı ile Alman Sosyal Demokrat Partisi "sınıf partisinden kitle partisine" dönüşmüştür. Bu program Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin ilk "revizyonist" programıdır.

1922'de Bağımsız Almanya Sosyal Demokrat Partisi (USPD) ve Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) tarafından gerçekleştirilen birleşme kongresinde "ortak program" kararı alınmış, USPD'nin Erfurt Programı'nı, SPD'nin Görlitz Programı'nı esas almanın nedeniyle, Heidelberg Programı bir uzlaşma programı ola-

rak ortaya çıkmıştır. Heidelberg Programı'nın ilkeler bölümüne, 1891 Erfurt Programı'nda olduğu gibi, Karl Kautsky'nin ağırlığı yansımıştır. Heidelberg Programı hazırlık komisyonuna Karl Kautsky başkanlık yapmış, bu komisyonda Eduard Bernstein, Hermann Molkenbuhr, Adolf Braun gibi isimler görev almıştır. Karl Kautsky'nin kaleme aldığı program taslağı 1925'te Heidelberg Kongresi'nde kabul edilmiştir. Heidelberg Programı, 1959 Bad Go-

"Sulhün istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenit ve halk fırkası namıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetindeyim. Başka memleketlerde müteşekkil bu gibi fırkaların programlarını gözden geçirmiş isem de bunları tamamiyle memleket ve milletimizin ihtiyaçlarını tatmine kâfi bulmadım"

Mustafa Kemal

desberg Programı'na kadar 34 yıl Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin resmi programı olmuştur.

Genç Türkiye Cumhuriyeti Almanya'daki olaylara duyarlı kalmamıştır. 1931'de TBMM, Heidelberg Programı'nı, "Haydelberg Programı" olarak çevirilmiş ve yayımlanmıştır. Belge, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi CHP

Katalogu 49001 609 112 3 numarada kayıtlıdır. Program belgesinin tüm sayfalarında bazı satırların altı çizilmiştir. Son sayfada (7. sayfa) ise 6.4-33 rakamları dikkat çekiyor. Bu rakamların 6 Nisan 1933 tarihini gösterdiği anlaşıyor. Tabiidir ki, bu belgeyi (programı) inceleyip, bazı satırların altını çizen ve son sayfaya tarih atan kişi veya kişiler belli değildir.

6 Aralık 1922'de M. Kemal Ankara'da verdiği demeçte: "Sulhün istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenit ve halk fırkası namıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetindeyim. Başka memleketlerde müteşekkil bu gibi fırkaların programlarını gözden geçirmiş isem de bunları tamamiyle memleket ve milletimizin ihtiyaçlarını tatmine kâfi bulmadım" demektedir.¹

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Görlitz Programı ile, Alman Sosyal Demokrat Partisi "sınıf partisinden, kitle partisine" dönüşmüştür. M. Kemal çok muhtemeldir ki, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin Görlitz Programı'nı incelemiştir. Bilindiği gibi, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Almanya ile çok sıkı temaslar olmuş ve M. Kemal de Almanya'ya

geziler yapmıştır. Bu nedenle de 1930'ların başlarında, Türkiye Cumhuriyeti'nin Almanya'nın siyasal yaşamına ve Alman sosyal demokrasisine ilgisinin olması doğaldır. Bu belge bu ilgiyi somut olarak bize göstermektedir.

1 Kavukçuoğlu, Deniz, *Almanya'da Sosyal Demokrasi*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1997.
Atatürk'ün Söylüyor ve Demeyeleri, T. Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

Haydelberğ Proğramı Sosyal demokrasinin program ve talepleri

İş Programı Teşkilâtı Esaslı

Demokrat Cumhuriyet, amele sınıfının halas mücadelesi ve sosyalistliğin tahakkuku için en iyi sahadır. Bunun için Sosyal Demokrat Fırkası Cumhuriyeti himaye ve onun inkişafına şitap etmektedir.

Sosyal Demokrat Fırkası talep eder: Devlet müttehit cumhuriyet olarak merkezîyet idaresine inkilâp etmelidir. Mahalli idareler ve münferit memleketlerin yeni teşkilatlarındaki inkişafı devletin müttehit bir şekilde idare ve muhafazası için mutlak lazım olan kuvvetli devlet idaresine muallâk bulunmalıdır.

Adliye üzerindeki bilâvasıta devlet idaresinin inkişafı: Bütün muhakemeler devlet muhakemesi olacaktır. Emniyet polis için kanun vaz'ında müttehit esasat vazolunacaktır. Müttehit bir devlet polis hafiyeciliği yapılacaktır. Hükûmdarlık ve askerlik gayretlerinin hepsinden ric'at olunacaktır. Devlet ordusu cumhuriyetin bir emniyet teşkilâtı şekline kalp olunacaktır.

Teşkilâtı esasıye mucibince devlet tebaasının, menşe, asalet, din ve servet nazarı itibare alınmaksızın müsavâtı tamam ile tahakkuk ettirilecektir.

İdare

Sosyal demokrasinin idare siyasetindeki gayesi devlet otoritesile deruhde olunan polis hükûmeti yerine halk, demokratik bir idare esası üzerine idarenin hamili yapılacaktır. Bunun için talep olunmaktadır:

İdarenin demokratlaştırılması: Devlet kanunu ile münferit memleket idarelerinin birleştirilmesi.

İdare programının esasatını devletin tesbiti. Devlet tarafından bilâvasıta idareye iltiyaç hissedilmeyecek şekil-

de bizzat idare sisteminin vaz'ı. Mahaller ve eyaletlerin hususiyetleri için kanunun çerçevesi dahilinde hareket sahasının bırakılması.

Bir devlet hukukunu haiz münferit memleketler idare kanunu, bilûmum memleketler için devlet idaresine müteallik hususatta devlet teşkilâtının müsavi uzvu olarak tanzimi.

Bir devlet mahalli idareler programı, mahalli iraneyen ve birlikler için (Memleket mahalli idareleri, şehirler, kazalar, cyaletler) müsterek bir kanunun tanzimi. Halk temsil sistemi bütün idare makinesine ithal olunacaktır. Belediye reislerinin intihabı zaman ile tesbit olunacaktır. Bu bizzat idare makineleri kendi sahaları dahilindeki işleri devlet ve münferit hükûmetler kavaninine tebcen ve kendi mesuliyetlerine istinaden ifa etmeleri. Mahalli idarelerde ammeyi alâkadar edcen mesailde arzu ve reyî ame müracaat olunması. İdaredeki kontrol hakkı, bilhassa devlet tebaasının hukukuna tecavüz eden idari mesailde, hukukunun müdafaası için serbestçe şura muhakemesine müracaat edilmesi. Devlet şurası bilûmum münferit memleketler mesailinde aynı zamanda baş idare muhakemesi olması.

Bir devlet beledi kanunile mahalli idareler ve birlikleri beledi mahalli iktisadiyatın vaz ve inkişafı hususundaki nüfuz ve salâhiyetlerden tecridi. Öyle bir idare şekli vazolunacaktır ki bir taraftan iktisadi icraatlarında bürokratik bağlardan tahlis, diğer taraftan da devairi resmîyenin gayri mahdud mevzuatı kanunîyesi mümmen kalacaktır. Devairi resmîyenin bilûmum memurun ve müstahdemini için müttehit bir vazife kanununun yapılması, intihap, mevkî, terakkî, alâkâli temsiller ve himayenin demokrat sosyalistik noktai nazanna göre tanzimi.

Adliye

Sosyal Demokrat Fırkası her sınıf ve

parti adliyesile mücadele ve bir içti mai zihniyetle meşbu bir hukuk vaz ve adliyenin bilcümle şuabat ve mevâd üzerinde birlikte müessir olacak müntehip hâkimler talep edcr.

Sosyal Demokrat Fırkası bilhassa: Kanunu medenide servet hukukunun içtimai cemaat hukuku tahtında tanzimi, boşanmanın teshili, kadınların erkeklerle müsavâtı, gayri meşru çocukların meşru çocuklarla müsavâtını talep eder.

Ceza hukukunda eşhasın büyük himayesi ve içtimai hukuk ve mukabeleci bilmiş usulünün, eşhası terbiye ve cemiyet himaye usulile tebdili, idam cezasının kaldırılması. Ceza davalarında cinayet mahkemelerinin vaz'ı ve salâhiyetlerinin bilhassa siyasî ve matbuat işlerinde tevsi mesleklerin bilûmum ceza işlerinde serbest bırakılması ve sui tesiri olan bilûmum mevzuatın bertaraf edilmesi.

Tahkikatta mevkufun resmi işkencelere karşı himayesi, şayet taze bir vak'a olduğu takdirde ancak hâkimin emriyle mevkuf yalnız istıyap ile taziyk olunur. Devlet kanunlarının ceza kısmının tanziminde insanîyet ve yetiştirme usulünün talebi.

İçtimai Siyaset

Amele, müstahdemin ve memurinin himayesi ve geniş mikyasta idameci hayatlarının temini talep olunur:

Kuvalisyon ve grev kanununun himayesi, kazanç mesaisinde kadınların müsavi hakkı, mektep çocuklarının her türlü kazanç mesaisinden men'i.

Mesai gününün azami sekiz saat olarak kanunen tesbiti, bu mesai zamanının gençler ve sıhhat ve hayatı tehlikeye maruz bulunduran işlerde tenkisi. Gece mesailerinin tahdidi. Haftada asgari ve alcedevam kırk iki saatlik istirahat tatili. Yevmiyeler tediye olunmak üzere senevi izin. Hali zarurette

bulunan amelenin ihtiyaçlarının temini amele cemiyetlerine bırakılmıştır.

Gizli mesunin fenahklarile çalışanın bilcümle ızdırabının tamamile bertaraf edilmesi maksadile mücadele.

Bilcümle işletme ve teşebbüs idareleri mesleki tefişat ile tahtı nezarete bulundurularak amele ve müstahdemini, memurin ve şayanı iümar şahsiyet olarak celbedecek devlet mevzuatının tesisi.

Tarife mukaveleleri hukukunun mer'iyetinin temini ve tanzimat daireleri vasıtasile verilen kararlarla muavenet.

Alelulum mehakiminden ayrı olarak müstakil amele mahkemeleri.

Müttahit amele kanunu. İctimai sigortanın umum halkın ihtiyacatını temin edecek şekilde, tevhit ve tesisi. Mesai kudretinde olmıyanların ve kazançsız bulunankların ihali. Milli sıhhat sahasında ihatalı, vikayeli, şifa bahş ve ihtiyacı müemmin mikyaslarla bilhassa sıhhat ve iktisadi ihtiyacatın ıslahında amele sınıfı üzerinde müessir bir emniyet vücade getirecek müttahit ve devlet kanunlarına müstenit bir sıhhat bakımının tesisi.

Beynelmilel mukavelat ve kanunların talebi.

Kültür ve Mektep Siyaseti

Sosyal Demokrat Fırkası eshabı servetin tahsil imtiyazının kaldırılmasına çalışacaktır. Terbiye, tahsil, inkişaf resmi iştir, bunun ifası resmi vesait ve resmi müessesat ile temin olunacaktır. Muallim ve talebelerin okuma ve okutma vesaiti hususundaki iktisadi ihtiyaçları taharrü kılınacaktır.

Müessesatı resmiye, terbiye, tahsil, talim ve inkişaf hususunda cihan içindir.

Bu müessesat üzerinde kilise, din, ve dünyevi mefkûre cemiyetlerinin her türlü resmi kanunî tesirata karşı mücadele olunacak, hükümetle kilisenin mekteple kilisenin tefriki ile dünyevi ilk, meslek ve yüksek mektepler. Res-

mi vesaitte kilise ve din gayesine hiç bir şey tahsis olunmayacaktır. Müttahit bir mektep usulünün tesisi, her hususta fikri ve hedeni mesai erbabı arasında sıkı bir münasebet tesisi.

Kadın ve erkeğin, yine kadın ve erkek vasıtasile aynı suretle yetiştirilmesi. Muallimlerin yüksek mekteplerde müttahit yetiştirilmesi.

Maliye ve Vergiler

Almanya Sosyal Demokrat Fırkası menabini vergileştirilmesi ve iktisadi kabiliyeti düzeltecek bir ağırlığın taksimile esash ve ihatalı bir mali ıslahat talep eder.

Bilhassa: kazanç, servet ve miras vergilerinin tevsiini.

Vergi listesinde sarahaten gösterilmek üzere müvahi ve müttahit bir vergi tarhi. Vergi tenzilatlarının bilhassa mecburi olan defterler ve işin tetkikile müessirane takibi. Bir içtimai haddi vasatide vergiden serbestiyet. İstihlakat mikyaslarında azami ihtiyat. Muamele vergisinin ref'i. Devairi resmîyincin servet ve sermayeli mînas teşebbüs idarelerinin idaresine iştiraki.

İktisat Siyaseti

Almanya Sosyal Demokrat Fırkası kapitalist sistemine karşı mücadeleleyi talep eder. İstihsalde encriyi icap etti ren emlak ve arazi, arazi muhammenatı ve tabii kuvvet servet menbaları kapitalistliğin intifamdan çekilerek cemaatin hidematına arzını.

İktisadi müşavere siğeminin tanziminde iktisadi teşkilata amele cemiyetlerinin salahiyetleri dahilinde amele sınıfının da rey hakkının ihali.

Kapitalistlik entresesinin havi cemiyetlerle, kartel ve trostlerin devlet tarafından kontrolü. Sanayi ve ziraatte istihsalın tezyidinin talebi.

Hicret Esasının Talebi

Gümrükleme himaye sisteminin ref'i ile uzun vadeli ticaret mukaveleleriyle

serbest mübadele esasının vaz'ı ve milletlerin ikisadî birleşmesini.

Devlet işletmesinin tesisi, münferit memleketler ve devairi resmîyenin brokratikten içtinabı.

Kazanc üzerine müesses olmıyan kooperatifle, ammenin fevaidini mucip teşebbüs idarelerinin talebi.

Amme için mucibi istifade sükna inşaatı resmi kanunlar tarzında icar kanunu, inşaat murabacılığı ile mücadeleleyi talep eder.

Beynelmilel Siyaset

Sosyalist amele beynelmilel âza olduğuna göre Almanya Sosyal Demokrat Fırkası, bilumum memleketlerin amelelerinin müşterek işlerinde emperyalist ve faşistlik tahrikatına karşı ve sosyalistliğin tahakkuku için mücadele eder.

Sosyal Demokrat Fırkası milletler arasındaki her türlü ziddiyet ve sulhu tehlikeye ilka edecek hususata karşı bütün kuvvetile en keskin bir surette mücadele eder.

Sulhün idamesi için beynelmilel ihtilâfların mecburî olarak hakeme götürülmesini talep eder.

Bir akvam hukukunun ve ekalliyetlerin demokratik ve millî olan bir istiklâl idaresi hukukunun tanzimini talep eder.

İntifa için müstemele milletlerinin ikisadî eşkal ve medeniyetlerinin hüküm ve nüfuz ile tahribine muhalif.

Beynelmilel terki teslihatı talep ederiz. İktisadi esbaplar dolayisile mecburiyet haline gelen mütecehit bir Avrupa ikisadiyatını kefaleti müteselsile alâkasile milletlere bilumum topraklarda müsait olacak bir birleşmiş Avrupa hükümetleri teşkilini talep eder.

Cemiyeti akvamın demokratlaştırılmasını ve onun bünyesinin sulh siyaseti için eyi bir alet olmasını talep eder.

PORTEKİZ TARİH VE TARİHÇİLİĞİNDE

Osmanlı imgesi

Hindistan'daki beyaz askerlere çeşitli vesilelerle Türk (Turco) olup olmadıklarını sordum, hayır diye yanıtladılar, sadece ve sadece Rûmî (Rume) olduklarını söylediler; ve başkalarına Rûmî olup olmadıklarını sorduğumda da hayır, Türk'ten başkası değil diye cevap verdiler." Garcia da Orta, 1563

Salih Özbaran ►

Ünlü Osmanlı tarihçisi Halil İnalcık şöyle açıklamıştı, Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan topraklardan güney ülkelerine ve denizlerine gidenlerin ve oralarda "Rûmî" kimliğiyle ün salanların ilk görüntülerini:

Yemen'de Osmanlı yönetiminin başlamasından önce, 1517'de, orada ve Hindistan'da Rûmî veya Rûnîli adı altında birçok askerin, denizcinin, topçunun ya da ateşli silahlarda uzman kişilerin bulunduğunu görüyoruz. O zamanlarda, Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Doğu'da, böyle bir unvan kesinlikle 'Osmanlı' anlamına geliyordu. Rûmîler, açıkça, sadece II. Bâyezîd tarafından 1509 yılından iti-

baren Memlûklara gönderilmiş olanları değil, aynı zamanda Osmanlı topraklarını, özellikle Batı Küçük Asya ve Karaman'ı terk etmiş olan serüvencileri de içine alıyordu.¹

Öte yandan, Portekiz'in Hint Okyanusu dünyasında yayılması üstüne çalışmalarıyla tanınan Hindistanlı tarihçi Sanjay Subrahmanyam, Batı Hindistan'da, özellikle de Güccerat Sultanlığı'nda, Rûmîlerin 16. yüzyıl ortalarında oynadığı esas rolleri üstünde dururken "Rûmîler"i Güccerat'a dalgıç dalgıç geldiklerini, belirlen bir grubun da Selman Reis ve Mustafa Bayram'a yoldaşlık ettiklerini; bir kısmının da 1530'ların son yıllarında ve 1540'ların başlarında oralara ulaştıklarını bildirmektedir. Subrahmanyam, tüm bu "Rûmîler"i Portekizlilerin söylemeye aşına oldukları ve yerel bir tanımı olan *âfâqî* tasarımlarından yansıyan *estrangeiros* olarak adlandırdıkları Batı Asya göçmen grubunun bir parçasını oluşturduklarını belirtmektedir.²

Mustafa Rûmî, ateşli silahlara olan vukufu sayesinde Babür'ün Hindistan'a taşınan imparatorluğunda şöhrat kazanırken, Rûmî Han da Hindistan'daki Güccerat Sultanlığı'nda aynı niteliklerinden dolayı böyle yüksek bir rütbeyle ödüllendirilmişti. Osmanlı muharebe tarihi üstüne uzmanlığı³ ile tanınmış olan Vernon J. Parry yıllar önce, "söylenildiğine göre bu ordularda-

ki muharebe düzeni dahi zaman zaman Rûmî yöntemlerine uygun biçimde, yani Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gibi yapıyordu" derken Rûmî'ü Osmanlı ülkesi olarak nitelendirmişti. Güneybatı Asya'da Endonezya'ya kadar giden ve özellikle Açe Sultanlığı'nın Hristiyan Avrupa yayılmasına karşı kendisinden acil yardım beklenen otorite de "Rûmî" tanımıyla simgeleştirilen Osmanlı'dan başkası değildi.⁴ Burada anımsatmalıyım ki, topraklarının özellikle merkezi olanlarını Bizans'tan, başka bir deyişle Doğu Roma'dan tevarü. seden Osmanlı yönetimi, Roma anlamına gelen Rûm'ü ilk yüzyıllarında en azından coğrafi bir kimlik olarak benimsemişti.⁵

Modern Portekiz dilcilerinde ve tarihçilerinde "Rumes" imgesi Portekiz dilinin çok önemli addedilen etimolojik sözlüğünü yazmış olan José Pedro Machado, Rume'yi şöylece tanımlanmış:

"Türkler, o imparatorluğun [yani Bizans'ın] doğu eyaletlerini işgal ettiklerinde Rume ve Rûmî adları onlara geçti; böylece eski bir Hristiyan terimi, onların en korkunç düşmanları için bir imge oldu. Bu durum, Doğu'daki olaylara ilişkin bilgiler veren Portekizli müverrihlerimizin Türk (Turco)'ü ifade eden Rume sözcüğünü neden kullandıklarını açıklar."⁶

Machado'nun bu açıklaması oldukça yerinde görünüyor; ancak "Rume" ve "Rûmî"yi sadece Türk olarak açıklaması onların taşıdığını sandığım daha

António Tenreiro'nun *Itinerário*'sundaki başlık sayfası, Coimbra, 1560.

geniş çerçeveli anlamlandırılmalarını kısıtlıyor. Öte yandan, João de Sousa'nın hazırlanmış olduğu *Vestígios da Lingua Arabica em Portugal* ve António de Moraes Silva'nın editörlüğünü yaptığı *Novo Dicionário Compacto da Lingua Portuguesa* gibi sözlükler bu tanımlara tatmin edici bir yanıt vermedikleri gibi onları pek önem de atfetmiyorlar. Belki de en şaşılacak olanı, yakın bir geçmişte hazırlanan ve Portekiz'in denizasını imparatorluğuna içeren ansiklopedik sözlük olan *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*⁷ "Rume"yi maddeleri içine dahil etmemiş olmasıdır. Gerçi bu derleme sayfaları içine "Turcos" (Türkler) maddesi alınmıştır; ama "Rümi" simgesi hiç işlenmemiştir. Bu arada, Sebastião Rodolfo Dalgado'nun daha bir yetkinlikle derlemiş olduğu ve Asya kökenli terimleri içeren *Glossário Luso-Asiático*⁸ başlıklı çalışması, onu "genelde Türk" olarak açıklarken daha çok seçenек sunmakta ve "Rume"nin coğrafyasına Anadolu ve Yunanistan'ı dahil ederken alanı genişletmektedir.

Portekiz'in modern tarihçileri, Osmanlılar için kullanılan "Rumes" tanımının, antichi bir sözlüklerde yer almış biçimlerini pek geliştirememişlerdir, ne yazık ki. Onlar da, tipik Türkiye'deki tarihçilerin başka ülke ve toplumlarına ilişkin çalışmalara pek rağbet etmedikleri, üniversitelerinde gerekli araştırma birimleri kuramadıkları üzere, Portekiz tarihinin dışında kalan konulara yeterince yer veren bölümler ve enstitülerini oluşturmamışlardır, "başka" addedilen konuları işlememişler, uzaktaki insanları iyi tanıyamamışlardır. Portekiz imparatorluğu'nun uzandığı başka ülkelerle, başka kültürlerle, özellikle de Güney ve Doğu Asya gibi uzak diyarlarla ilgilenen Luís Filipe Thomaz'ın çeşitli vesilelerle ve yazılarıyla vansittıkları, Portekiz'in günümüzdeki durumunu iyi belirlemektedir. Thomaz sınırlı olarak iyi saptanmaktadır; yine de umutludur: yeni kuşak tarihçiler Portekiz'in zengin tarihsel malzemesini kullanırken "başka" kültürlerin kaynaklarına çok daha fazla eğileceklerdir.⁹

Portekiz'de ortaya çıkan böyle yetersiz bir durumu, onun Asya toprak ve denizlerinde kurduğu denizötesi imparatorluğu üstüne araştırmak yapan, Hint Okyanusu ile Doğu Akdeniz arasındaki ticari yola ilişkin incelemeleri olan değerli Portekiz tarihçilerini yok saydırmaz. Bunlardan kimileri çalışmalarında, doyurucu açıklamalardan uzak bulunsalar bile, "Rumes" deyimini dile getirerek yansıtmaya çalışmışlardır. Örneğin, 20. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran Vitorino Magalhães Godinho, 15. ve 16. yüzyıllarda Portekiz yayılması ve dünya ekonomisine ilişkin büyük eserinde, Portekizlilerin Kızıldeniz giriş-çıkışını denetim altında tutma girişimlerine karşı tepki gösteren Memlûkları "Rumes" olarak ingelerken¹⁰ Osmanlıları da çoğunlukla "Otomanos" ya da "Turcos", Osmanlı sultanını da "Turco" sözcüğüyle tanımlamaktadır.¹¹ Godinho için Osmanlılar genelde bir Türk imparatorluğudur ve bu imge Portekiz kroniklerinin yansıttığı terminolojilerin etkilerinden ziyade, Avrupa'da özellikle kendisinin çok kullandığı İtalyan kaynaklarında— 12. yüzyıldan itibaren görünmeye başlayan "Türk" algılanmasının 16. yüzyıldaki yansıtılmasının bir sonucudur.

İslam-Arap dünyası tarihine çok daha fazla aşina olan Portekizli tarihçi António Dias Farinha'nın, 16. yüzyıl Portekiz kroniklerinde "Rumes" in okuyucuyu yanıltabilecek kullanımına dikkat çekme gereği duyarken, tanımın anlaşılmasına yardımcı olduğunu görmekteyiz. Onun özellikle vurgulanmak istediği husus, Memlûklar ile Kuzey Arabistan topraklarında egemen olan ve kroniklerde "Rumes" olarak geçen Türkler arasındaki farkın gözden kaçırılmış olmasıdır.¹² Farinha, haklı olarak, böylece tanımlanan Osmanlı ülkeleri için önce Doğu Roma'nın, sonra da Osmanlıların başkenti olmuş İstanbul (Kostantiniyye) merkezli ve onun yörüngesinde olan ancak sınırı tanı çizilemeyen coğrafi bölgeleri dile getirmektedir.

Farinha, bu arada, Tomé Pires'in Hint Okyanusu dünyasının 16. yüzyılın ilk

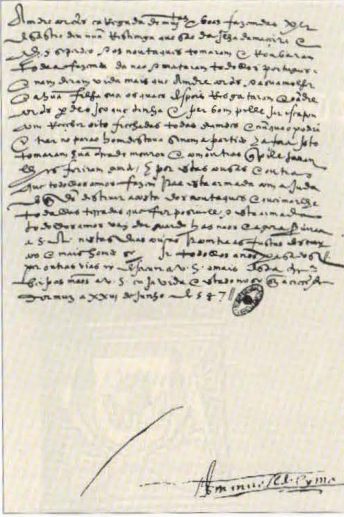

Portekizli şair Luis de Camões, 1524-1580. Eseri *Os Lusíadas*'ın 1655 baskısından alınmıştır.

yanısına ilişkin tanınmış eseri *A Soma Oriental* yayına hazırlayan Armando Cortesão'nın eklediği bir nota değinmekte; João de Barros ve Diogo de Couto gibi tarihçilerin, Garcia da Orta gibi derleyicilerin yetersizlikleri yanında, Pires'in de "Rumes"i yeterince açıklayamadığını belirtmektedir.¹³ Gerçekten, Cortesão'nun notlarında söz konusu deyimini açıklama girişiminde, bize açık ipuçları verilmekten ziyade, onun Kostantiniyye'nin fethinden sonra Osmanlı Türklerine Araplar ve diğer Doğu halkları tarafından verilmiş olduğu söylenmekle yetinilmektedir.¹⁴

Öte yandan, Portekiz Yahudileri (Yeni Hristiyanlar) üstüne hazırladığı bir makalesinde aynı konuya değinen Portekizli tarihçi José Alberto Rodrigues da Silva Tavim şu açıklamayı yapmaktadır:

"Rumes", rümi'nin çoğuludur ve sözcük anlamıyla Romalılar demektir. Bu, başlangıçta Müslümanların Hristiyanlar için kullandığı bir tanım idi; ancak daha sonra Batı Hristiyanları yani Frengi (Frank)leri de böylece adlandırdılar, Grekler ve Bizanslılar için rümi'yi kullandılar. Daha sonra

Portekiz'in Hürmüz valisi D. Manuel de Lima'nın Rümilerle ilgili olarak Hindistan'daki genel valisine yazdığı bir mektubun (1547) imzalı son sayfası.

da, "rumes" tanımı Portekizcede, çokluken ülkelerinden alınıp Osmanlı değişirne sisteminde eğitilen ve Yunanistan ve Balkanlar gibi yerlerden gelip Buha-Âlfe hizmet eden kişiler için kullanıldı.¹⁵

Tavim, haklı olarak, Dalgado'nun, benzerleri arasında en iyisi sayılabilecek, *Glossário*'sunu referans olarak göstermektedir; fakat makalesine konu olan dönem için "Rumes" in kapı sayılabileceği anlamı/anlamı dikkate alınmaktadır. Açıkça, Portekizlilerin "Rumes" tanımı ile söylemek istedikleri arasında, "Baba-Âlfe hizmet edenler" dışında kalan coğrafya ve nüfus bulunmaktadır.

16. Yüzyıl Portekiz Kaynaklarında "Rumes"

Batı Akdeniz ve Osmanlılara ilişkin haberler ve olayların Portekiz'deki ilk yayımları Papa'ya ait bildiriler yoluyla olmuştur. Papa Calixtus, Konstantiniye'nin 1453 yılında düşmesinden sonra çıkardığı tebliğlerde, Hristiyanları Osmanlılar (Türk/Müslüman) ile ilerlemelerine karşı birleşme-

ye çağırdığında "Türk" tanımı, Portekizlilerin tarih edebiyatı içine yerleşmeye başlıyordu. Her ne kadar kral V. Alfonso böyle bir çağrıya sıcak bakıyorsa da, Papa'nın isteği yerine getirilememiştir.¹⁶ Gerçek anlamda Osmanlı-Portekiz karşılaşması ve yakından tanışması Akdeniz'de değil, her iki imparatorluğun merkezi yönetimlerinden çok uzak yerlerde, Kızıldeniz'de, Basra Körfezi'nde, Hint Okyanusu'nda gerçekleşecekti.

Hint Okyanusu'nda ve çevresinde 16. yüzyıl boyunca sürecektir Osmanlı-Portekiz çekişme ve ilişkileri, baharat yolları üstündeki rekabet, hemen devreye girmemişti ve başlangıçta dolaylı yollardan olmuştur. Vasco da Gama'nın askerleriyle 1498 yılında Hindistan'a varışından önce uğradığı Doğu Afrika'nın Mozambik'te karşılaşacağı yerli yönetici ve sultan, gelenekli Türk veya Müslüman sanmıştı, geldikleri yerin "Türkiye" olup olmadığını sormuştu, inandırıcı olması için de ok ve yaylarıyla din kitaplarını göstermelerini istemişti.¹⁷ 16. yüzyıla çağdaş olan ve Portekiz'in Asya yayılmasını yazan tanınmış tarihçilerinden Lopes de Castanheda bu karşılaşmayı şöyle yansıtmıştır: "[Onlar] bizi gördüklerinde, Kızıldeniz Müslimanları aracılığıyla Türkiye'den (Turquia) ulaşan bir habere göre, Türk (turcos) sanmışlardı."¹⁸

Osmanlılar 1517 yılında Mısır'ı Memlük Sultanlığı'ndan alıp egemenlik alanları içine katıldıklarında, o tarihte kadar Asya'daki deniz imparatorluklarının temellerini atmış olan Portekizlilerle yüz yüze geldiler ve onların resmi yazılarında ve gezi edebiyatlarında fazlaca yer almaya başladılar. Bu tarihten de önce, Asya'daki Portekiz imparatorluğu'nun gerçek kurucusu sayılan Afonso de Albuquerque'nin Hint Okyanusu'na korku saldığı yılları aydınlatılabilecek cpeyce yazılı belge oluşturdu Portekiz arşivlerinde; ve bunlar içinde "Rümi" imgesi de bulunuyordu. Albuquerque'nin yazı ve mesajlarını içeren *Cartas* ve *Commentários* başlıklı eserleri "Rumes" ile ilişkin sorunları da içeriyordu (ancak, Memlük döneminde yazılmış

olan bu imgenin kullanılması dikkat gerektirmektedir: böyle bir valinin ve yazarın "Rumes" ile kimleri kastetmek istediği iyi algılanmalıdır).

1510 yılında Albuquerque, Lizbon'daki kralına gönderdiği bildiide, Portekiz'in Hindistan'daki valisinin halen Diu'da bulunan "Rumes" in peşine düşmek üzere bir donanma hazırlığında olduğunu duyurmuştu.¹⁹ Portekiz valisi, Hindistan'a Memlükler zamanında ulaşıp ve çoğunlukla Osmanlı ülkelerinden giden Rümilerin savaş taktilerindeki etkinliklerinin ve ateşli silahları kullanmadaki becerilerinin farkındaydı. Aynı yıl kralına gönderdiği başka bir mektupta da şöyle diyordu: "Ekselanslarına Goa Rümilerine ait Rumi silah örnekleri gönderiyorum."²⁰ Birkaç yıl sonrasında, güneydoğu Asya'da Malakka'daki sultan ve olaylara değinirken yine "Rumes" ten söz etme gereği duyuyordu:

Sultan savunma için hazırlanıyordu; Türkler, Gücerathlar, Rümiler ve Horasanlılar [sultanın bizimle] hiçbir anlaşma yapmaması ve halkımızın karada yerleşmesine engel olması için ona öğüt verenlerin başında geliyorlardı.²¹

Albuquerque, Rümilerin becerilerinden habbelli ki ürküyordu ve onların Hindistan sahillerine yaklaşmalarını ve bir gram dahi olsa baharat satın almalarını önleyecek tedbirleri almada kararlı görünüyordu.²² Albuquerque'nin bir tehdit olarak gördüğü ve ateşli silahlardaki maharetleri yüzünden aranan kimselerin, Memlük ve bilhassa Osmanlı ülkelerinden gelen kişiler olması çok güçlü bir olasılıktır.²³

"Rumes" in erken dönemlerde kullanılışına ilişkin bilgi veren diğer bir araştırmacı da Fransız tarihçi Geneviève Bouchon'dur. Ona göre, ister Türk kökenli isterse Türkleştirilmiş olsun, Mısır'dan Hindistan'daki Malabar İslami topluluklara gelenlere "Rumes" deniliyordu.²⁴ Jean-Louis Bacqué-Grammont ile Anne Kroll'in 1517 yılında Cidde'ye karşı girişilen bir Portekiz deniz seferine ilişkin olarak birlikte yayınladıkları Portekizce belgelerdeki yansılarda "Rumes" topçu-

lar, kalafatlar ve dülgeler olarak geçerken kökenleri hususunda bilgi verilmemektedir.²⁵

Birkaç yıl sonrasında, örneğin Mısır'ın ve Kızıldeniz'in kısmi egemenliğinin Osmanlılara geçtiği bir dönemin ilk yıllarında, 1520'de, Portekizli papaz Francisco Alvares, Hristiyanlığın peşine düşüp imparatorluğuna ait bir elçilik heyetiyle birlikte Habeshistan'a gittiğinde, yolculuk anılarını da dile getiren bir seyahatname hazırlığı içindeydi; sonradan basılan bu eserinde, Kızıldeniz sahillerindeki Arko ve Massava gibi kentlerden geçen bazı "Türkler veya Rûmîler" in oralara ulaştığından söz etti.²⁶ Arko'daki nüfustan habeslerdenken çeşitli kökenden ve dinden olanları saydı, bu makalenin konusu itibarıyla özellikle dikkat çekici olarak da "Müslümanlar, Türkler, Rûmîler ve Hristiyanlar"ı sıraladı. Alvares burada Türk ve Rûmî'yi aynı kategoriye sokmadı,²⁷ oysa yukarıda "Türk veya Rûmî" ifadesiyle sinonim izlenimi vermişti. Her ne idiyse, 1517'den sonraki izlenimlerde geçen kişiler ya da toplumlar, Osmanlı İmparatorluğu ile bütünleştirilerek değerlendirilmelidir, biz tarihçiler tarafından "Rûmî" imgesi İstanbul merkezli bir coğrafyaya aitti; Mısır için de aynı şeyleri ifade etmekteydi; Portekiz tarih edebiyatında geçen bu terminolojiyi "Osmanlı" yerine algılamak gerekmektedir. Burada dikkati çeken husus Rûmî ve Türk'ün aynı konumlara oturtulmuş olmasıdır.

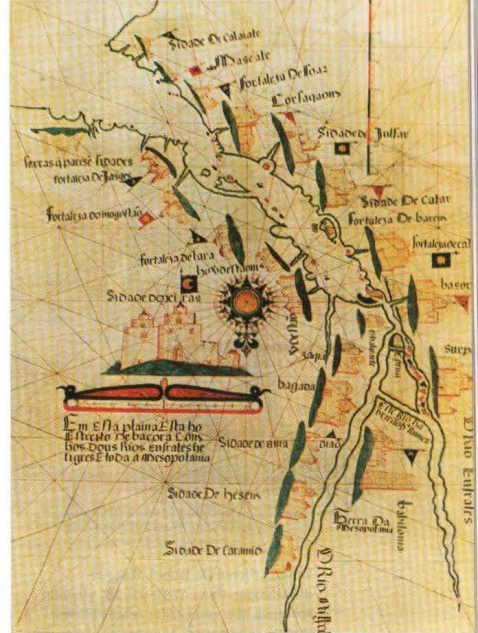
Yemen ve çevresine ilişkin bir eser olan *Tarih al-Shibri*, Kızıldeniz'den söz ederken, 1520 yılında Cidde'de bulunan "Türkler (Atrâk), Rûmîler, Kuzey Afrikalılar (maghâribâl), vb." diye sıralamaktadır. Bu eseri Arapçadan İngilizceye çevirip yayına hazırlayan İngiliz arabist R. B. Serjeant, "Rûmîler"i "Memlûklar ve Osmanlı Türkleri" olarak nitelendirmekte, çoğul hali "Arwân" olarak geçen tanımı da Türk saymaktadır. Serjeant, ayrıca, ünlü tarihçi Paul Wittek'in kendisine yaptığı açıklamayı yansıtmakta: "Profesör Wittek'in bana habarlatmasına göre, Rûmî bir Küçük Asya Türkü iken al Atrâk Memlûklar anlamına gel-

mektedir".²⁸ Şüphesiz, bu çok eksik bir açıklama tarzıdır. (Aslında, Wittek'in "Rûmî"yi çok daha mantıklı açıkladığı makaleleri vardır).

Portekizlilerin Hint Okyanusu'ndaki yayılmaları sırasında tarihçilik yapan Castanheda, erken dönemler için sıklıkla kullandığı "Rumes" tanımını, 1520 yılında Portekiz genel valisinin niyetini yansıtan şöylece dile getirmektedir: "O yani valî, "Rumes'e karşı savaşmaya, kadirgalarının ateşe vermeye ve Cidde'de ya da Aden'de bir kale inşa etmeye kararlıydı".²⁹

16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezine daha çok yaklaşan, Doğu, Güneydoğu Anadolu'dan, Suriye ve Mısır'dan geçen Portekizli gezgin -muhtemelen de ajan- Antnio Tenreiro, notlarında Türk, Türkler ve Türkmenler (Turquimais) tanımlarıyla Osmanlıları dile getirmeye çalışmıştır. 1525 yılında ziyaret ettiği Diyarbakır'ı anlatırken orada yenice-riler (geniceros)'i ve tınarlı sipahileri şöylece tasvir etmiştir: "onlar tüfenkçidirler (espigardeyros) ve Büyük Türk'ün tutsaklarıdır... On ya da on iki bin altı Türk her an çıkabilecek bir savaşa hazır olarak beklemektedir".³⁰ Tenreiro'dan kırk yıl kadar sonra aynı yörelerden geçen diğer bir gezgin Mestre Afonso, Türk dilini ve Türkçe adları daha bir sıklıkla kullanmıştır. Türkçe deyimleri kullanırken tekrarladığı "Türk dilinde denilmektedir ki..." (Cesse chana em lingua turquesca) kalıbı, onun Türkçe'de bir hayli ünsiyet kazandığının ifadesi olarak değerlendirilebilir.³¹ Osmanlıları ifade ederken "Rume" (Rûmî) imgesini dile getirmemiş olmasının da, Portekizlilerin başlangıçta Arap ve Hint Okyanusu ülkelerinden devraldıkları tanımın kullanımının zamanla azalmasından ve Hindistan'dan Portekiz'e kara yolu ve Akdeniz üzerinden giden ve Osmanlı'nın kendi düzenini çok daha belirgin biçimde gerçekleştirdiği coğrafyaya yakından tanık olan gezginlerin notlarında pek geçmemiş olmasından kaynaklandığı sanılabilir.

Portekiz İmparatorluğu'nun Hint Ok-

Atlas de Lázaro Luís'te (1563) Basra Körfezi ve Mezopotamya (Basra ve Bağdat arasındaki bölgeyi Rûmîler/Rumes: Osmanlılar egemenliğinde göstermektedir).

yanusu dünyasındaki yayılmasını ve serüvenlerini anlatan bir başka tarihçi de João de Barros'tur. Hindistan'a ya da Osmanlı ülkelerine hiç gitmeyen, ancak Lizbon'daki görevi gereği Asya Portekizi'ne ilişkin resmi belgeleri gözden geçirme, o yörelere ait kimi eserleri çevirme ve esirleri konuşturma fırsatı bulan bu Portekizli tarihçi, ünlü eseri *Onyüzlüklerde* hem Rumes'i hem de Türk'ü kullanmıştır.³² Barros, Portekizlilerin 1529 yılında giriştikleri Basra seferini tasvir ederken yine Rumes'i kullanmaktadır. Ona göre Basra'da, kürekle işleyen küçük gemi anlamına gelen fustatlar bulunmaktaydı ve bu gemilerde toplarla birlikte elli Rumes vardı.³³ Burada adı geçen Rumes, Barros'un düşüncesinde, Osmanlı'dan talimli olarak gelen ve muharebe sanatında ve top yapımında usta sayılan kimseler olmalıdır; Anadolu'dan gerek iş peşinde ve gerekse serüven yaşamak

Duflos, Pierre (le jeune), Receuil d'Estampes Paris 1780-79. 18. yüzyılın sonunda bile yeniciler resmedilrken Romalı lejyonierleri anımsatan öğeler de ekleniyordu.

için ayrılan Rümli ya da Rüm'dan farklı niteliklere sahip bir kategori içinde değerlendirilmelidir. Burada vurgulanması gereken hususlar, Barros'un "Rume" deyişinin köken olarak neyi ifade ettiği ve "Rüm"ün çoğaltı olarak ne anlama geldiği yolun-

daki pek sağlam olmayan algılanmasıdır; dolayısıyla "Rumes" ile "Turcos" arasındaki farkı belirlemedeki ölçütte, Hindistan'a gidenlerin Anadolu kadar başka ülkelerden olabileceğini kestirememesidir. "Rümiler ve Türkler" böylece farklı milletlerdir; çünkü onlar (yani Türkler) Türkistan eyaletinden gelmekteydiler, Rümiler ise Yunanistan ve Trakya'dan.³¹

Barros'un *Onyıllıklar*'ının devanını yazan ve Hint Okyanusu'nda çeşitli görevlerde bulunurken birçok olaya görgü tanığı ve çok yakın olma fırsatı bulan başka bir Portekizli tarihçi Diogo de Couto da, Rümiler ile Türkler arasındaki farka dikkat çekmeye çalışmış, Rümilerin neden o şekilde adlandırıldığı yolunda açıklama gereğini duymuş olmasına karşın onların Trakya yöresinden ve İstanbul çevresinden geldiklerini söyleyerek kendisini dar bir çerçeveye sığdırmış. Couto genelde Osmanlıları Türk, sultanı da Büyük Türk (Grão Turco) olarak tanımlarken hem askeri sınıfı hem de halkı ifade eder görülmektedir; aslında, satırlarında Rümiler için getirdiği tanımdaki sınırkamanın çok daha dışına çıktığını fark edememiştir.³²

Yukarıda adını andığım tarihçi Castanheda, Osmanlıların 1538 yılında Doğu Hindistan'daki Diu üzerine yaptığı askeri seferdeki 6.500 savaşçıdan söz ederken, bunların 1.500 kadarının yeniçeri (janiceros) ve 2.000

kişinin de Türk (Turcos) olduğunu belirtmektedir.³³ Castanheda, bu arada "Rumes"i de kaydetmekte özellikle 1530'lu yıllarda yaya askeri olduklarını ve ateşli silah kullandıklarını vurgulamaktadır. Portekizlilerin Güccerat'taki "Bandora" tışsine gittiklerinde karşılaştıkları durumu şöylece yansıtmaktadır: "İçlerinde çok sayıda Rumes bulunmaktaydı... bunlar pek cesur... çok çalışkan tüfenkçilerdi."³⁴

Portekiz İmparatorluğu'nun merkezi ile Asya'daki üsleri arasındaki yazışmalar da Osmanlılar hakkındaki pek çok bilgi vermekte, Rume ingesini de dile getirmektedir. Özellikle Hindistan'daki merkezleri Goa'dan ve Hint Okyanusu'nda ve oraların Doğu Akdeniz bağlantısında çok önemli bir stratejik yer tutan Basra Körfezi çıkışındaki Hümmüz'den gönderilen çoğu Lizbon arşivlerinde bulunan resmi yazılarda Turcos'un daha çok kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Bernardin de Sousa'nın Goa'dan 20 Kasım 1546 tarihinde kralına gönderdiği bir mektupta, Kahire'den oraya ulaşan bir Venedikliden öğrendiğini naklederken, "Türkler" in Hümmüz'e saldıracaklarından söz etmektedir.³⁵ Öte yandan, Hümmüz'deki Portekizli komutan Luis Falcão'nun 14 Aralık 1546 tarihinde Goa'daki genel valisi Dom João de Castro'ya iletği bir haberde, Osmanlıların Basra'yı işgal etmelerinin an meselesi olduğunu, adanın korumasız durumda bulunduğunu, acil gemi ve

* Bu makale, "Ottomans as 'Rumes' in Portuguese Sources in the Sixteenth Century" başlıklı altıncı *Portuguese Studies* (Vol.17, 2001, ss. 61-74) de yayımlanan çalışmanın benzeridir, çevirisi değildir; kimi kısımları ve değişiklikler burada yayımlanmaktadır.

1 H. Inalcık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Firearms in the Middle East", V. J. Parry and M. Yapp (ed.), *War, Technology and Society in the Middle East*, London: Oxford University Press, 1975, s. 204.
2 S. Subrahmanyam, "The trading world of the western Indian Ocean, 1540-1565: A Political Interpretation", A. T. Mota and L. Thomas (ed.), *A Carreira da Índia e as Rotas dos Especos. Anais do Colóquio*, 1998, s. 214.
3 V. J. Parry, "Warfare", P. Holt, A. Lambton and B. Lewis (ed.), *The Cambridge History of Islam*, cilt 2, Cambridge University Press, 1970, s. 396.
4 D. Lombard, "L'Empire Ottoman vu d'Asie Mineure", *Passé Turco-Tatar. Présent Sotériopole. Etudes offertes à Alexandre Benonien*, ed. Lemercier-Quelquejay, Weinstein, Wilmshurst, Paris 1986.
5 Buna ilişkin bir çalışmam için bak. S. Özhoran, "Bir başka Osmanlı kimliği: Rümilik", *Tarihsel Tarih*, sayı 101, Mayıs 2002, ss. 10-19. Süphesiz, "Rümü" niçin çok daha fazla kısımlıdır, gerek sanat gerekse edebiyat alanlarında kullanılan biçimlerinden hareketle yanlışın imge genelleştirilirdi.
6 J. P. Machado, *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa*, 3. baskı, Lisboa 1977, cilt 5, ss. 126-127.
7 2 Cilt, Lisboa: Caminho 1994.
8 2 Cilt, Academia das Ciencias de Lisboa 1911-1921.

9 L. F. Thomaz, "Le Renouveau des Études Luso-Orientales au Portugal", *Arguente do Centro Cultural Calouste Gulbenkian*, no.35, 1996, ss.13-20, aynı yazar, "Estudos Árabo-Islâmicos e Orientais em Portugal", *Poesia e Cultura: Passado e Presente*, no. 5, ss.289-311. Bu konuyla ilgili ayrıca bak. S. Özhoran, "Portuguese Material for Ottoman History, *CIDC Insight* Turkish Edition, 1998, ss. 15-20.
10 V. M. Godinho, *Os Descobrimentos e a Economia Mundial*, 2 cilt, Lisboa:Arcádia, 1963-65, II, s. 126.
11 *agress* 11-172.
12 A. D. Farinha, *Os Portugueses em Golfo Pérsico (1507-1538). Contribuição Documental e Crítica para a sua História*, Lisboa, 1991, s. 4 ve 7.
13 *Agre*, s. 24.
14 *A Soma Oriental de Tomé Pires*, yay. A. Cortesão, Coimbra: Por Ordem da Universidade 1978, s. 151.
15 J. A. Tassin, "From Seibal to the Sublime Porte: The New Wanderings of Joanne de Oliveira, New Christian and Merchant of Cochim (1540-1571)", *Santa Barbara Portuguese Studies*, 2 (Special Issue: The Portuguese and the Pacific II, ed. S. Subrahmanyam and K. McPherson, 1995), s. 115, not 148.
16 R. W. Diffe and G. D. Winitus, *Foundations of the Portuguese Empire, 1415-1580*, Minneapolis: Minnesota University Press, 1977, s. 108.
17 Anonim bir eser *A Journal of the First Voyage of Vasco da Gama 1497-1499*, çev. ve ed. E. G. Ravenstein, New Delhi: Asian Educational Service, 1995, s. 2-2-28; S. Subrahmanyam, *The Career and Legend of Vasco da Gama*, Cambridge University Press, 1997, s. 113.

asker yardımına gereksinin duyduğunu belirtirken, Osmanlılardan Rumeş olarak bahsetmektedir.³⁹ Bir yıl sonrasında, Osmanlıların Basra'ya egemen oldukları tarihten kısa bir süre sonra I. Rümüz yönetimini devralmış olan D. Manuel de Lima ise, Goa tıssine Osmanlılarla ilgili bilgi verirken Osmanlı sultanı için "Büyük Türk" ve ordusu için de "Türkler" tanımını kullanmıştır: "Basra'da bin Türk atlı, yedi yüz tüfenkçi bulunmaktadır; hepsi iki bin iki yüz atlı etmektedir."⁴⁰

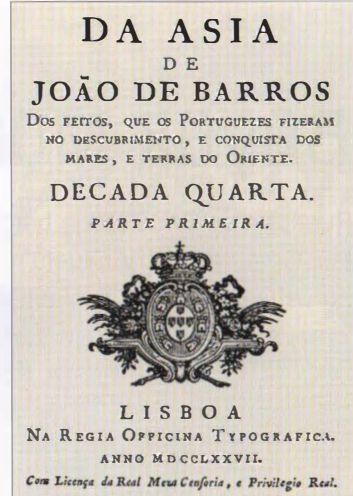
Portekiz tarih edebiyatının, bu bağlamda, en meraklı sorusunu, 1534 yılında Portekiz'den Hindistan'a giden, orada biriki ve ilaçlar üstüne hazırladığı çalışmasını 1563 yılında bastıran García da Orta sormuştur. Türk ile Rume arasındaki farkı öğrenmek istemiş, ancak merakını giderebilecek kesin bir yanıt bulunamıştır:

Hindistan'da egemen güçler arasındaki savaşlara tanık olurken beyaz bir askere, birçok kez, Türk olup olmadığını sordum, yanıtı hayır oldu, sadece Rume olduğunu söyledi; başkalarına Rume olup olmadıklarını sorduğunda da hayır dediler, 'Türk'ten başka bir şey olmadıklarını söylediler; birinin diğerinden farkının ne olduğunu sorduğumda da, bana bunu anlayamayacağımı söylediler; çünkü ben ülkelerin adlarını bilmiyordum, dilleri de bana bir şey ifade etmiyordu.⁴¹

Da Orta, sorusunu açıklıkla ortaya

koymuştu ama yanıtını doğru verebilecek olanğa ve bilgiye sahip olamamıştı. Portekiz'in ünlü şairlerinden Luís de Camões, destansı sautları arasında Türk tanımı dışında Rumeş'i kullandığında bununla Osmanlılara güç, devlet, asker ve ülke inşekri atfetmiş, sözcüğün kökeninin Roma'dan geldiğini yazmıştır.⁴²

Portekiz tarihinden daha fazla örneklerini vermek mümkün olan Rume imajı, Portekizliler için -anlaşıldığı kadarıyla- Osmanlı ülkelerinden gelen ateşli silahlarda usta askerler kadar merkezi yapılarına çerçevesinde rolü bulunanlar için kullanılmıştır; ancak Türk sözcüğü, Osmanlı'yı ifadedelediği kadar, Orta Asya menşeli bir kavim olarak dile getirilmiştir. Portekiz'in 16. yüzyıl tarih edebiyatında ortaya çıkan bu kavram kargaşasının anlaşılabilir bir tarafı vardır: García da Orta'nın ifadedelediği üzere, "Osmanlı"daki etnik unsurların, çok dilliliğin ve çok kültürlülüğün anlaşılması bir merak ve bilgilendirme sorunudur. Osmanlı'da kendisini "Rümi" çerçevesinde kimliklendirmiş, Türk (çoğulu Etrak) zaptırapı altına alınamayan, hatta kendi resmi ideolojisinin dışında bıraktığı bir ögeyi temsil etmiştir. Portekizlilerin -Türk/Müslüman olan ve Müslüman olmayan nüfus ve coğrafyasına 12. yüzyıldan itibaren ve daha sonra da Osmanlı için sadece "Türk" tanımını getiren Avrupa devletlerinin aksine- Osmanlıların da benimsedik-

Portekiz'in 16. yüzyıl tarihçisi João de Barros'un Rumilerden çok sözetildiği Da Asia başlıklı eserinin 4. Decada'nın başlık sayfası.

leri Rume (Rümi) kimliğini kullanarak Osmanlı'yı tarih içine böylece sokmaları, son yıllarda ve özellikle kuruluşunun 700. yılı gerekeşiyle daha bir sıklıkla dile getirilen Osmanlı kimliği için, "İdeal Osmanlı yok" diyen tarihçi ve aydınların⁴³ hakkı olarak genişlettikleri ufuklarda nerelere doğru açılabilirlerine yardımcı olabilir.

Salih Özbaran, Prof. Dr.

18. Lopes de Castanheda, *História da Descobrimento e Conquista de Índia pelos Portugueses*, 4 cilt, Coimbra: Imprensa da Universidade, 1924-1933. Kitap I, Bölüm V, s. 17.
19. *The Commentaries of the Great Afonso Dalboquerque*, çev. Walter de Gray, 4 cilt, London: Hakluyt Society, 1875-1884. II. s. I.
20. *Cantada de Afonso do Albuquerque*, 7 cilt, Lisboa: Academia real das sciencias de Lisboa, 1884-1955, I. s. 28.
21. *The Commentaries...*, III. s. 69.
22. *Cantada*, III. ss. 83-84.
23. İbnatık, "The Socio-Political...", s. 204; Y. Mughal, *Kanuni Devleti Osmanlıların Hint Olyanusu Politikası*, İstanbul: Fezai Yayınevi, 1974; S. Özbaran, *The Ottoman Response to European Expansion*, İstanbul: İSLİS, 1994, s. 89.
24. G. Bouchon, *Le Premier Voyage de Lopo Soreaz en Inde (1504-1505)*, *Mare Luso-Indicum*, III, 1976, s. 67.
25. J.-L. Bacqué-Grammont et A. Kroll, *Mambouks, Ottomans et Portugais en Mor Rouge: L'Affaire de Faldia en 1517*, *Cahier d'Archéologie Orientale*, 1988, s. 26-28, 45-54, 58, 62, 78, 81.
26. *The Prester John of the Indies: A True relation of the lands of the Prester John...*, ed. C. F. Beckingham and G. W. B. Huntingford, çev. Lord Stanley of Alderley, 2 cilt, Cambridge: Hakluyt, 1961, I. s. 54.
27. age. 419.
28. R. B. Serjeant, *The Portuguese of the South Arabian Coast: Hadrami Chronicles*, Oxford University Press, 1963, ss. 48, 51-52.
29. Castanheda, *História*, Kitap V, Bölüm XXI, s. 35.

30. *Itinerários da Índia a Portugal por terra*, ed. A. Batão, Coimbra: Imprensa da Universidade, 1923, s. 57.
31. age. 247.
32. Barros, *Deca Asia*, 8 cilt, Lisboa: Livraria Sam Carlos, 1778-1788 (yeni baskı 1973), *Decada III*, Kitap VI, s. 27.
33. Barros, *Decada IV*, Kitap III, ss. 348-350.
34. age. 459-60.
35. Couto, *Da Asia*, 15 cilt, Lisboa: Livraria Sam Carlos, 1778-1788 (yeni baskı 1973-1975), *Decada IV*, Kitap VIII, Bölüm IX.
36. Castanheda, *História*, Kitap VIII, Bölüm CXCL, s. 506.
37. age. 273.
38. *As Gavetas de Torre do Tombo*, Cilt I, Lisboa: 1960, s. 915.
39. *Revista da Faculdade de Letras*, sayı 54, 1978, s. 104.
40. Anılan mektubun İngilizce çevirisi için bak. Özbaran, *Ottoman Response*, s. 143.
41. García da Orta, *Coloquios dos Simples e Drogas da Índia*, colôquio segundo, ed. Conde de Ficalho, 2 cilt, Lisboa: Academia Real das Sciencias de Lisboa, 1891-1892, I. s. 32.
42. *Os Lusíadas de Luís de Camões*, ed. Alvaro Júlio da Costa Pampão, Lisboa: Instituto de Alta Cultura, 1972, Canto X, 62 ve 68.
43. Çağatayhan "Osmanlılar Özel Sayısı"nda (19, s. 232-258) Osmanlıları çok geniş bir yelpazeye içinde deşelerden Mehmet Genç, Metin Tunçay, İlber Ortaylı, Cemil Fleischer, Hülya Yavuz, Nurye Acet ve Ekrem İhsan'ın tartışmaları, İsmi bu makalemde orada bir yer bulabileceği umudunu fazlasıyla yemiştir.

Büyük Mübadele ve Bursa

Rumların ve Ermenilerin boşaltmış oldukları topraklarda iskân edilen Müslümanlar, Batı Anadolu'nun tümünde olduğu gibi Bursa'da da homojen bir nüfusun oluşmasını sağlamışlardır.

Hasan Çetin ►

Lozan görüşmeleri sırasında Dr. Rıza Nur'un başkanlığında yürütülen Türk-Yunan halklarının mübadelesine ilişkin sözleşme ve protokolüne göre Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar Türkiye'ye, Türkiye'de yaşayan Hristiyanlar Yunanistan'a göç ettirilecekti. 1912 yılındaki Balkan Savaşı sırasında, işgal altında kalan bölgede yaşayan Türklerin büyük bir bölümü Bursa'ya göçmüştür. Ancak, Balkan Savaşı sonrasında gelenlerin iskânı yapılmadan Birinci Dünya Savaşı çıktığı için göçmenler yerleştirilmemiş, 1924 "mübadele göçmenleri" ile birlikte iskân edilmişlerdir.¹

Türk-Yunan heyetleri arasında anlaşma 31 Ocak 1923 tarihinde sağlanmış, ancak mübadele resmen, 10 Kasım 1923 tarihinde, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra uygulanmaya başlanmıştır. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile, Bursa'ya ilk göçmen kitlesi Aralık 1923'te gelmiştir.² *Hüdarendigâr* gazetesindeki habere göre, Selanik ve çevresinden üç bini aşkın kişi Kânunuevvel'in (Aralık) 19'uncu günü sabahkayın Mudanya iskelesi-

ne ulaşmış, şehirde yoğun ilgi ve sevgiyle karşılanmıştır. Bu kimseler, daha sonra, geçici olarak kalacakları Muradiye'de bulunan misafirhanelere götürülmüşlerdir.

1921 yılından 1929 yılına kadar Bursa'ya mübadele göçmen olarak 34.523 kişi gelmiştir.³ Bu sayı, gayri mübadele göçmenler, mülteciler ve harikzadegânlarla birlikte toplam 40.708'i bulmaktadır. 1924 yılında büyük mübadele sonucu Bursa yöresinden giden 120.000 Ermeni ve Rumun yerine ancak 40.000 göçmen iskân edilmiştir.

Göçmenlerden Sonra Bursa'nın Görünümü

İmparatorluk döneminde şehrin yaklaşık dörtte biri (yüzde 24.1) oranında olan azınlık nüfusu Cumhuriyetle birlikte düşük bir orana (yüzde 3.2) gerilemiştir.⁴ 1927 nüfus sayımına göre bu oran daha düşüktür (hinde 5). Buna karşılık, şehir içinde dışarıdan gelenlerin oranı daha önce azınlıklardan boşalan orana yaklaşmıştır. 1935'te Bursa'nın toplam nüfusunun 76.941'i (yüzde 17.3) yabancı menleklerde doğmuş olanlardan oluşmaktadır. Bunların üçte ikilik kısmını Bulgaristan ve Yunanistan'dan gelenler oluştururken geri kalan üçte birlik kısmı Yugoslavya, Romanya, Rusya, Arnavutluk gibi yerlerden gelmiştir.⁵

Bursa nüfusunun, Cumhuriyet'in ilk yıllarında imparatorluğun son dön-

mine göre önemli ölçüde düştüğü görülmektedir. 1905 yılında 462.954 olan Bursa'nın toplam nüfusu⁶ 1927 yılında 401.495'e inmiştir.⁷ Bu düşüş, araya giren bir dizi savaş sonucu ortaya çıkan ölümlere bağlanacak olsa bile, esas etken, Rum ve Ermeni nüfusun göçüdür. Salnamede, Rum ve Ermeni nüfusu 103.017 olarak görülmektedir. Bunların boşaltmış olduğu topraklarda 34.523 kişinin iskân edildiğini düşünürsek geriye kalan 68.494 kişi Bursa'nın nüfus kaybı olarak ortaya çıkmaktadır. 1905 ve 1907 yıllarında Bursa'daki genel nüfus toplamı karşılaştırıldığında, arada 61.359 kişilik bir fark olduğu anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet döneminde Bursa, artık eskiden Rumların ve Ermenilerin yoğun bulundukları Bursa Merkez, Mudanya ve Gemlik kazaları başta olmak üzere, yerli Müslüman kesinden oluşmaktadır. Bu, önemli bir saptamadır, çünkü Bursa, İstanbul ve İzmir ve çevresinden sonra, belki de imparatorluğun en heterojen yeriydi. Cumhuriyet'in kurulmasından ardından nüfus mübadelesinin gerçekleşmesi sonucu, Bursa'da ve Anadolu'nun azınlık nüfusu bulunan diğer taraflarında, ekonomik ve kültürel ayrıcalıklara dayanarak varlığını sürdüren Hristiyan nüfus yerine, ulusal bir devletin vatandaşları olarak, ilkece eşit haklara sahip ayrıcalıksız, Müslüman bir nüfus yaşamaya başlanış ve sosyal ilişkiler de bu temel üzerine şekillenmeye başlamıştır. Mübadele göçmenlerinin hepsi Türkiye Cumhuriyeti uyruğuna geç-

Hasan Çetin, 1979 yılında Ter-can'da doğdu. "Büyük Mübadele ve Bursa" isimli makalesiyle kurduğu Gençler Tarih Yazıyor 2001'de mansiyon aldı. Çetin, Udağ Üniversitesi Tarih Bölümü mezunudur.

miştir. Böylece yukarıda rakamsal olarak verdiğimiz homojen bir nüfus Bursa'nın yeni nüfusunu oluşturmuştur.

Ekonomik Faaliyet ve Sosyal Yapı

Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret hayatının, ağırlıklı olarak azınlıkların, özellikle Rumların idaresinde olduğu da bilinmektedir. Bursa sancağında yaşamını sürdüren azınlıklar da, bir kısmı toprağa bağlı olmasına rağmen daha çok tüccar, fabrika işleticisi veya serbest meslek sahibidir. Öte yanda Bursa Rumları İstanbul ve İzmir'de yaşayan Rumlar gibi imalatla da uğraşmaktadır. Ayrıca, Bursa'da dokuma tezgâhlarına, imalatlıhanlere sahip olmalarından dolayı kendileri için işçi olarak çalıştırdıkları Rumlar da vardır. Böylece, Bursa'da da Rum azınlığının oluşturduğu bir işçi grubu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Rumların sermaye sahibi bir nüfusunun da olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu görüntü, nüfus mübadelesinden sonra değişmiştir. Çoğunluğu orta sınıf düzeyinde ve şehir ve kaza merkezlerinde yaşayan insanların yerine gelen mübadil göçmenlerin hemen hepsi tarım kesiminden gelmektedir. Yunanistan topraklarında yaşayıp mübadele kapsamına alınan yüzde 90'ının çiftçilerden oluşmasına karşılık, Anadolu'dan mübadele ile ayrılan Rumlar genellikle tüccarlardan, doktorlardan, hukukçılardan, zanaatkarlardan vb. oluşmaktadır. Bunun sonucunda, Türkiye'ye mübadele sonucu gelen yaklaşık 400 bin kişinin, toplum yapısını önemli ölçüde kırsal kimliğe büründürdükleri iddia edilebilir. Bursa şehrinin de bundan etkilenmiş olması kaçınılmazdır.

Azınlıkların yoğun bulundukları Bursa Merkez, Mudanya ve Gemlik kazalarının mübadeleden sonraki mesleki dağılım tablosuna göre, 1927'de toplam nüfusu 127.025 olan Bursa Merkez kazasında, nüfusun yüzde 19 gibi bir oranı tarımla meş-

gulken, ticaret ve sanayi ile meşgul olan yalnız binde 3 gibi küçük bir orandır. Aynı nüfusun yaklaşık yüzde 67'si mesleksiz veya mesleği meşgul görünmektedir. Gemlik ve Mudanya'da ise toplam nüfusun yine yüzde 20'si tarımla meşgulken, ticaret ve sanayi ile uğraşan kesim, kaza nüfuslarının binde 2'sini oluşturmaktadır. Söz konusu kazalarda toplam nüfusun yaklaşık yüzde 60-70'i mesleksiz veya mesleği meçhuldür.⁸ Ancak, her üç kazada ve il genelinde mesleksiz veya mesleği meçhullerin pek çoğunun tarım alanında çalıştığı varsayılabilir. Yukarıda verilen rakamlar daha önce yaşayan azınlıkların meslek dağılım oranlarıyla karşılaştırılabilseydi şüphesiz daha ilginç sonuçlar ortaya çıkabilirdi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, İnegöl ve Yenişehir hariç olmak üzere Bursa ve diğer kaza merkezlerinde toplam 104.394 kişi yaşarken, köylerinde 194.609 kişi yaşamaktadır.⁹ Yani nüfusun yüzde 34.9'u şehrin merkezlerinde, yüzde 65.1'i köylerinde yaşamaktadır. 1935 nüfus sayımında bu oranlar şehir merkezleri için yüzde 30.2 ve köyleri için yüzde 69.8 olarak saptanmıştır. Bunlar

İpek atölyesi.

Türkiye'nin şehirleşme oranına göre oldukça yüksek kalmaktadır. 1927'de Türkiye'de şehirleşme oranı yüzde 16.4, 1935'te yüzde 16.9'dur.

Terk edilmiş topraklarda, ("emval-i metruke"), iskân edilen göçmenler, savaş sonrası boş kalmış toprakları, devletin sağladığı malzeme desteği ile gelir gelmez ekmeye başlamışlardır. Mübadele İmar ve İskân Kanunu'nun öngördüğü şekilde Bursa'ya gelen mübadil göçmenlere 1924-33 yılları arasında verilen taşınmaz mallar aşağıdaki gibidir.

Aile adedi	7.082
Nüfus	31.658
Ev	5.317
Dükkan	719
Arsa	1.844
Toprak (dönüm)	150.221
Bağ (dönüm)	4.445
Bahçe (dönüm)	33.885

İskân işleminin ardından, Bursa'da malısulun bol olacağına yönelik beklentiler oluşmuştur. Nitekim, dönemin başında, 1924 yılında, hububatta genel ürünün bir önceki se-

neye göre üç misli artacağı tahmin edilmekte, enval-i metrukeye ait arazinin yüzde 80'nin ekilmiş olduğu belirtilmektedir.¹⁰

Yerel bir gazetede de, "Mübadiller ve Ziraat" başlıklı bir yazıda ise göçmenlerin en fazla mısır ve tütün ekimiyle uğraştıkları belirtilmektedir. Bursa'daki tütün üretimi 93 göçmenleriyle önemli bir ivme kazanır. Özellikle dağlık kesimlere yerleştirilen 93 göçmenleri arasında tütün, başta gelen bir tarımsal ürün olmuştur. Mübadil göçmenler arasında da tütün üretiminin yaygın olmasının bir diğer nedeni de, Bursa'ya gelen mübadil göçmenlerin önemli bir kısmının Selanik'ten veya ona bağlı Drama, Kavala gibi tütün üreticiliğinin yüksek ve kaliteli olduğu yerlerden gelmiş olmalarıdır.

Bursa'da Rum ve Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde en çok ekilen ürünlerden biri de zeytindir. Oysa Rumların ve Ermenilerin boşaltmış oldukları bölgelere yerleşen Türk göçmenlerin çok büyük bölümü, hayatlarında hiç zeytin ağacı görmemiştir. Zeytini hiç tanımayan göçmenlerin, zeytinlik alanlarda iskân edilince nedenyle bu yörelerdeki zeytin üretiminde düşüşler görülmüştür. Bu köylerde bazı köylüler ağaçlarını sökerek, bir kısmı ise zeytinlerini yerlilere kiraya vermiştir. Devletin hiç zeytin birtkisini tanımayan göçmenleri zeytinçilik yapılan bölgelere yerleştirmesi Meclis-i Mebusan'da tartışmalara neden olmuştur. Karesi Mebusu Ali Galip Efendi: "Öteden beri hayvan ray etmekle meşgul olan dağ adamları bağ ve bahçecilik, zeytinçilik alanlarda iskân edilmişlerdir. Bu adamların katienin böyle zeytinlikle, bahçecilikle ve bahçecilikle münasebeti yoktur" diyordu. Bu eleştiriler üzerine Aşair ve Muhacir'in müdür-i umumiyesi Reisi Hamdi Bey: "Son Balkan harbinden dolayı hicret eden cıhas, Rumeli'de gelmişlerdir. Heyet-i Muhtereminiz pek alâ bilir ve takdir eder ki, Rumeli'de zeytinçilik hayatı yoktur. Bize gelen Toyranlı,

Demirhisarlı, bir muhacir bittabi zeytinçiliği bilmez. Fakat hükümet ahval-i fevkalade hazıra dolayısıyla bunları zeytin ağacı bulunan yerlere yerleştirmek mecburiyet-i katiye de bulunmuştur" demektedir. Bu tartışmalar üzerine Nezaret-i Celile'de iki heyet teşkil etmiştir. Biri Tevzi ve Taksim-i Arazi Heyeti, diğeri de Muallim ve Usta Heyetidir.¹¹

İpeğin durumuna gelince, I. Dünya Savaşı'nın öncesinde hazırlanan sanayi istatistiklerine göre, Bursa'da 41 ham ipek fabrikası olduğu görülmektedir. 1913'te 32 fabrika ve 1915'te 20 fabrika işletilmiştir. Bu azalmaya savaşın koza mahsulünü azaltması neden olmuştur. 1916-17 yıllarında ise kozanın devamlı olarak azalması, işleyen fabrika sayısını birkaç müessese ile sınırlamıştır. Bu durum, çalışanların da sayısını azaltmıştır.¹² Tarımsal alanda bir boşluğu doldurabilmelerine rağmen, mübadil göçmenler ipek üretimindeki açığı kapatamamışlardır. Hatta en iyi bildikleri ve uğraştıkları tarım faaliyeti olarak tütün ekimini bildikleri için kendilerine dağıtılan topraklarda zeytinçilikleri kesmişler, dutlukları ve bağları yok ederek onların yerine tütün ekmişlerdir. Böylece ipekböcekçiliğinin yeniden gelişimini bir ölçüde engellemişlerdir. Gerçekte Bursa'da Rumların bulunduğu hemen her yerde kurulmuş olan küçük ölçekli ipekböcekçiliği fabrikalarını, oralarına yerleştirilen mübadiller kullanamamışlardır. İlginçtir ki, 19. yüzyılda kozalarından çıkarılan ipeklerle Avrupa piyasasında ün kazanan Demirtaş karyesinde iskân edilen göçmenler, fabrikayı yıllar boyu boş bırakmışlardır. Bu nedenle, zamanın hükümeti, ipek üretiminin devamlı sağlanmak için, ipekçiliği göçmenlere öğretmek yoluna gitmiştir. 1930 yılında daha önce Bursa Harir Darü'l-Talimi olarak bilinen İpekçilik Enstitüsü yeniden açılmıştır.¹³ Öte yandan, 1924-25 yıllarında artan ipek üretimi, 1927 yılında biraz daha artmıştır. Ne var ki, bu alandaki üretim, Rumlar mü-

badele nedeniyle şehri terk ettikten sonra eski miktarına hiçbir zaman ulaşamamıştır.¹⁴

Mübadil göçmenler, Bursa'da ipek üretiminin kısmi gelişimine, esas olarak, iş gücü sağlayarak katkıda bulunmuşlardır. Bu üretimin şekline, mübadeleden sonra ortaya bir farklılık çıkmıştır. Bu da fabrikalarda işgücünün cinsiyetinin değişmesidir. Önceden ipekçilik endüstrisinde işgücünün tamamına yakını kadınlardan oluşmaktadı. Artık bütün fabrikalarda iş yapan kadınların oranı sadece yüzde 4'tür, yani durum tamamiyle tersine dönmüştür.

Göçmenlerin, Anadolu'daki ekonomik hayata kısa sürede adapte olmalarından bir süre sonra kendi aralarında şirketleştikleri görülmektedir. *Yoldaş* gazetesinin bir haberi "Mübadele ve İmar İskân Bakanlığının Mıntıka Müdürlüğüne vuku bulan bir teliğatında, göçmenler arasında üretim ve alım-satım ortaklık şirketleri oluşturdukları ve hükümetçe tasdik ve tescil olduğu, Ziraat Bakanlığınca bu derece teşvik edilmesi bildirilmiştir. Çok yakın bir zamanda çabalarının sonucunu görmek istiyoruz."¹⁵ denilmektedir.

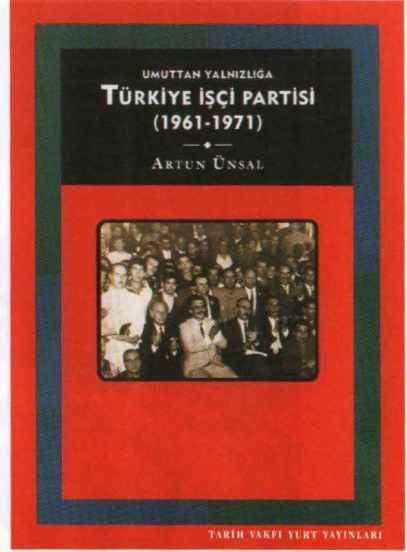
1. *Mübadilgâr Vileyet Sahnamesi*, 1927, s. 567.
2. *Mübadilgâr*, 20 Aralık 1923.
3. *İstatistik Yıllığı* cilt III, 1930, T.C. Başvekillik İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1930, s. 100.
4. *Age*, s. 78.
5. *Genel Nüfus Sayımı* 20 İlketin (Ekim) 1935, Ankara: T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1937.
6. *Mübadilgâr Vileyet Sahnamesi*, 1908, s. 606.
7. *Umumi Nüfus Tabirri*, 28. Teşrinievvel (Ekim) 1927, Ankara, T.C. Başvekillik İstatistik Umum Müdürlüğü, 1929.
8. *Umumi Nüfus Tabirri*, 1927.
9. *Cenub-ı Marmara Haritası*, s. 78.
10. *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1924.
11. *Meclis-i Mebusan Zabı Ceridesi*, 5 Mart 1913 (917), TBMM Yayınları, cilt I, s. 56.
12. *Gündüz Ökçün, Osmanlı Sanayii, 1913-15 İstatistikleri*, Hal Yayınları, İstanbul, 1984, s. 140-143.
13. Tahir Yelimen, "İpek Böcekçiliği", *Uludağ Bursa İktisadi Dergisi*, cilt 5, no. 20-24, 1939, s. 54.
14. *Çağlar Keyder, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-29)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 75.
15. *Yoldaş*, sayı: 437, 1924.

UMUTTAN YALNIZLIĞA TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ (1961-1971)

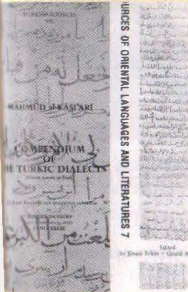
ARTUN ÜNSAL

27 Mayıs askeri müdahalesini izleyen görece özgürlükçü ortamda, 1961 Anayasası'nın sağladığı yeni siyasal güvencelerin ışığında kurulan ve Cumhuriyet döneminde TBMM'ye girebilen ilk sol parti olan Türkiye İşçi Partisi'nin ilk 10 yıllık döneminin öyküsü. Şubat 1961'de, aralarında Kemal Türkler, Rıza Kuas, Şaban Yıldız gibi isimlerin bulunduğu 12 sendikacı tarafından kurulan TİP, kuruluşunu izleyen yıllarda Mehmet Ali Aybar, Behice Boran ve Sadun Aren gibi aydınların katılımıyla geniş bir alana yayılma olanağı buldu. Bu kitapta, kuruluşundan 12 Mart muhtırasıyla kapatılışına kadar geçen dönemde TİP'in, Türk sol hayatındaki etkinliğinin bir bilançosu çıkartılıyor. Ayrıca Osmanlı'dan bugüne uzanan sol gelenekte partinin konumunun ne olduğu konusu ele alınıyor. 1960'lı yılların Türkiye'sindeki çeşitli toplumsal yapıları ortaya koyan istatistiksel bilgiler, TİP ve sol hareket bağlamında değerlendiriliyor.

xv + 524 s. / ISBN 975-333-162-2

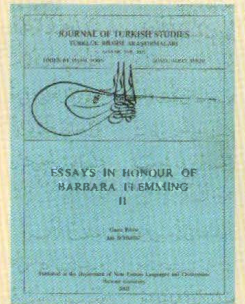

ŞİNASI TEKİN - GÖNÜL ALPAY TEKİN tarafından
Harvard University, The Department of Near Eastern Languages and
Civilizations adı altında 1971'den bu yana çıkarılan

SOURCES OF ORIENTAL LANGUAGES AND
LITERATURE DOĞU DİLLERİNİN VE
EDEBİYATLARININ KAYNAKLARI
SALTUKNAME * HEŞT BİHİŞT*
Dİ'ANÜ LUGAT-İ-TÜRK
BATTALNAME * DÂNIŞMEND-NÂME
* ÇENGNAME
ve diğerleri...

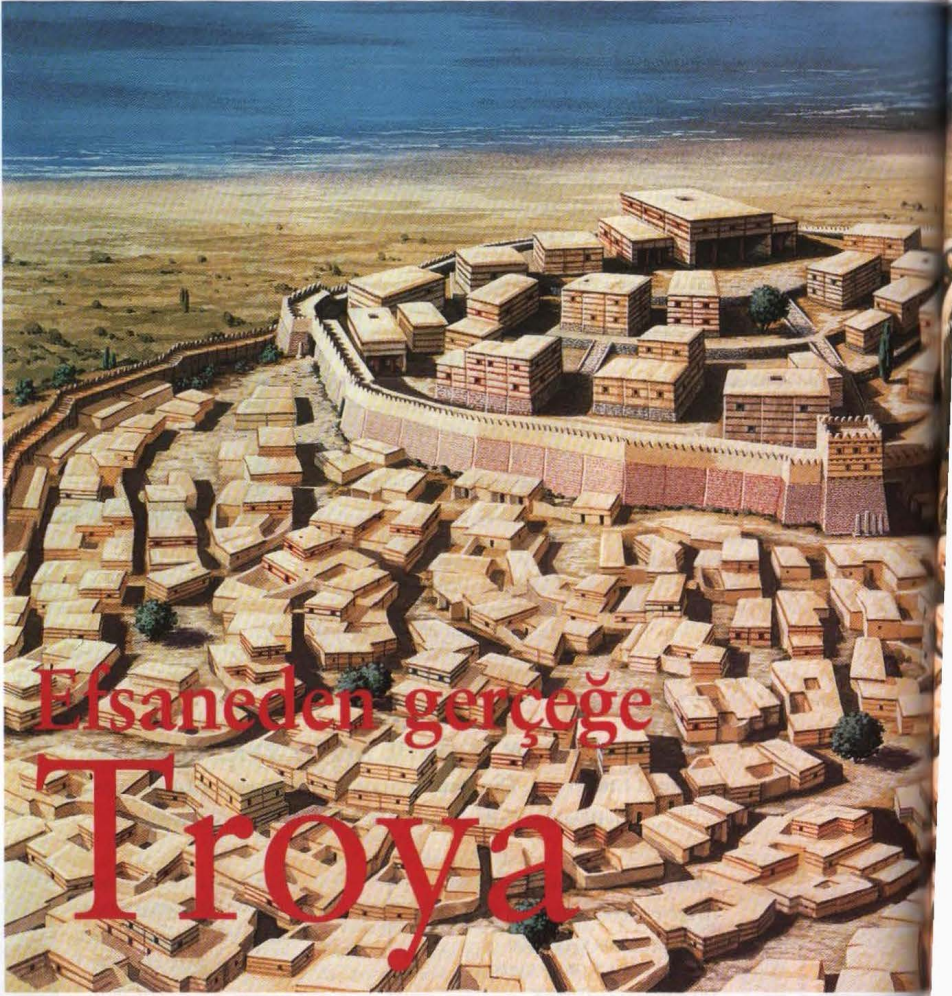
ile 1977'den bu yana çıkarılan
JOURNAL OF TURKISH STUDIES
TÜRLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI
ORHAN ŞAIK GÖKYAY*
FAHİR İZ*
ANNEMARIE SCHIMMEL*
ABDÜLBAKİ GÖLPINARI
AGÂH SIRRI LEVEND* BAR-
BARA FLEMMING
ARMAĞANLARI ve diğerleri...

Artık İstanbul'da ve Ulaşabileceğinizin
Cazip Fiyatlarla...

Kitapçılık ve Yayıncılık Ltd. Şti. Emir Nevruz Sok. No. 12 Panayia Apt. Galatasaray 80050, İstanbul - Türkiye
Tel:(0212) 245 45 88 - Fax:(0212) 245 45 84 e-mail: bilgi@sahaf-turkuaz.com web: sahaf-turkuaz.com

Efsaneden gerçeğe Troya

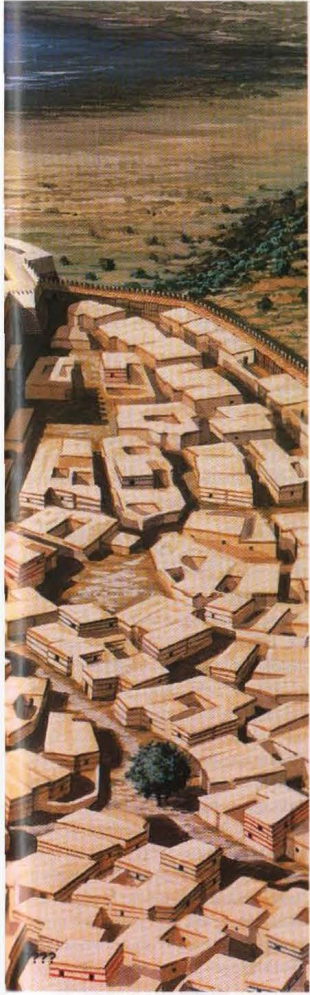
Schliemann, Osmanlı Devleti'nden aldığı fermanla ilk kazı çalışmasına 1870'te başladı. Bulduğu hazineyi izinsiz olarak yurtdışına kaçırarak Schliemann'ın Troya'da kazı yapma izni elinden alındı; ancak ödediği para cezası sonrası 1878'te tekrar kazılara başladı.

Oğuz Tekin ►

İstanbul Beyoğlu'ndaki Yapı Kredi
Vedat Nedim Tör Müzesi şu günler-

de yeni bir sergiye ev sahipliği ya-
pıyor: *Troya. Efsane ile Gerçek
Arası Bir Kente Yolculuk*. Sergi, 5
Ocak 2003 tarihine kadar üç ay sü-
reyle açık kalacak. Sergi konsepti

iki eksen üzerine kurulmuş duru-
da. Bir yandan Türkiye'nin çeşitli
müze ve özel koleksiyonlarından
getirilen eserler sergilenirken, öte
yandan resim ve açıklamaların yer

Troya VI'nin rekonstrüksiyonu

den ve ilk kazılan gerçekleştiren Schliemann döneminde başlayıp günümüze kadar yapılan çalışmaları özetledi ve artık Troya'da bir müze kurulmasının zamanı geldiğini vurguladı. Daha sonra, Kültür Bakanlığı müsteşarı Fikret Üçcan ile Anıtlar ve Müzeler genel müdürü Dr. Alpay Pasinli de kısa birer konuşma yaptılar.

Sergide, esas olarak Çanakkale ve İstanbul Arkeoloji Müzelerinden getirilen 130'a yakın eser sergileniyor. Serginin en ilgi çeken eserlerinden biri olan ve vaktiyle Fatih Sultan Mehmed'in kitaplığında bulunan el yazması *Ilyada* ise Topkapı Sarayı Müzesi'nden getirilmiş. Ayrıca Muhtar Katurcioğlu koleksiyonundan alınan Troya'ya ilişkin eski gravür ve haritalar da ayrı bir zenginlik katıyor sergiye. İzleyicilerin en çok ilgisini çeken köşelerden biri de Moskova Puşkin Müzesi'nde bulunan ve Schliemann'ın "Priamos'un Hazinesi" olarak adlandırdığı hazinede bulunan eserlerin benzerlerinin bulunduğu vitrin. Sergi salonunda her an açık olan video-kasetten Troya kazılarının tarihçesini de izlemek mümkün.

Sırası gelmişken, biraz da Troya kazılarının tarihçesinden söz etmemiz yerinde olacaktır. Heinrich Schliemann ilk kez 1868 yılında Homeros'un Troya'sını bulmak üzere Çanakkale yöresine gelmiştir. Schliemann, Osmanlı Devleti'nden aldığı فرمانla ilk kazı çalışmasına 1870'te başladı. Birkaç yıl sonra "Priamos'un hazinesi" olarak adlandırdığı ve içerisinde çok sayıda irili ufaklı obje arasında takılar, kaplar ve baltalar bulunmaktadır.

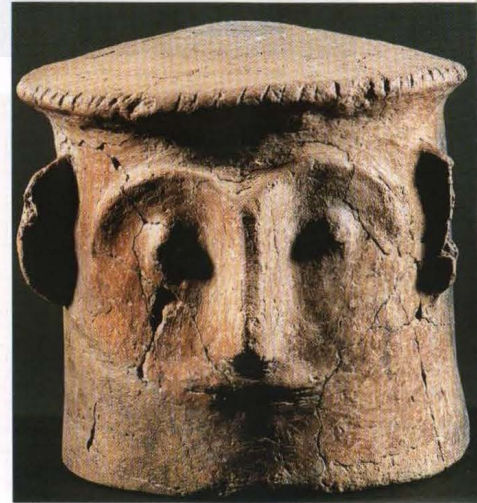
Schliemann, altın takılardan bir kısmını eşi Sophia'ya takarak onun fotoğrafını çekmiştir. Bulduğu hazineleri izinsiz olarak yurtdışına kaçırarak Schliemann'ın Troya'da kazı yapma izni elinden alındı; ancak ödediği

para cezası sonrası 1878'te tekrar kazılara başladı. Bu takıların benzeri daha sonra Troya kazılarında bulunmuş ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne getirilmişti; sergide bu takılar da yer almaktadır. Schliemann'ın 1890'daki ölümünden sonra arasıyla W. Dörpfeld ve C. Blegen'in kısa süreli kazılarını görüyoruz. Uzun bir arıdan sonra, 1988 yılında, M. Korfmann bilimsel metodlarla Troya kazılarını yeniden başlatmıştır.

Tarihte Troya

Troya, Hititler döneminde, yani MÖ 2. binyılda Wilusa adını taşıyordu. II. Muvattalı döneminde Hititlerin Wilusa ile ilişkisi sonucu, Wilusa Hitit topraklarına katılmıştır. Wilusa'nın (yani Troya'nın) Yunanistan'da hüküm süren ve Hititlerin Ahhiyavalları olarak adlandırdıkları Akhalarca da bilindiğine, Troya kazılarında ele geçen Akha (= Miken) keramikleri işaret etmektedir. Troya'nın tahminen MÖ. 1190 civarında Yunanistan'da yaşayan Akhalar tarafından yıkılmasından sonra Ege dünyasında güç dengeleri

İnsan yüzlü kapak, Troya III. MÖ. 2250-2200. Pişmiş toprak, Çanakkale Arkeoloji Müzesi.

aldığı çok sayıda pano ile ziyaretçiye adeta Troya'ya bir yolculuk yaptırılıyor.

Bilimsel danışmanlığını ve metin yazarlığını Devrim Çalış-Sazcı'nın yaptığı sergi, 3 Ekim 2002 tarihinde, Troya kazı başkanı ve Tübingen Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Manfred Korfmann'ın Troya'nın önemine değinen konuşmasıyla açıldı. Korfmann, Türkçe olarak yaptığı konuşmada Troya'yı keşfe-

Efsaneden gerçeğe Troya

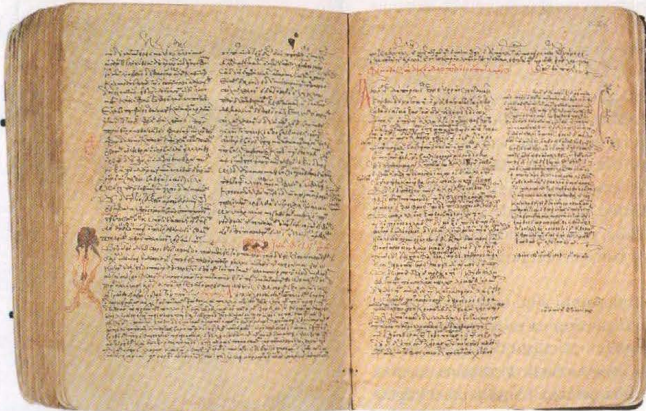
Troya II'de ele geçen ve "C Hazinesi" olarak adlandırılan altın takılar, altın çubuk ve altın küle. İstanbul Arkeoloji Müzeleri (üstte).

Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan Fatih döneminde ait el yazması *Ilyada*. (altta).

değişmişti. Tunç Çağı'nın ünlü Troya'sının yerinde, uzun bir suskunkluktan sonra, Iliion kenti kuruldu. Helenistik ve Roma İmparatorluğu döneminde pek çok ünlü komutan ve devlet adamı bu bir zamanların efsane kentini ziyaret etmişti. Pers kralı Kserkses, Büyük İskender, Caesar, Augustus bunlardan bazılarıdır.

Roma İmparatorluğu döneminde Iliion'da basılan sikkelerde ön yüzlerde o sırada iktidarda olan Roma imparatorunun başı, arka yüzlerde ise Athena, Apollon, Aphrodite, Poseidon, Zeus, Herakles gibi tanrı ve tanrıçaların yanı sıra Hektor ve Patroklos, Dardanos, İlios, Priamos, Aineias ve Ankhises, Paris ve Üç Güzeller gibi Troya Savaşı ile ilişkili tasvirler yer almaktadır. Başka bir deyişle Iliion, nostaljik bir yaklaşımla Eskiçağ'da birçok insanın belleğinde iz bırakan ünlü Troya Savaşı'ndan sahneleri ve tipleri yaşatmak ve soyundaki kahramanlarla gurur duyduğunu ifade etmek istemiştir. Iliion'un sikkeleri, kentin bu düşüncesini en iyi yansıtan belgelerdir. Bir anlamda Homeros'un *Iliias Destanı (Ilyada)*, heykeltıraşlık, vazo resmini gibi sanat eserlerinin yanı sıra Iliion'un sikkelerinde resmedilerek canlandırılmıştır.

5 Ocak 2003 tarihine kadar açık olan sergiyi kaçırmamanızı önerirken, Yapı Kredi'nin İstanbul'un varoşlarındaki devlet okullarına otobüs tahsis ederek öğrencileri sergiye buluşturmasının ve tarih derslerinden hiç olmazsa birini sergide geçirmelerinin sağlamanın övgüye değer bir yaklaşım olduğunu vurgulamalıyım.

Batı musikisi teori kitapları

■ Mehmet Ali Bey'in (Feridun) Batı musikisi eğitimi için yazdığı eserinin girişinde "Mekteplerimizde ilahi melodilerini kaldırarak talebeye hakiki bir musiki zevki vermek gayesi"ni göttüğünü belirtir.

Recep Uslu ➤

Türkiye'de Batı müziği tarihine yeterince önem verilmediği tespitine çeşitli makalelerde rastlanmaktadır. Bu konunun 19. yüzyılı kapsayan kısmı yani 19. yüzyıldaki Osmanlılarda Batı müziği teori kitapları hakkındaki ilk makale daha önce *Orkestra*¹ dergisinde yayımlanmıştı. Bu makalede o yazının bir devamı olarak, 20. yüzyıl başından 1928'e kadar Osmanlı harfleri ile yazılmış Batı müziği teori eserleri tanıtılacaktır.

Ahmed Muhtar Bey (Ataman), *Mektepler için Şen Şarkılar*, İstanbul 1928, s. 33; aynı yazarın *Musiki Alfabeti*, İstanbul 1928. Ahmed Muhtar Bey'in (Ataman) *Rimsky'den Nazariye Ameli Armoni* adlı bir çevirisi olduğu için bakınız; Korsakoff, N. Rimsky. Ali Rifat Bey (Çağatay), "Fenn-i Musiki Nazariyatı", *Malumat*, sayı. 1-7, 9-11, 13, 20, 21, 23, 28, 11

Mayıs 1311/1893'ten itibaren seri halinde yayımlanmıştır.² Ali Rifat Bey bir ara Dürülbeydi'de de ders vermiştir. Ali ve Salahaddin Bey, *Mubtasar Risale-i Musiki*, kısım 1-2, 1. cüz, İst. 1325/1909, s. 47; Bekir Behlül Bey (?), *Medhal-i Musiki*, İzmir: Ahenk matb. 1330/1912, s. 47; Halil Bedi (Yönetken), *İlk Mektepler için Gımanın Usul-i Tedrisi*, İstanbul 1927, s. 57;³ İsmail Hakkı Bey, *Solfej yahut Nota Dersleri, Usulul, Solfej, Makamat ve İlavehli Nota Dersleri*, İstanbul 1335/1919 ve *Solfej Nota Dersleri*, İstanbul 1341/1922.⁴

İstanbul'da doğan İsmail Hakkı Bey, hanenide Raşit Efendi'nin oğludur. On üç yaşında girdiği Muzika-yı Hümayun'da Latif Ağa'dan Türk müziği, M. Zati Bey'den (Arca) Batı müziği ve nota öğrendi. Guatelli Paşa'dan da dersler aldı. Serhanende olcu, Muzika-yı Hümayun'da kaymakamlığa (yarbaylığa) yükseldi. 1908-1918 Mesrutiyet yıllarında halka açık konserler idare etti. Şehzadebaşı'nda İsmail Hakkı Bey'in 1907'de kurduğu Musiki-i Osmani Cemiyeti büyük boyda marşlar, orta boyda fasıl, küçük boyda 50 kadar nota yayını yapmıştır.⁵ Ayrıca İsmail Hakkı Bey İstanbul Operetini kurmuş ve Dürülehan'da (1925) solfej ve müzik dersleri vermiştir. 1926'da Türk müziği tasnif heyetinde görev almış, 61 yaşında ölmüştür. Çok eser bestelemiş, ölü makamlarda besteler yaptığı gibi kendi türettiği makamlarda kâr, şarkılar, saz eserleri, ilahiler, marş ve operetler bestelemiştir. Buna rağmen yazmaya yeterince önem vermediği için notalama ve yazdığı eserlerde bilgilendirmelerde hatalarının olduğu bilinir.⁶ Muallim İsmail Hakkı Bey'in "yarım yüzyıllık tecrübesini" aktardığını söylediği son eserinde Türk müziği makamlarının vezinlerini ve Batı notasıyla seyyillerini vermektedir (*Mahzen-i Esrar-ı Musiki: Musiki Tekamül Dersleri*, İkinci kitap, İstanbul 1926, s. 50)

Kâzım Bey (Hz), *Musiki Nazariyatı*, İstanbul 1339/1923, s. 48.⁷ Bu eser Yıldız Ferhat ve Arif Düzenli tarafından Ankara Üniv. İlah. Fak.

Türk din Musikisi'nde yeni harflere çevrilerek tez yapılmıştır. Daha önceki makalemizde hayatını ve eserini anlattığımız Kazım Bey'in 1928'den sonra da bazı eserleri yayımlanmıştır. Nota yayımına da öncün veren okul şarkıları içeren eserlerinde Batı müziği hakkında bilgiler de vardır.⁸

İlk Musiki Kitabı, viyolonist bestekâr Mehmet Ali Bey'in (Feridun) Batı musikisi eğitimi için yazdığı eserdir. Uzun seneler Avrupa'da kalmıştır, müziğe yeni başlayanlar için notanın anlatımıyla birlikte marşlar, çocuk şarkılarından örnekler vermektedir. "Mekteplerimizde ilahi melodilerini kaldırarak talibeye hakiki bir musiki zevki vermek gayesi"ni göttüğünü girişte belirtir. Musikiyi anlatmakla başladığı eserinde notaların şekilleri, kıymetleri, isimleri, porte, analar, usul, es (silence), usul (mesure), gam veya sıra, fasla (interval), teneffüs (respiration), nokta, bağlama'yı (liasion) anlatır, notalı örnekler verir. Sonunda fihrist vardır. Melimed Ali Feridun, Hüseyinşiran'da huselik bir marş da bestelemiştir. *Milli Ordu Zafer Marşı: Yaşasın Mustafa Kemal, Yaşasın*, İst. 1338/1922, s. 4.

◀ Recep Uslu, Yrd. Doç. Dr.

1. Recep Uslu, "Osmanlılarda Batı Musikisi Teorisi Kitapları", *Orkestra*, sy. 307, 1999, s. 41-53.
2. Mustafa Yeşil, "Türk Musikisi için Bir Bilgiyegeçirici Denemesi", *Musiki Mecmuası*, sy. 224, 1966, s. 24; Bir ara Şark Musikisi Cemiyeti başkanı da olan Ali Rifat Bey'e yapılan bir müsakka için bk. *Derzâb*, nr. 40, 5 Kanunvevvel 1338; Bu zatın Dürülbeydi'deki musiki tecrüsesi hakkında verdiği bilgiler için bk. Osman Nuri Ergin, *Türkiye-Masraf Tarbi*, İstanbul 1977, IV, s. 1273-1274.
3. Yeşil, *Musiki Mecmuası*, sy. 223, 1966, s. 210.
4. Bilgi için bk. *Gülşekin Özansay Derlemesi* 1, İzmir 1996, s. 79.
5. Bülent Alaner, Bülent Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Müzik (Nota) Yayıncılığı (1876-1986), Ankara 1986, s. 33; E. R. Ünğör, "Türk Musikisinde Nota Yayıncılığı", *Birinci Milli Tariholoji Kongresi* (İstanbul, 6-9.2.78), 1980, s. 561-562.
6. Yeşil, *Musiki Mecmuası*, sy. 224, s. 24.
7. Özge, Eski Harfli Türkçe Eserler Kataloğu, nr. 14512.
8. Kâzım Bey (Hz), *Notalı Mekteb Şarkıları*, İstanbul 1339/1911, s. 28; Kâzım Bey (Hz), *İbâdât Nota Dersleri*, İstanbul 1332/1914, s. 63; 2. baskı İstanbul 1333/1917, s. 63; 3. basım 1334/1918, s. 63; Kâzım Bey'in (Hz), *Ta'lim-i Musiki veya Musiki-i İstanbul* adlı eseri ilk Türkçe müzik sözlüğüdür.

Ramazan geldi hoş geldi

Yavuz Selim Karakışla | Dosya Editörü

1960'lı yıllarda geçmiş olan çocukluğumun en güzel anıları, 1900 yılında Selanik'te doğup, 1924 yılında Mübadele ile geldiği İzmit'te yaşamının geri kalanını sürdürmüş olan anneannem Münire Serdengeçti'nin iki katlı eski ahşap Rum evinde yaşandı. Münire Hanım 1900 doğumlu olduğu için, II. Meşrutiyet'in ilanından bir süre önce II. Abdülhamid'in saltanatının son yılında Selanik'de ilkokula başlamış, her sabah derse girmeden önce diğer öğrencilerle birlikte "Padişahım çok yaşa!" diye bağırırmıştı. II. Meşrutiyet'in ilanı'nı, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarını, Balkan Savaşı'nın acılarını ve Selanik'in Yunan işgaline geçişini, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında Yunanistan'da yaşamını sürdürmeye çalışan bir Türk ailesi olmanın her türlü sıkıntılarını görmüş geçirmiş, Mübadele ile Türkiye'ye gelip İzmit'e yerleştirildikten sonra, hayatını öğretmenlik yaparak kazanmaya çalışmış bir Cumhuriyet aydınıydı.

Anneannemin evi biz çocukların hiç cezalandırılmadığı, hep el üstünde tutulduğu, süreklilestane kebablar, patlamış mısırlar, taneleri ayıklanmış narlar, koçanından ufalanmış ve üstüne toz şeker dökülmüş haşlanmış mısırlar, mısır ekmeği doğranmış pudra şekerli yoğurtlar, limonatalar, şuruplar, hoşaf, aşure ve tatlılar, şekerler, çikolatalar, lokumlar ve artık adları ve terkipleri aklıma bile gelmeyen, ama tadları damağımdan bir ömür boyu hiç eksilmeyen çok çeşitli çocuk menüleriyle sürekli kaşık kaşık doyurulduğu bir "çocuk krallığı"ydı.

Benim Müslüman Osmanlı kadınlarımın, yani "muahde-rât-ı vatan"ın tarihine göstermiş olduğum özel ilginin belki de başlıca sebebi, küçükken yakından tanımak şansını bulmuş olduğum bu elma yanaklı, kar beyaz başörtülü, "mütedeyyin" yaşlı Osmanlı kadınıdır, kim bilir? Anneannem Münire Serdengeçti'yi 1986 yılının soğuk bir kış günü toprağa verdiğimizde, o hakkın rahmetine kavuşmuş, ama herbirimizin yaşamından da birşeyler bir daha geri dönmek üzere kopup gitmiş oldu. Artık bayram günleri anneannemin İzmit'deki evinde biraraya toplanıp el öpmek, bayram sofralarında başköşeye kurulup onun yapmış olduğu çeşit çeşit leziz yemekleri afiyetle tüketmek, bayram harçlıklarımızı toplamak, tamamını tükettik oldu. Her bayram, her kuzen başka bir tarafa tatile kaçır olduk.

Artık bizler için kasap dükkanı önündeki kediler gibi ya-

lanarak iftar saatini beklediğimiz o "eski Ramazanlar" çok geride kaldı. Anneannemin iftariyelerden oruç tutmuş olan büyüklere daha çok çocukların yemesine gözyumduğu, kuka, mercan ve kehribar namaz tesbihlerini kolye yapıp evcilik oynamasına bile müsamaha gösterdiği, namaz kılarken secdeye vardığı zaman kendisini güldürüp namazını bozmaya çalışan afacan torunlarına pek ses çıkarmadığı, bahçede kendi yaptığımız Ramazan topuyla bütün ev halkını yanıltıp oruçlarını zamanından önce bozdurmaya çalışmamıza bile kızmadığı günler, benim kuşağımın sonunun da sonuna yetmişmiş olduğu o "eski Ramazanlar", artık tamamen tarih oldu.

İşte bu nedenle, bu sayımızdaki dosyamızı Ramazan ayı münasebetiyle "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Ramazanlar" konusuna ayırdık. "Ramazan Geldi, Hoş Geldi" başlıklı dosyamızda Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında Ramazan hayatı, kültürü, yayınları, eğlenceleri ve sofraları hakkında yazılmış bir-birinden ilginç yazılar bulacaksınız. François Georgeon kapsamlı makalesinde II. Mahmut'dan Mustafa Kemal Türkiye'sine kadar (1808-1938) gelişen 130 yıllık bir modernleşme sürecinde Ramazan'ın toplumsal hayatta yarattığı değişiklikleri, devlet ve Ramazan ilişkisi açısından inceliyor. Georgeon ne denli İstanbul'daki "umûmî" Ramazanlar ile ilgileniyorsa, Necdet Sakaoğlu da o kadar taşradaki evlerde yaşanan "hususî" Ramazanlar ile ilgileniyor. Sakaoğlu, Ramazan sofraları, Ramazan eğlenceleri, Ramazan'da pekişen komşuluk ilişkileri, ve Ramazan adetleriyle ilgili bilgiler aktarıyor. 1902 yılının Ocak ve Aralık aylarına rastlayan iki ayrı Ramazan hakkında *Servet-i Fünûn* dergisinin sahibi ve başyazarı Ahmet İhsan Tokgözü'nün "İstanbul Postası" başlığıyla yayımlanmış olduğu dokuz sayfa yazıdan hareket eden Kemalettin Kuzucu, Beyazıt'da kurulan Ramazan Pazarı'ndan, Direklerarası'na, geniş bir yelpazede iftar ve şahur arası Ramazan eğlencelerine değiniyor. Kendisi de bir Karagöz yapımcısı ve hayali olan Uğur Göktaş, kendi yapımı olan Karagöz tasvirleri ile süslemiş olduğumuz yazısında Ramazan'ın en vazgeçilmez eğlencesi olan Karagöz'ü toplumsal işlevleriyle birlikte okurlarımıza sunuyor. Dosyamızın son yazısında ise, sahahf dostumuz Emin Nedret İşli Ramazan ayındaki ibadetler ve yaşanan toplumsal etkinliklere yönelik olarak yayınlanmış olan eski ve yeni harfli Ramazan kitaplarını okurlarımıza tanıtıyor. Çocukluğunuzun Ramazan'larını en azından gönlünüzde tekrar tekrar yaşayabilmeniz dileğiyle.

Ramazan geldi hoş geldi!

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Ramazana Dair Siyasi Alışkanlıklar
François Georgeon | Taşrada ve İstanbul'da Eski Ramazanların Tadı Necdet Sakaoglu | Ahmet
İhsan'ın Kaleminden Bir Senede İki Ramazan Kemalettin Kuzucu | Hayal Şehrin Hayal Oyunu
Uğur Göktaş | Ramazan Kitapları Emin Nedret İşli

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE

Ramazana dair siyasi alışkanlıklar

Ramazana 19. yüzyıl boyunca iktidar için temel bir koz haline geldi. Bu durum Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam etti. 1930'lu yıllardan itibaren, ramazan etkinliklerinin halkın toplandığı yerlerden kişisel alana doğru çekilmesi, güçlü ve merkezileşmiş devletin elinde halkı harekete geçirmek için Halkevleri, tek parti rejimi, resmi propaganda, radyo, yarı-resmi basın gibi yeni olanakların bulunması, Ramazana "siyasetini" fiilen hükümsüz kıldı.

François Georgeon >

Çev: Saadet Özen

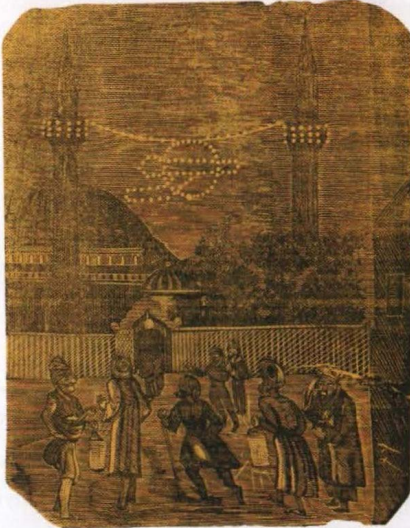
Kökü 17. yüzyıla, hatta 16. yüzyıla uzanan ve Türk şehirlerinde hâlâ varlığını koruyan mahya geleneği 19. yüzyıldan itibaren ikili bir gelişim çizgisi izledi. Öncelikle, Sultan II. Mahmud'un zamanında (1808-1839), Haliç'e ve Boğaz'a demirlemiş olan Osmanlı donanmasının

claki gemilerin direklerinin arasına, ya da kamu binalarının cephelerine mahya'lar asılmaya başlandı; o güne dek dinsel yapılara özgü olan bu yazılar artık devlet iktidarının simgesi olan sivil binaları da süsleyeceklerdi.¹ Daha sonra, Jöntürkler devrinde (1908-1918), dinsel mesajlar veren geleneksel mahya'ların yanında laik karakterli yazılar da görülmeye başlandı. Örneğin Balkan Savaşları sırasında (1912-1913), "Hilal-i Ahmer'i Unutma" ya da "Muhacirlere Yardım Ediniz". Cumhuriyet döneminde 1924'ten sonra mahya'lar açıkça siyasal bir içerik kazandılar: İstanbul gecelerinden şöyle sloganlar sıyırılıbiliyordu: "Yaşasın Hürriyet", "Hâkimiyet Milletindir", "Çok Yaşa Gazi [Mustafa Kemal], ya da ulusal ekonomi siyasetine destek kampanyası çerçevesinde, daha düz bir ifadeyle, "Yerli Mali Sam Alınız".

Bu gelişmeler genel olarak İslamiyetin, özel olarak da ramazana ilişkin "siyasal uygulamaların", deyim yerindeyse "araç olarak kullanılmasının" anlamlı örnekleridir. Devletin ve şehrin sorumluluğunu taşıyanlar, gerçek bir "bütünsel toplumsal olgu" olan ramazana kayıtsız kalamazlardı.

Ramazanda Yapılan Siyasal Törenler

Önce şu paradoksu ortaya koyalım: Yöneticiler dinsel yükümlülükleriyle meşgul olduklarından devletin siyasi yaşamı ramazan sırasında yavaşlarken, resmi daireler gündüz uykuya dalarken, siyasi simgeler İslamiyetin kutsal ayında doruğa ulaşıyordu. Bu kanyayı varmak için, 19. yüzyılda yayımlanmış teşrifata² bakmak yeterli: Ramazanın –ve sonunda gelen bayramın– devletin siya-

Çaylak Tevlik, *İstanbul'da bir sene: Ramazan Geceleri.*

si tören düzeninde ne kadar önemli bir yer tuttuğu hemen görülecektir.

Ramazan ayındaki tören ve ayinler, siyasi sistemin züve-
sindeki din ve devlet sentezinin bir ifadesiydi, bunlar
aynca Osmanlı devletinin İslami karakterini hatırlatı-
yor. Macelene Zill'inin 17. ve 18. yüzyıllar hakkın-
da söylediği "dindarlık siyasetinin" temel unsur-
larını oluşturmuyorduk. Sadrazam da özel ola-
rak, harfiyen uyulan bir takvim ve hiyerarşik
kurallar doğrultusunda devletin ileri gelen-
lerine iftar yemekleri vermek, bu fırsatla da
mevkilerine ve tasdikları öncme göre on-
lara armağanlar sunmak zorundaydı.

19. yüzyılda, reformların başlamasından
itibaren ne değişti? İlk olarak, Hırka-i Şe-
rif'e yapılan ziyaret. Sultanlar Topkapı Sa-
rayı'nda, Kutsal Emanetlerin hemen yakı-
nında yaşarken, "Hırka-i Şerif ziyaretinin
töreni sarayın içinde kalıyordu. Ama sul-
tanlar Boğaz kıyısındaki Çırağan, Dolma-
bahçe, sonra da Yıldız gibi yeni saraylara
yerleşmek üzere Topkapı'dan ayrılınca -bu
olay 19. yüzyılın başında II. Mahmud zamanın-
da başladı-, tören karmaşık bir hal aldı: Artık sul-
tan ve maiyeti eski saraya ulaşmak için bütün şeh-
ri aşmak zorundaydılar, ve bu yol "Hırka-i Şerif ala-
yı"nın oluşmasına yol açtı. Bu da (selamlık denilen tö-
rene zemin hazırlayan cuma namazı gibi) sultan ve çev-
resindekiler açısından büyük bir dehdheyle halka gö-
zükmek için yeni bir fırsat yaratıyordu.

Gene aynı dönemde meydana gelen ikinci değişiklik: II.
Mahmud, seleflerinin saraya kapanma alışkanlığını terk
ederek, başkent sokaklarında gezintilere çıkmaya başla-
dı. Devletin modernleştirilmesinden doğan yeni görev-
lerini yerine getirmek üzere yapıyordu bunu, örneğin
kamu binalarını hizmete açmak ya da sınavları katılmak
gibi; ama ayrıca, ramazanda hemen her gün camilere
gitmeyi, ya da sadece gezinmeyi, çarşı ve pazarları ziya-
ret etmeyi, Beyazıt ve Tophane Meydanı gibi halkın top-
landığı yerleri dolaşmayı alışkanlık edinmişti. II. Mah-
mud'un halefleri olan Abdülhâcîd (1839-1861) ve Ab-
dülâzîz (1861-1876) de aynı yolu izlediler.

İlk "görüşler" temel olarak, sultanın kentteki gezintileri-
nin yarattığı sorun hakkındaydı: İstanbul halkının bina-
larının cephelerinin, kapılarını ve önlerini temizlemele-
ri; sultanın huzurunda konuşmaya ya da şakalaşmaya
kalkışmaları; görünmeden gitmeleri, sultanın ar-
kasına geçmeleri, düzup gözlerinin içine kabaca bak-
mamaları gerektiği; alkağgönüllü bir tavır takınmaları-
nın, el kavuşturup kenara çekilmelerinin uygun olacağı
ısrarcı bir dille hatırlatılıyordu.³ Sultanın uyruklarının
arasında görülmesi açıkça yeni bir şeydi, tipki saray teş-
nifıyla şehir geleneklerinin karşı karşıya gelmesi gibi.

Sonuç olarak "reformcu sultanlar" ramazanın -hem din-
sel (oruç ayının kutsallığı) hem toplumsal (bir araya ge-
len kalabalıklar)- içeriğini başkent halkına daha çok gö-
rünmek için kullandılar, iktidarlarına daha halka dayalı,
daha karizmatik yeni bir boyut kazandırabilmek için,
kendileriyle uyrukları arasında yeni bir tür ilişki oluşturu-
mak, yeni bir meşruiyet kazanmak için dinsel ateşin ve
toplumsal hayatın yoğunluğundan yararlanmaya çalıştı-
lar. Yeni bir paradoks: II. Mahmud ve halefleri bir Müs-
luman töreninden sonuna kadar yararlanarak Hristiyan
Avrupa'nın liderlerine yaklaşan bir görüntü yarattılar:
"Halkın arasında karışan hükümdar" görüntüsü.

Ne var ki 1876 krizinden itibaren "ramazan siyaseti"nin
karakteri değişti. Abdülâzîz'in halefi olan ve Mayıs ayın-
da tahta çıkan V. Murad'ın hükümdarlık yapamayacağı
kısa sürede ortaya çıktı. Sadrazam ve nazırlar, Ağustos
ayında, sultanın 20 Eylül'de başlayan ramazanda ve
bayramında halka kendini gösteremeyeceğinden kaygı-
lanmaya başladılar, ve belki de hareketle geçip sultanı
hal etmeye, yerine kardaşı Abdülhamid'i (1876-1909)
geçirmeye karar vermelerinin nedenlerinden biri de bu
oldu.⁴ Ancak yeni sultan hızla bambaşka bir tavı benim-

Ramazana dair siyasi alışkanlıklar

seyecikti. Sarayına kapandı; ramazan dönemi de dahil olmak üzere halk arasında gözükmeyi bıraktı; komplo-
lardan ve saldırılardan korktuğundan eski imparatorluk
sarayına varana kadar şehrin sokaklarını kateden alay-
dan vazgeçerek Topkapı'ya, Hırka-i Şerif ziyaretine de-
niz yoluyla gitmeye başladı. Doğal olarak bunun sonu-
cunda hükümdarın "görünebilir olması" diye şey kalma-
dı; sultan atına Yıldız Sarayı'nın derinliklerinde gizleni-
yordu.⁵ Buna karşılık Abdülhamid için ramazan, dinsel
bayramlarla birlikte devletin İslami karakterini bir kez
daha ifade etmek ve halifelik kurumuyla "panislamizm'i
savunan bir siyaseti öne çıkarmak için son derece elve-

**Toplumsal yaşam ve eğlence ayı olan ramazan,
aynı zamanda buluşmalar, kötü niyetli gizli
toplantılar, kompolar, gizli eylemler için de ideal
bir dönemdir.**

rişli bir zaman olmuştur.⁶ Sultan, memurları izne çıkar-
mak, terfi ettirmek, mactalyalar dağıtmak, mahpusları
salıvermek, Kuran'ın buyruklarını (oruç) ve yasakladık-
larını (alkollü içki kullanmak, içkili yerlere gitmek), ka-
dınları edepli giyinmeye ve şehirde geçerli olan kuralla-
ra uymaya çağırarak için hep Ramazan'ı seçerdi.

Abdülhamid, böylece halifelik makamına uygun düşen
manevi ve dini ortamı güçlendirmeye çalışırken, bir yan-
dan da siyasi olarak en önde kendisinin geldiğini bir kez
daha ortaya koymak için de gene ramazandan yararlanı-
yordu. 18. yüzyılın sonunda sultan protokol gereği yapı-
lan, sadrazamın başkanlık ettiği yemeklere katılınırken,
Abdülhamid iftar sofrasında nazırları, ordudaki subayla-
rı, önde gelen din adamlarını ve cemaatlerin başları-
nı konuk ediyordu. Sultan halkın arasında daha az
gözüktüyordu, devletin başındaysa eskisinden daha
çok bulunuyordu. Aynı şekilde, 18. yüzyılda çev-
resine samur kürkleri ve kese kese para dağıtarak
devlet adına yapılacak bağışları sadrazam düzen-
lerken, bir yüzyıl sonra artık durum değişmiştir.
Görünüşe göre çok büyük olasılıkla "yeni-
den dağıtım" gücünü sultan geri almış, ra-
mazanın vesilesi olduğu bu "bağış" ekono-
misinin kaynağına da kendisi yerleşmiştir.

Ramazana ayı boyunca, çerçevesi (devlet
hiyerarşisi, günler, verilecek armağanların
türü) son derece belirli bir ritüel uyarınca, sul-
tan devlet büyüklerine armağanlar verir, ik-
ranlarda bulunur, ayrıca saray muhafızlarına
ve orduya da çeşitli armağanlar eşliğinde
ziyafetler çekerdi. Sistem tam anlamıyla
bir ritüele dönüşmüştü. Sultandan başla-
yan yeniden dağıtım, toplumsal hiyerarşi-
nin en altı basamağına dek uzanıyordu. Rama-

zan ayı, her yıl, sadaka toplamaya niyetlenen taşralı yok-
sullarla dilencileri İstanbul'a çekiyordu. İnsanlar sultanın
şehirdeki gezintilerini fırsat bilerek, normal olarak ondan
dilekte bulunup, karşılığında ikram görebiliyorlardı; 19.
yüzyılın ortasına doğru bu, gayet yerleşik bir uygulama
haline gelmişti, ve olgu "sadaka dilekçesi" adıyla bilini-
yordu. Doğal olarak süstisimaller çoğalmıştı, ve sultanlar
halkın beklentilerini boş çıkarmadan bu uygulamayı
belli sınırlar içinde tutmakta zorluk çekiyorlardı.

İşin birinci yönüne bağlı ikinci bir yönü de, sultanın, te-
baasının ramazanı doyusuya yaşamasına dikkat etmek
zorunda oluşuydu. Burada kendi meşruiyeti söz konu-
suydu. İktidar anlayışında sonuç olarak tebaasının "raha-
tını" ve "refahını" sağlamak hükümdara düşüyordu: Bu
başlı başına soyut ve genel ifade ramazana taşındığında,
tebaanın iftar sofralarını ve bayramı yakışan biçimde
kutlayabilmesi için, oruç ayında iftar sofraları için yiye-
cekler, armağanlar, yeni kıyafetler, seyirlikler, vb. gele-
neksel tüketimi yapabildiği anlamına geliyordu.

Halkın bu "heklentisi", devletin ramazan ayı boyunca
gıda maddelerinin fiyatlarını her zamankinden daha sıkı
kontrol etmesini gerektiriyordu —ramazan, talepteki
büyük artış göz önüne alındığında hep enflasyonu artı-
racı bir görüntü sergileyen bir zaman dilimiydi. Osmanlı
devleti, elindeki gıda maddelerinin fiyatlarını belirle-
mek yetkisine (narh) dayanarak, bazı istisnai koşullarda
fiyat ayarlamasına gidiyordu.

Kamu Düzeni ve Toplumsal Kontrol

Ramazana ayı, şehri yönetmekle görevli yetkili açısından
hassas bir zamandır. Öncelikle gündüz insanların işsiz
kaldığı bir dönem olduğu için: İşler azalmıştır ya da
hiç kalmamıştır, dükkânların ve atölyelerin bir bölü-
mü kapamıştır, çalışan daireler yavaşlamıştır,
okullar tatile girmiştir, vb. İkincisi, ibadete ayrı-
lan zamanların dışında dinlenmeye, eğlenmeye
aynı bir zamandır, ziyaretler, yolculuklar, gezin-
tiler, halka açık yerlerdeki gösteriler (sokaklar,
caddeler, kavşaklar, meydanlar, çarşılar yakın yer-
ler, vb.) için fırsat yaratır. Dolayısıyla rama-
zan, hareketlilik ayıdır: Toplumsal yaşam
ve eğlence ayı olan ramazan, aynı zama-
nda buluşmalar, kötü niyetli gizli toplantı-
lar, kompolar, gizli eylemler için de ide-
al bir dönemdir.

Aylıklık, kalabalık, hareketlilik, geceleri her
türden etkinlik: Bütün bu öğeler 19. yüzyıl İs-
tanbul'unun genel durumu içinde oruç ayını,
sağlanması giderek zorlaşan asayiş ve toplumsal
kontrol açısından hassaslaşabilen bir dönem ha-
line getiriyordu. Rama-
zanın bu "kamusal" bo-
yutu, oruç ayının etkin-

Çelebi.
Uğur Göktaş yapımı

AFKAT

liklerinin şehir alanında kapladığı yer, şehir çerçevesindeki modernleşme yüzünden (ulaşım araçlarının gelişmesi, şehirleşme, sokakların aydınlatılması, vb.) 19. yüzyılda hatırı sayılır ölçüde gelişti. Şehzadebaşı gibi "ramazan mahalleleri" ortaya çıktı; bu mahallelerde bir ay boyunca, çok sayıda kahvenin, çayhanenin, geleneksel (Karagöz, ortaoyunu, kukla) ya da modern gösterilerin (tiyatro, sinema) çekimine kapılıp gelen, oldukça büyük kalabalıklar toplanırdı. Bu şaşılalı kalabalığı anlatabilmek için Gérard de Nerval, Théophile Gautier ve daha pek çok Avrupalı yazar ve seyyah, taşkınlığı ifade eden anlamıyla "karnaval" sözcüğünü kullanmaktan çekinmiyorlardı. Nerval'in *Doğuya Yolculuk*unda andığı haliyle "ramazan geceleri"nin gayet hareketli geceler olması gayet mümkündür.

Şehrin işlerinden yükümlü (siyasi, idari, ya da belediye-nin kurulmasından sonra -İstanbul'da 1850'li yılların sonu- belediyecilikle ilgili işler) mercinin en büyük dertlerinden biri şehirdeki insan çeşitliliğinin iç yüzünü anlayabilmektir. Saydamlık kaygısıyla, görünebilir işaret noktalarına dayanarak şehri yönetiyordu -örneğin giysilerin renkleri meslekleri, cemaatleri, mevkileri birbirinden ayırmaya yarıyordu. Şehirde düzenin hâkim olması için herkesin kendi yerinde kalması, gruplar, cemaatler ve cinsiyetler arasında mümkün olduğu kadar az gereksiz yakınlık, karışma, kaynaşma olması uygun düşerdi. 19. yüzyılda İstanbul'da yaşanan ramazanların kalabalıkları, hareketlilikleri, gece etkinlikleriyle, Osmanlıların şehirde saygı duyulması için uğraştıkları bu düzene karşı bir tür tehdit oluşturması gibi bir tehlike yok muydu?

Bu soruya karşılık vermeye çalışırken, elimizde merke-

zi iktidar tarafından, İstanbul halkına yönelik olarak ilan edilmiş bir dizi tenbih var. Bu tenbihat'ın, camilerde imamlar tarafından, mahallelerde "belediye başkanları", bekçiler ve çığırtkanlar, kervansaraylarda işletmeciler tarafından, ayrıca resmi gazetede (*Takvim-i Vekayi*), yani resmi gazetelerde ya da kamu gazetelerinde yayımlanarak basın yoluyla şaban ayının sonunda ya da ramazan'ın ilk günlerinde halka duyurulması gerekiyordu. Göründüğü kadınıyla bu tenbihat'ın ilki 1834'te, II. Mahmud zamanında şehrin polis teşkilatının amiri olan Hüseyin Paşa tarafından ilan edilmiştir.⁷

Bu tenbihat'ta, iktidar ramazan münasabetiyle şehirde gözetilmesi gereken belli birtakım âdetleri hatırlatıyordu. Tamamıyla ramazan dönemiyle ilgili olanların yanında, genel şehir hayatıyla ilişkili olan, daha geniş kapsamlı kurallar da söz konusuydu. Başka bir deyişle, Osmanlı iktidarı durumdan yararlanarak tebaasına genel olarak şehir düzenine ne gözle baktığını hatırlatıyordu. Sonuç olarak bir anlamda şehirliye yönelik birtakım genel kurallar yayımlıyor, ve kurallara karşı gelenler "ağır cezalar"la tehdit ediliyordu.

Şehirdeki kadın sorunu, Osmanlı iktidarı için genel bir sorundu,⁸ ama II. Mahmud zamanından itibaren daha keskin bir biçimde kendini göstermeye başladı; özellikle de ramazanda; kadınlar bu ayda şehir içinde ziyaretlere gitmek, alışveriş yapmak, keyifle gezip dolaşabilmek için çok daha büyük bir hareket özgürlüğüne sahip oluyorlardı. Ramazan tenbihat'ının özü kadınlara şehir içindeki davranış kurallarını hatırlatmaya yönelikti: Edebe uygun bir biçimde giyinmek ve davranmak zo-

Ramazana dair siyasi alışkanlıklar

rundaydılar, çok ince peçe takmamalı, boyunlarını ve göğüslerini açmamalı, faytonla yolculuk edenler çok genç ya da çok yakışıklı arabacı kullanmamalıydılar; gece geç saatlere kadar dışarıda oyalanmamalı, sırf erkeklerin gittiği, adı kötüye çıkmış yerlerden uzak durmalı, ibadet etmek için iki ya da üç camiden başkasına gitmemeliydiler; alışveriş yaparken dükkânların içine girmemeli, kapıda beklemeliydiler.

İki cins, özellikle ramazan yazı denk geldiğinde bir araya geliyorlardı; İstanbul halkı yazın başkentin çevresindeki ve Boğaz kıyısındaki sayfiye ve gezinti yerlerine gitmeye alışkındı. 1847 tarihli tenbihat, «o yıl ramazan yazın ortasında, 13 Ağustos'ta başlıyordu» bazı gezintiler (örneğin hamağa gitmek) için belli günleri kadınlara ayırarak, ya da bazı sayfiye yerlerini (genellikle de Boğaz kıyılarında olanları) ya kadınlara ya erkeklerle ayrılarak, iki cinsin bir araya gelmesi soruna çözüm getiriyordu.⁹ Ama iklimizdeki başka kaynaklara göre, bu kurallara giderek daha az saygı gösterildiği açıktır. 19. yüzyıl sonuna ait tenbihat, baştan sona kadınlara kıyafetler ve gezintiler konusundaki edep kurallarını tekrarlamaya yönelikti.

Tenbihat'taki başka ilginç bir değişim de, oruç sorunu konusunda göze çarpar. 1850'li yılların başına dek, müminin uyması gereken dinsel kurallar belirsiz bir tarzda, oruç tutma zorunluluğuna hiç değinilmeden hatırlatılırdı; yalnızca müminlerin teravi namazı sırasında kahvelerin önlerinde ya da dükkânlarda oyalanmaması gere-

kiyordu. Ne var ki 1860'lı yıllardan itibaren, tenbihat'ta, oruç sorunu açık bir tarzda anılmaya başlandı: Oruç tutmamın zorunlu olduğu değil –anlaşılan iktidar bundan hiç kaygı duymuyordu–, sokak ortasında bir şey yiyip içerek ya da tütün çekerek alenen gün ortasında oruç bozmanın yasak ve cezaya tâbi olduğu (te'dib) hatırlatılıyordu; ve bu yasağın, oruç tutmamak için mazereti olanlar, yani hastalar, hamile kadınlar ve seferiler için de geçerli olması anlaşılmıştı; onların da ceza görmemek için alenen bir şey yiyip içmemeleri gerekiyordu.

Osmanlı merkezi iktidarınca, niye durup dururken oruçta saygı gösterilmesine karşı ilgi uyandırıldığı düşünülebilir. Acaba, belki de Kırım Savaşı'ndan itibaren (1854-1856) kuralların ihlali İstanbul'a kadar ilerlemişti de ondan mı? Ki aynı zamanda da yasal ceza yolları bulanıklaşmış mıydı – 1840'la 1851 arasında, Osmanlı ceza yasalarında bu soruna ilişkin hiçbir şey yok muydu? Halkın kuralları ihlal etmesinin şehirde düzensizliğe yol açacağından mı korkuluyordu? Bir düzensizlik etkeni, ama belki aynı zamanda da bir karmaşa etkeni, çünkü dinsel talimatların çığnı esiyse, Müslümanlarla gayri Müslimler arasındaki sınır da çığnımlı oluyordu.

Her ne olursa olsun, düzen çağrıları ve tehditler yeterli olmuyordu. Osmanlı hükümeti (1911'de, Jöntürkler zamanında), din çevrelerinin ve ulemanın baskısıyla ceza yasasına alenen oruç bozmayla ilgili bir ek madde koydu: Alenen oruç bozmak, artık cezası olan, toplum ahlakına

Padişah için "kuşhane işi" spesiyaliteler hazırlayan aşçıbaşı, helvacıbaşılar, çinçicibaşılar (karşı sayfada). M. de Charles de Ferriol, *Recueil de Cent Estampes Représentant Différentes Nations du Levant*, 1714.

saldırı niteliği taşıyan, para cezasını, hatta bir aya kadar hapis cezasını hak eden bir suç olarak kabul ediliyordu.¹⁰ Jöntürk devriminden sonra (1908), önde gelen Osmanlılarla Türkler daha çok Batı'ya yönelilikçe, ramazan gibi kolektif bir tören konusunun karşısında, bireyciliğin yükselişi sorunu doğdu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, müminleri sahura kaldırmak için elinde davuluyla sabaha karşı sokaklarda davulcu dolaştırmaya dayanan ritüel, basında da yankısını bulan gerçek bir polemik odak noktasına oturdu.¹¹ Kimileri bu âdeti Ortaçağ'ı hatırlatan, modern bir devletin içinde yeri olmayan eski bir toplumsal tören olarak görüyorlardı; bu "gece kakofonisi",¹² "bireysel özgürlüğe yapılan bu gerçek saldırı"¹³ karşısında üzüntü duyuyorlardı. Kimileriye, bir gazetecinin söylediğine göre "çocukluk yıllarımızın bir parçası olan"¹⁴ bu geleneği savunuyorlardı. O zamanın gazetelerine göz atıldığında hükümetin davulu yasaklamaya karar verdiği, ancak kısa süre sonra bu karar geri çekildi,¹⁵ bazı belediyelerin de aynı şekilde davrandığı görülür. Halkçılıkla elitizm arasında gidip gelen Cumhuriyet iktidarı, geleneği ve kolektif yaşamı savunanlarla modernizm ve bireycilik; kültürün halkçı açıdan kavranışıyla, "uygarlığa" elitist bakış arasındaki savaşta taraf tutmakta tereddütliydi.

Davul yasaklanmadı, ama bu alışkanlık 1920-1930 arasında ramazan etkinliklerinin kamuya açık yerlerde gerileyerek özel mekânlara çekilmesine koşut olarak, Türkiye'nin büyük şehirlerinde yavaş yavaş yok olacaktı. Her ne olursa olsun, Kemalist dönemde saldırıların gecenin bir yarısı müminleri namaza çağıran müezzinin değil de davulcunun üzerinde odaklanmış olması anlanlıdır.

İletişim ve Harekete Geçme

En geniş anlamıyla, Müslüman ülkelerde ramazanın iletişimi ayı olduğu söylenebilir. İlk başta da, dinsel şebekeler üzerinden yürüyen geleneksel iletişim gelir. Ramazanda camilerde cuma hutbesini dinlemeye gelenlerin sayısı her zamankinden daha fazladır; bunlar imamın söylediklerini daha bir can kulağıyla dinlerler. Dolayısıyla ramazan, ulema için insanlara bilgi verme ayıdır, dini ya da siyasi içerikli mesajlar gönderme şanslarının en yüksek olduğu aydır, "fetva verme" rollerinin anlamının ortaya çıktığı dönemdir. Bu büyük camiler için olduğu kadar mahalle ve köylerdeki basit mescitler için de doğrudur. Osmanlı zamanında büyük şehirlerdeki medreselerde yetişen sofatlar ramazan ayında köylere gidip vaizlik ederlerdi, yani cerre giderlerdi. Dolayısıyla "kamuoyunu güncel sorunlar hakkında yönlendirmek"¹⁶ özellikle bu ayda mümkündür.

Bununla birlikte ramazanın geleneksel iletişimi yalnızca dinsel boyuta indirgenemez. Bu ayda ayrı bir etkinlik kazanan başka ağlar da vardı. Örneğin oruç ayında daha çok müşteri çeken kahveler, tescilli haberciler, haber ve dedikodu taşıyanlar sayesinde bilgi akışının kavşak nok-

tasını oluşturmuyorlardı. En çok ramazanda seyretilen, geleneksel Karagöz'lü gösteriler de aynı şekilde, basının ortaya çıkmasından önce ramazan ayını dillerde dolaşan söylentiler ve fısıltılarla dolduruyordu; ki bunlara sarayda ya da bir nazırın evinde geçenler de dahildi. İkinci İmparatorluk döneminde yaşamış bir Fransız gözlemci de, içine ince bir alay da katarak şöyle kaydediyordu: "Karagöz (...) teminat akçesi ya da dangası olmayan bir gazetedir."¹⁷ Falanca idarecinin hareketlerinin, hatta sultanın davranışlarının açık ediliği yaftalar da özellikle ramazanda şehrin duvarlarında belirliyordu.

Ama ramazan İstanbul'da, en azından ilk başta kelimenin "modern" anlamında da iletişimi ayı olmuş gibi gözükmemektedir. Osmanlı basınının ilk zamanları incelendiğinde -1860'lı yıllardan itibaren "kamusal" basın-, pek çok gazetenin yayın hayatına şaban ayının sonunda ya da ramazanın ilk günlerinde başladığı şaşkınlıkla tespit edilir. Kuşkusuz basındakiler, yeni bir isim ortaya atmak için bunun doğru zaman olduğunu bildikleri için: Ramazan ayında

Ramazana dair siyasi alışkanlıklar

gazeteye konulacak daha çok ilan ve bilgi olurdu (tiyatro ya da Karagöz gösterilerinin saatleri ve türleri, vb.), gazetenin daha çok okur tarafından satın alınması şansı daha büyük olurdu, gazete oruç ayında çok kişinin gidip geldiği kahvelerde ve kütüphanelerde topluca okunabilirdi. Öte yandan, ramazan İstanbul'da tiyatro ve ilk film gösterimleri için de en hareketli sezonu temsil ediyordu, ve bu durum Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar sürdü.

Bütün bunlardan, ramazan ayı boyunca daha çok insan arasında daha fazla bilgi ve fikrin dolaştığı sonucu çıkar. Dolayısıyla oruç ayı, basının ortaya çıkmasından önce kamuoyunu yönlendirmenin, kitleleri harekete geçirmenin mümkün olduğu kilit zamanı temsil ediyordu; ama modern iletişim yöntemlerinin (özellikle 1860'lı yıllardan itibaren kamusal basının) ortaya çıkmasından sonra da uzun süre bu rolünü koruduğu görülüyor.

Sorun dinsel ağırlık üzerinde –ki imparatorluğunun sonu-

Oruç ayı, basının ortaya çıkmasından önce kamuoyunu yönlendirmenin, kitleleri harekete geçirmenin mümkün olduğu kilit zamanı temsil ediyordu; ama modern iletişim yöntemlerinin (özellikle 1860'lı yıllardan itibaren kamusal basının) ortaya çıkmasından sonra da uzun süre bu rolünü koruduğu görülüyor.

na doğru Osmanlı iktidarıyla ulema arasındaki ilişkiler konusunda, daha önce de sık sık ortaya atılmış olan soru işaretini uyandıran da budur – ve belki bu ayda etkin hale gelen öteki ağlar üzerinde kimin etkili olduğudur; bir yandan da ramazan sırasında iktidarın hangi kolları ortaya sürdüğüdür. 1830'lu yıllardan itibaren ramazan ağlarının kimi zaman "reformcu partiler" tarafından mesaj vermek amacıyla, bazen değişmeye kapalı bir topluluğa modernizmi aşılacak için; kimi zaman da dini hassasiyeti artırıp reformlara karşı koyarak kamuoyunu "İslamcı" bir yöne çevirmek için muhafazakârlar ve din adamları tarafından kullanıldığını görüyoruz. Ramazan onlar açısından, Batılaşmaya karşı bir direnç örgütlemek ve modernizme karşı insanları harekete geçirmek için gayet elverişli bir dönemdi.

Sultan II. Mahmud 1826 yılında, devletin modernleşmesinin önündeki temel engel olan yeniceri ocağından kurtulabilmek için, en azından ilk başta reform siyasetini destekleyen ilmiye sınıfına sırtını dayamıştı. Sultan bu destekten aldığı güçle bazı yenilikleri "hayata geçirmeye" çalıştı –örneğin Avrupa tarzı kıyafetlerin kullanılması–; bunu da kuşkusuz kamuoyunun görüşünü daha iyi "test edebilmek" için ramazanda yaptı.

Daha sonra, 1876 sonbaharının başında, II. Abdülha-

mid'in saltanatının ilk aylarında, imparatorluk için bir anayasa bahşedileceği söylentileri ortalıkta dolaşırken –resmi olarak Aralık ayında kabul edildi–, Osmanlılar Rusların baskısıyla Sırplarla mütarake imzalamak zorunda kalırken, ulemeden yüksek seviyeli birkaç kişi ramazandan yararlanarak (20 Eylül - 19 Ekim) kamuoyunu hareket geçirir, "liberalere" ve Midhat Paşa'ya karşı bir komplo kurarlar. Sokaklarda duvarlara yapıştırılmış yazılar görülür, camilerde de reformlara karşı düşmanlık dolu vaazlar verilir. Komplo ortaya çıkar, birtakım kişiler sürgün edilerek ölüm alır.

İki yıl varlığını koruduktan sonra Abdülhamid tarafından askıya alınan Anayasası Makedonya ordusunun subaylarının darbesiyle 1908'de tekrar yürürlüğe konur. Jöntürk devrimi, otuz yıllık mutlak iktidara son vererek (fazla sürmeyecek olan) bir özgürlük dönemini başlatıyordu. Sonbahar başında, Jöntürk devrinin ilk ramazan ayı kutlanıyordu: "özgürlük ramazanı" (27 Eylül - 26 Ekim). Yeni rejimin eğilimlerinden ve Hristiyan güçlerin saldırıya siyasetinden (6 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakına karar verilmişti) ürken Jöntürk muhalifleri ve muhafazakâr çevreler, din düşmanlığıyla suçlanan yeni rejime karşı İstanbul'un bazı mahallelerinde tepkisel nitelikli karışıklıklar çıkarmaya çalıştılar. Bazı camilerde verilen ramazan vaazlarıyla gözü dönen göstericiler sokaklara yayıldılar. Jöntürklerle kendi paylarına, henüz çok yeni olan iktidarlarnı sağlamlaştırmak için "mesaj" vermek üzere medrese öğrencilerini ve ulemeden devrim yanlısı kişileri kullandılar: Din adamlarından, oruç ayı boyunca hutbelerde müminlere, yeni rejim tarafından kurulan özgürlük ve anayasanın İslamiyete baştan sona uygun olduğunu anlatmaları isteniyordu.¹⁸ Böylece ramazan ayının tam anlamıyla "siyasileştirilmesine" tanık olundu; bu süre içinde Jöntürk yanlıları ve karşıtları düşüncelerini yaymak, kamuoyunu kendi davaları için "harekete geçirmek" için iletişim ağlarını kullanmaya çalıştılar.

Daha sonra, Mustafa Kemal'in laik Türkiye'si de bazı reformları kabul ettirmek için aynı yolları kullandı. Mustafa Kemal, Türkiye'nin bağımsızlığını sağladıktan ve cumhuriyet rejimini kurduktan sonra 1924'ten itibaren Diyanet İşleri'ni ve Vakıflar İdaresi'ni kurarak din hiyerarşisine devlet otoritesini dayattı, bu iki kurum onun "din adamlarının" üzerinde eksiksiz bir kontrol kummasını sağlayacaktı. Sonraki yıllarda hukuk alanında (medeni kanun, vb.), toplumsal (fesen yasaklanması) ve kültürel alanda (1928'de alfabenin değiştirilmesi) bir dizi radikal reform gerçekleştirdikten sonra Mustafa Kemal otuzlu yılların başında İslamiyeti "Türkçeleştirmeye" yönelik bir reform evresi başlattı. Kuran'ın Türkçeye çevrilmesi, ve kutsal metinlerle ezanın artık Arapça yerine Türkçe okutulması söz konusuydu. Çok tehlikeli bir reformdu bu, çünkü ilk kez iktidar dinin kendisine, içeriğine, usullerine dokunuyordu.

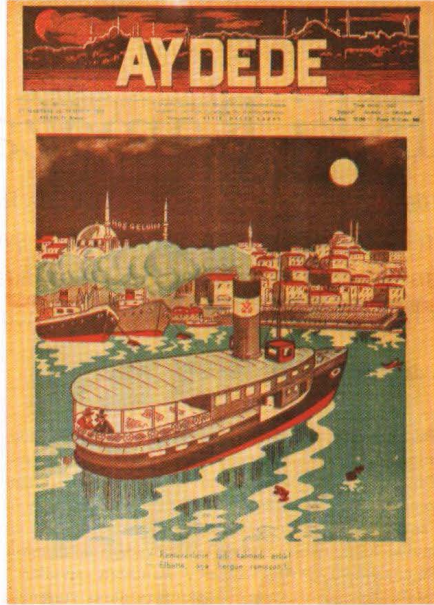
Bu girişimlerin ramazana denk gelmesi dikkat çekicidir. 1926'da, ramazanın ilk iki haftasında ilk olarak İstanbul'da Göztepe Camii'nin imamının cuma namazını Türkçe kıldırmasıyla basında ilk polemik de başladı. İmam kamuoyunun tepkisini "test etmeyi" isteyen iktidar tarafından yöreklendirilmemiş miydi? Bu, olmayacak bir şey değil. Sonuç olarak imam tepkiler karşısında yapığundan çabucak vazgeçmek zorunda kaldı, ve bağlı bulunduğu yapı içinde resmi olarak kınandı.¹⁹ 1931'de, Mustafa Kemal ramazan ayında (20 Ocak - 19 Şubat), pek çok camide Kuran'ı Türkçe okutmaya karar verdi. Bu da bütün bir ay boyunca basında, Kuran'ın Türkçeye çevrilmesi sorunu hakkında geniş bir tartışma başlamasına neden oldu.

Bir sonraki yıl olan 1932'deki ramazanda (10 Ocak - 9 Şubat) İslamiyetin "ulusallaştırılmasına" yönelik gerçek bir program yürürlüğe kondu: Ramazanın ilk günlerinde bilhassa Ankara'dan İstanbul'a gelen Mustafa Kemal, imamları ve hafızları toplayarak, onlardan Kuran'ın ve duaların Türkçe okunmasını sağlamalarını istedi. 22 Ocak'ta Kuran ilk kez İstanbul'daki bir camide, Yerebatan Camii'nde Türkçe okundu.

Ramazanın son cumasındaki büyük namazda, Süleymaniye'de -inanırlar buraya akın ederdi, çünkü halk arasındaki inanışa göre günahlar burada daha kolay affolurdu-, caminin imamı Mustafa Kemal'in isteği üzerine hutbeyi Türkçe okudu: Başçı çıplak, üzerinde smokinle vaaz veren imamın fotoğrafı ertesi gün boy boy gazetelerdeydi... 3 Şubat'ta, Kadir Gecesi'nde (ramazanın yirmi altıncı gününü yirmi yedinciye bağlayan en kutsal gece), Ayasofya'nın hafızı Kuran'ı Türkçe okudu, o sırada hoparlörler camide yer bulamamış olan kalabalığın olaya katılmasını sağlıyor, radyo da ülke çapında yayın yapıyordu.²⁰ Mustafa Kemal aynı ramazan ayında ezanın Türkçe okunmasına karar verdi.²¹

Mustafa Kemal'in, dine dokunan bir alanda kanun koyması dikkat çekicidir; başka reformlarda, örneğin şapkanın gelişindeki gibi Kuran'ın ya da ezanın Türkçe okunması için zorlayıcı bir kanun olmadı. Ama Mustafa Kemal bu "yenilikleri" teşvik, propaganda, aşlamaya dayalı bir siyaset yürüterek kabul ettirmeyi yegledi; bu siyasetin temel düzenegide, Türkiye'nin "laik"leşmesinden birkaç yıl sonra ramazanın dinsel ağını harekete geçirmek oldu.

Ama İslamiyetin "Türkleştirilmesine" yönelik bu siyasetin başarısızlıkla sonuçlandığı biliniyor. Tarihin bir cilvesiyle, demokratların Mustafa Kemal'in kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi'ni geçerek 1950 seçimlerinden zaferle çıkma- larından sonra ilk işleri ezanı tekrar Arapça okutmak oldu; bu karar iktidara gelmelerinden yalnızca birkaç hafta sonra, 1950 Haziran'ında, ramazan ayında aldılar.

- * Bu yazı yazarın aynı isimli Fransızca makalesinden derlenmiştir.
1. Necdet SAKAOĞLU, "Mahmud II", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, 1994, s. 259.
 2. ES'AD Efendi, *Üskü-i Atika-ı Tevfiat-ı Devlet-i Aliye-i Osmaniyeye*, İstanbul, (1870).
 3. *Takvim-i Vekayi*, n. 74, 19 Şaban 1249 (1 Ocak 1834); *Cariye-i Havadis*, n. 148, 7 ramazan 1259 (1 Ekim 1843).
 4. Sir Henry FLIJOT, *Some Revolutions and other Diplomatic Experiences*, Londra, 1922, s. 248.
 5. Bkz. Benim makale "Le sultan caché: réclusion du souverain et mise en scène du pouvoir à l'époque de Abdülhamid II (1876-1909)", *Turcica, revue d'études turques*, cilt XXIX, 1997, s. 93-124.
 6. Cezmi ERASLAN, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul, 1992, s. 227-234.
 7. *Takvim-i Vekayi*, n. 74, 19 Şaban 1249 (1 Ocak 1834).
 8. Bkz. Nora ŞENİ, "Ville ottomane et représentation du corps féminin", *Les Temps modernes*, n. 456-457, temmuz-agustos 1984, s. 66-95.
 9. *Takvim-i Vekayi*, n. 347, 30 Şaban 1263 (12 Ağustos 1847).
 10. *Düstur*, II/3, 16 Ramazan 1328 (10 Eylül 1911); *Takvim-i Vekayi*, n. 946, 11 Ekim 1911. Bu uygulamaya, 1926'da Avrupa hukukundan esinlenmiş yeni bir ceza kanunun benimsenmesine dek yürürlükte kalmıştır.
 11. Bkz. benim makale "State and Religion during Kemalist Period: the Case of Ramadan", *Bilanço 1923-1998, International Conference on "History of the Turkish Republic. A Reassessment"*, cilt 1, İstanbul, Tarih Vakfı yay., 1999, s. 77-82.
 12. *Türk Sözü*, alıntı: *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1926.
 13. İkdâm. 19 Nisan 1923. İfade yazar Yakub Kadri'ye (Karaozmanoğlu) aittir.
 14. *Cumhuriyet*, 8 Mart 1927.
 15. "Il 'ramazan' in Turchia", *Oriente moderno*, 1927, s. 115.
 16. Bkz. E.G. MEARS (editör), *Modern Turkey*, New York, 1924, s. 451.
 17. Louis ENAULT, *Constantinople et la Turquie*, Paris, 1855, aktaran Metin AND, *Karagöz, İbâdîre d'ombres turc*, Ankara, 1977.
 18. *Takvim-i Vekayi*, n. 2, 3 ramazan 1326 (29 Eylül 1908).
 19. *Cumhuriyet*, 8, 12, 15 Nisan; *Milliyet*, 11 Nisan; *Vakıf*, 7, 12 Nisan 1926. Bu konuda bkz. Başak Ocak GEZ, "Fıkırdan Eyleme Türkçe Namaz Meselesi: 1920'lerin Cessur Bir Hocası", *Toplumsal Tarih*, cilt 8, n. 47, Kasım 1997, s. 15-19.
 20. *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1932.
 21. Düccine CÜNDÜOĞLU, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, İstanbul Kitabevi, 1998.

TAŞRADA VE İSTANBUL'DA

Eski Ramazanların tadı

Eskilerde birkaç büyük caminin avlusunda Ramazan sergileri açılır, emtia fuarlarını andıran bu sergilerde ikinci sonrasında alışveriş yapılmış. Günümüzde İstanbul'un bütün meydanlarında, cadde ve sokaklarında, halksever belediye başkanlarımızın yüksek himayeleriyle yılın on iki ayı boyunca işporta sergileri halka hizmet veriyor!..

Necdet Sakaoglu ➤

Eski Ramazan güzellikleri elbette ki en yoğun biçimde, varsılı çok, aç yoksulu neredeyse yok Osmanlı payitahtı İstanbul'da yaşanmış zamanla yitirilen bu pırlıtlı zenginlik, sonraları efsaneye dönmüştür. Bir dönem canlandırma girişimleri; bu soğuduktan sonra, her yıl mübarek ay gelince basında ve medyada "eski İstanbul Ramazanları", "Direkleri", "Ramazan sergileri", "Mahiyalar", "Bayramyerleri" takintıları almış yürümüş. Gazeteler Ramazan sayfalarına, dergiler Ramazan dosyalarına, TV'ler, ya clindarane ya şenlik şamata tarzında Ramazan programlarına yer verdiğine göre takinti devam ediyor. Acaba, once çabalarla yazılıp çizilenlere veya sergilenenlere, safiyane, içtenlikli, mekânı zamani, kişileri uyumlu eski Ramazanlardan isabetli esintiler denebilir mi? O devrin ucuna yetişen yazar ve sanatkarların, Ahmed Rasim'lerin, Musahhipzâde Celâllerin, Serünet Muhtaların, Refî Cevadların Burhan Feleklerin, Düm-büllü İsmâillerin, Hazinların, Hayalî Küçük Ali'nin, son mahiyatların henüz hayata oldukları yıllarda kuşkusuz daha doğru ve doğal anlatılar, gösteriler yapılabiliyordu. Fakat adlarını rahmetle andıklarımızın temsil ettiği kuşaklar yaşamdan çekildiler; payitaht İstanbul bu kimliğini ve kültürünü yitirdi; eski Ramazanlar da tarih oldu. Şimdilerde yazılanlar da yapılanlar da öykününün öykünmesi avuntulardır.

Asıl sonulması gereken, geçmişteki İstanbul Ramazanlarına ilgi gündemde tutulurken neden eski taşra Ramazanlarının miras edilemediği? Edirne'nin, Konya'nın, Kütahya'nın, Bursa'nın, Kastamonu'nun, Amasya'nın, Tokat'ın, Sivas'ın, Diyarbakır'ın vb. Ramazan kültürleri yok mudur?

Bir Anadolu Kasabasından Ramazan Anıları

Eski İstanbul Ramazanları üzerine kimi değerlendirmeler geçmeden, yarı yüzyıl önceki kendi çocukluğumun,

şimdilerde bana, birkaç asırlık bir mazinin düşleri gibi gelen, "Ramazan ahvalinden" bir ayrıç açmak istiyorum:

II. Dünya Savaşıyla gelen kıtlık yıllarında ve sonrasında Ramazan ayları yaz mevsimlerine rastlıyordu. Her ne kadar çocuk olsam da o yılların bütün Türkiye'ye egemen kaldığı yokluğa karşın, sofrâ zenginliklerinin ve doygunluğun o sıcak yaz Ramazanlarında yaşandığını bugün gibi anımsıyorum. Yine, Eyyam-ı bahur (Ağustos) kavuruculuğunda oruç tutanların adeta cansızlaşmasını; gündüzlerin uzunluğuna devam eden açlık ve susuzluktan, ev, komşu, mahalle, çarşı insanlarının sanki birer hayaletle döndüğünü hatırlıyorum. Yetişkinlerin bu hallerini, iftar bekleyişlerini, camilerdeki öğle-ikindi arası vazalarını, kuyularda, dere gözlelerinde su soğutmaları, evlerin odun ocaklı mutfaklarında ki telaş yemek hazırlıklarını, iftar sofralarının kurulunu, dizi dizi kuşhane ve kapaklı sahanları, teravih koşuşturmalarını, iftarın ve sahurun yaklaştığını haber veren davul zurnanın ibaret kale yamacı konserlerini de sanki gün gün hatırlar gibiyim. Bu berrak anımsayışları bellek gücüne değil; Ramazan günlerinin kurulmuş çerçevesinin her yıl otuz gün boyunca yinelenmesine yormaktayım.

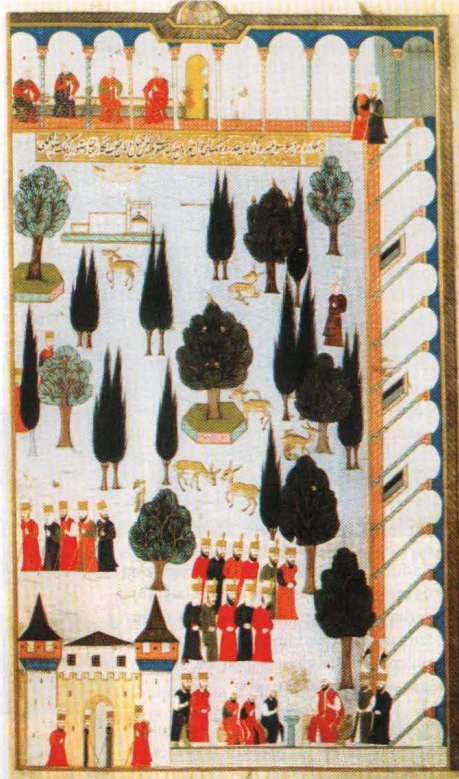
Komşu iki kasaba arasında bile iftar sahur; ibadetler, ziyaretler, davet âdetleri arasında koşutluk, ama ayrıntılarda farklılıklar vardı. Örneğin, yemekler hem adlarıyla hem malzemeleri, pişirme usulleri, lezzeti ve yeniliş tarzlarıyla ayrılırdı. Üzerine kurutulmuş nane, kekik, reyhan vb. otlar serpiildikten sonra kızgın tereyağı gezdirilen "aş"lar (çorbalar); dolma, sarma, pilav, börek çeşitleri, hamur işi tatlılar, helvalar, hoşafalar, şerbetler, şuruplar, bunların servis araları, sofrâ takımları, sofranın kurulması kaldırması, sofrâ protokolü, sofrâ duası, yemek bitiminde peynir sunuluğu, elbette, ılık su tasi, ıbrık-leğen, havlu gezdirilmesi, her tarafta farklı birer üsluba dönüşmüştü. Bunlara dikkatle uyulur; uyamayanlar da kaşla gözle uyarılırdı. Hatta, denilebilir ki aileler ve evler arasında bile kimi görgü ve incelik ayrıntıları seçilebilirdi. Tutumlu bir ailenin sofrasındaki yemeklerin

yavanca, et tüketiminin daha az olması, yiyecek yedirmeyi seven ailelerde yağlı etli yemek bolluğu doğaldı. Benim doğup büyüdüğüm Divriği'de bir iftar sofrasında bulunduktan sonra ertesi günlerde, Eğin'de ve Arapgir'de iftar eden bir yabancınn, ülkeden ülkeye yolculuk yapnn gibi üç akşamda üç ayrı tarzda sofrta tertipleriyle karşılaşması mukadderdi. Oysa bu üç belde, yekdiğerine bir konaklık mesafelerdedir.

Eski bir beylik merkezi olan Divriği'de, Ramazan boyunca bir davul zurna ekibi, şehre hâkim konumdaki kalenin yamacında her gün iki fasıl, ilki ikindiden sonra, ikincisi sahurdan önce, yerli - hıamasi havalar vurarak fasıl geçer; bu "görmekli(!)" konserin susmasından yarım veya bir saat sonra da iftar ve sahur topu atıldı. "Top" denen aygıtta gelince, herhalde, kalenin kale olduğu zamanlardan kalma küçük bir havan topu idi. Ramazan topçuluğunu üstlenen yaşlı bir zat, kavak ağacından yonttuğu tıkaçı, topun ağzına yerleştirir; bir miktar barut, paçavradan fiil ve kav çakmak yardımıyla kale yamacından, top bekleyişinde sessizliğe gömülmüş kasabayı hoplatan atışlar yapardı. Büyüklerimiz, bunların çok eski gelenekler olduğunu; davul zurna çalınarak, ev hanımların, uyukluyorsa uyanıp başka işler üzerinde iseler bırakıp yemek ve sofrta hazırlıklarına başlamalarını uyarıldığını açıklarlardı. Eskiden, beylerin ve sultanların istiklal belirtilerinden olmak üzere günde üç kez ya da beş kez "nevbet" (mehter) çaldırılmalarını anımsatan ve "uzaktan, davul zurna sesinin hoş gelişi" darıemeselini kanıtlayıcı ahenkteki konserlerinsce, yedi yüzyıl önceki Mengücek şahlarının anlı şanlı nevbetlerden artakalmış bir töre olduğu muhakkaktı.

Yaşı ellinin altındaki okuyuculara o yıllarda taşta evlerinde elektrik, şebeke suyu, modern pişirme aygıtları, buzdolabı olmadığını; sıcakta ılışını içme sularının, küplerde veya bakraçlarda kuyulara sallandırılarak soğutulduğunu, köylülerin dağlardaki karlıklarından çuvalıara sarıp katır sırtında getirdikleri kar kalıplarından alıp su küplerine attığını; yemeklerin, serin bıdımarda, tel dolaplarda en fazla bir gün muhafaza edilebildiğini hatırlatmalı, zira herhalde İlkçağ ve Ortaçağ'da da koşullar aynıydı.

Hali vakti yerinde olan ailelerin iftar davetleri Ramazan'ın on beşinden sonra başlardı. Hocalar, akrabalar, komşular, kente iş için gelmiş yabancılar, -bunlar, bayram sabahı camiden çıkışta da birer ikişer evlere bayramı yemeğine götürülürdü- takım takım iftara alınlardı. Davetlerin son günlerde bırakılmasını nedeni ise kilerdeki malzemenin Ramazan'ı çıkartmaya yetip yetmeyeceği idi. Evin yemek işlerinden sorumlu hatunu, kiler duruma göre, kaç akşam, kaç kişilik davet yapılabileceğini kocasına, oğluna veya damadına söyler; yemek tertibine (menü) göre et gereksiniminin türünü ve miktarını (kızartmalık, oturtmalık, tas kebablık, pilav-

Topkapı Sarayı'nda yeniçerilere bakıla dağıtılan Divan Meydanı'nı gösteren bir minyatür.

lık, dolmalık) bildirirdi. Et dışında çarşıdan herhangı bir şey alınmasına gerek duyulmaz; şayet kilerdeki kurnı taneli zahire ile tuz, baharat, yağ, bal, peynir, şeker vs.'den azalan veya biten varsa bunlar takviye edilirdi. Her ev yağ sebze ve meyveyi bahçesinden, sütü yogurdu ineğinden, yumurtayı kendi tavuklarından sağlardı.

Yetiştüğümüz Anadolu çevreleri birer hoşgörü, kaynaşma, dayanışma ve samimiyet ortamıydı. Ramazan içinde veya diğer zamanlarda, Ermeni komşularımızdan bir hanımla annemle birlikte ziyaret gittikleri yatrılın başında karşılıklı oturup sessizce birinin Kuran, diğerrinin İncil okuyup dualar ettikten sonra komşuca söyleşerek evlerinize dönüşlerini nasıl unutturum? Kimi Ramazanlarda Ermeni komşularımız, bir gün önceden haber vermek koşuluyla iftara davet edilir, "Yarın bize iftara buyurun, Allah ne verdi ise heraber yiye-lim!" denilirdi. Bir gün önceden haber verilmesi, bu komşularımızın yaşlıca hanımların ricası gereği-ydi. Çünkü onlar, Müslüman komşularına saygılarından

Taşra'da ve İstanbul'da eski ramazanlar

hem de günah olmasın diye o gün oruç tutar, bizimle iftar ederlerdi. Bizim bayramlarımızı, onların paskalyalarını da yine komşu kutlardık.

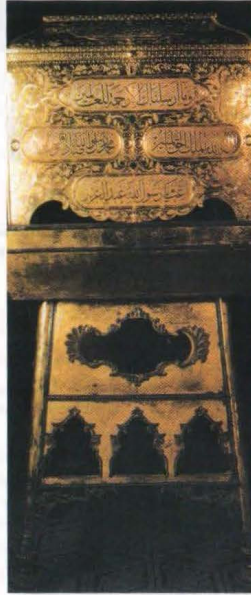
Çalıp Durulan Antika Bir Taş Plak: İstanbul Ramazanları!

Fethi izleyen, kente Müslüman nüfusun yerleştiği yıllarda, Bursa'dan, Karaman'dan, Konya'dan gelenlerin, nasıl bir Ramazan düzeninde buluştuklarını bilmiyoruz. Ulemanın güçlendiği, sultan ve semt camilerinin çoğaldığı Kanuni (hd. 1520-1566) zamanında Ramazanlara da revnak geldiği muhakkaktır. Oruç ayı girmezden önceki esnaf tefferrüçlerinin de o dönemde başladığını Evliya Çelebi'den öğreniyoruz. "Rüyet-i hilâl" (Ramazan hilalinin doğuşu) denin, mübarek ayın başladığının kadılarca ilanı doğal ki o zamanlar da âdetlendi. Minarelerde kandil yakılması, bekçilerin sahur davulu çalarak dolaşmaları, Ramazan sergileri, semai kahvelerinde Karagöz, kukla, hokkabaz gösterimleri, iftarla sahur arası eğlenceleri, iftar davetleri, türbe ve Hırka-i Saadet ziyaretleri, baklava alayı, Kadir alayı, arife bayramı, sarayda bayırlaşma, bayram alayı. Bayram yerleri, gibi çoğu salt İstanbul'a özgü Ramazan âdetlerinin nasıl ve hangi tarihlerde başladığını saptamak ise etrafı araştırma konusudur.

Netice şudur ki eğlenceli, protokol ağırlıklı, saray ve padişah faktörlerini de kapsayan İstanbul Ramazanları, bir ay süren bir festival gibiydi, yılın bu ayında, ibadetle birlikte özgürlükler de yaşanır. Çünkü Ramazan ayı dışında, geceleri sokağa çıkılması, evlerde geç vakitlere kadar ışık ateş yakılıp eğlenceler düzenlenmesi olağan değildi. Devriye gezen Aseshası ve asesleri, Böcekbaşı ve böcekleri, kulluk neferleri, yasakçılar, kanunsuz saydıkları her davranış cezalandırılırdı. Kanuni seferde iken, İstanbul Kaimmakamı İbrahim Paşa, 1554'te çıkan bir yangından sonra geceleri ışık ve ateş yakılmasını yasaklamıştı. O yıllarda İstanbul'a gelen Hans Dernschwam, istisna olarak Ramazan'da minarelerde kandiller yakıldığını, teravihe gidenlerin büyük mumlar götürdüklerini; hocaların, hey ve paşa konaklarına gidip mükellef iftar sofralarına kurulduklarını, bayramda çalgıcı, borazançı, zurnacı ve davulcuların konserler verdiğini; padişah İstanbul'da ise meydanlarda bayram eğlenceleri düzenlendiğini; hokkabazların, kılıç kalkan oyuncularının, canbazların hünerler gösterdiklerini yazmaktadır.

III. Murad (hd. 1574-1595) döneminde Ramazan gecelerini ısılatan ilk kandillerin yandığını, halkın, teravihe le temcit (sahur) arasında, uyumadan vakit geçirmeye başladığını tarihlerden öğreniyoruz. "Kandil-i şerif"lerin ilk kutlanması da o yıllardadır. Tarihçi Selaniki, 9 Şubat 1587'de sultan camilerin minarelerinde "Mevlid-i Nebvî" münasebetiyle kandiller yakıldığını yazıyor ki, kutsal gecelere "Kandil" denilmesi bu başlangıca dayanır. Bundan sonra, kutsal gecelerde ve Ramazan akşamlarında bu usul devam ettiği gibi, meddah dinlemek, Karagöz izlemek gibi masumane eğlencelerle sahur beklemenin de giderek âdet olduğunu, III. Murad dönemindeki birkaç yangının, 1593'teki "zelzele-i azim'in temcit vaktinde zuhur etmesine, ham sofuların, ümmetle bağdaşmayan gidişata hamletmelerini neden gösteriliyor. IV. Murad'ın (hd. 1623-1640) İstanbullulara yaşattığı kâbus, Ramazanları da etkilemiş olmalı.

Geceleri yalın kılıç saraydan fırlayıp fencersiz yakaladıklarının Azraili olan bu padişahın zamanında oruç aylarının sönük, içe kapanık geçtiğine şüphe yoktur. Ramazan geceleri cami minarelerinde mahya yakılması için 1723'te bir ferman yayınlayan III. Ahmed (hd. 1703-1730) döneminden başlayarak İstanbul Ramazanlarının yeniden renklenmeye başladığı anlaşıyor. Direklerarası'nın ilk parlaklığı da Lale Devri'ndedir.

Topkapı Sarayı'nın Hırka-i Saadet Dairesi'nde bulunan altın sehpa içinde Hırka-i Saadet'in saklandığı çekmece.

İstanbulluların Ramazan'a özgü inanç, âdet ve alışkanlıklarından da birkaç örnek vermekte yarar vardır. Bunlardan biri, her ailenin önceden bir "Ramazan harcı" görmesi; mali durumuna göre sucuk, pastırma, zeytin, peynir, reçel, pirinç, makarna, şehriye, yağ, güllaç vs. tedarikinde bulunması idi. Ramazan boyunca zeytinyağlı yemekler ve balık yenmez, oruç tutmayan meyhaneciler, içki orucu(!) tutar, meyhanelere uğramazlardı. Bayrama yakın meyhanecilerin, gedikli müşterilerine "unutma beni dolması" göndermeleri meşhurdur. Ramazan sofralarında "iftariye" denin, pideyle reçel ve peynir türlerinden, pastırma ve sucukları tadımak yenir, orta halli ailelerin iftar

menüsü çorba, yumurta, et yemeği ile börek ve tatlıdan oluşurdu. Zengin sofralarında çorbadan sonra, sucuklu kıymalı veya peynirli yumurta, düğün eti, tas kebap, şiş kebap, çömlek kebap, incik kebap türünden birkaç çeşit et yemeği, sadeyağlı sebzeler, börekler, pilav, baklava, sarıgörmüş, dilberdudagi, hülbülyuvası, revani, şekerpare, kadayıf, gözleme, vezirparmağı gibi saray menşeli tatlılardan birkaçı mutlaka bulunurdu. İstanbul'a özgü iki hamur işi ise ince börek ve güllaçtı.

İnce böreğin kalitesini damak zevki düşkünleri tepsiye altın lira atarak kontrol ederlermiş. Yüksekten tepsiye düşen altın, nar gibi kızarmış ipincecik yufka katlarını ezip tepsiden "tık" sesi duyulursa "Oh ne âlâ, ağzıma layık!" denilir; tepsiye düşen altın da geri alınmayarak ahçıya bahşiş bırakılmış.

Bayezid Camii avlusundaki Ramazan sergilerinde İstanbulluların seçkinliğine hitap eden şarküterî tezgâhları açılır, baharat türleri, şekerlemeler, Bağdat hurması, Hint ve Yemen yemişleri, kokular, tütün, züccaciye işi tabak çanak; yazma bir kitabın son yaprağına "20 Ramazan 1311'de Bayezid sergisinden alındı" notu düşüldüğüne göre türlü kitaplar da satılmış.

İstanbul Ramazanlarından söz açıp da Direklerarası'nı, Şehzadebaşı gecelerini anmamak mümkün müdür? Şairin:

*Kalkın ey ehl-i safâ iftârı ikmâl eyleyip
Azmedin âbeste Şehzadebaşı seyrânına*

dediği bu gecelerde kentin bu kaybedilmiş eski eğlence merkezinde fener, fanus, radyum lambasıyla aydınlatılan tiyatrolardan, çayhanelerden, zurnadan viyolonsele, uddan harpaya kadar çalgı sesleri taşar, plastron kratavatlı, fantezi yelekli, kıvrık bıyıklı, fesleri öne eğik gençler feraceler, yaşmaklar altında sınıksız kapalı hanımların resmi geçidini seyrederek (!) sözde çapkınlık yaparlarmış. Unkapanı, Çeşmemeydanı, Firuzaga, Kasımpaşa ve Üsküdar'daki çalgılı kahve ve semai kahvelerinde Yemen, Çiroz Ali, Zampara, Mirasyedi destanları okuyan Zilli İzzet'ler, Bodur Tefvik'ler, Badık Ömer'ler arasında, Tatavla Kör Yarı, Sarı Onnik gibi gayri Müslimler de varmış. Ramazan geceleri düzenlenen mani yarışmalarında ilkin klarnet, çığırma, çiftenağra, darbuka, zillimaşa curchunasiyla türküler, sonra semai, kalenderi, koşma ve destanlar okunmuş. Bu çevrelerin uzağındaki kenar mahallelerdeyse, dillerden eksik olmayan tehlillerle daha uhrevî, yalın ve sessiz bir Ramazan yaşanır; gece yarısı:

Temcit okunur sekizde / Şimdilik saat dokuzda / Vakit imsâk olmak gerek / İmsâk eyleyelim biz de

manisini ve başka manileri okuyan bekçinin ezik sesine ve yorgun davuluna uyanılarak sahura kalkılmış.

Eski Ramazanların esprilere, takımlara vesile olmuş başka bir zenginliği daha vardır. Oruç tutan tütün, enfiye, kahve tiryakilerine, asabi yaşlılara ikindiden sonrakı gergin saatlerinde takılmak, çarşı esnafının, mahalle aralarında da çocukların işiymiş. İftarı ipe çeken bu tiplerin arkalarından ansızın boş teneke yuvarlamak, asaplarını büsbütün bozacak öykünmeler yaparak onları olmadık küfürleri savunmaya zorlamak; hacı babalara sessizce yaklaşılıp arkalarından lokma bomba pat-

Ramazan ayının 15. günü, kapıkulu bölüklerinin zabıtları ve görevli neferleri Topkapı Sarayı'nın İkinci avlusunda toplanırlardı.

latmak, Japon zırzırı, tramvay düdüğü ötürmek çok zamanlar yaşanmıştır. Ramazan yarenliklerinin, Ramazan ve Bektaşî, Ramazan ve Bekri fıkralarının, İstanbul ve Anadolu'daki mizah-hiciv birikimlerini daha tam derlenip yazıya geçirilmemiştir. Yine eski zamanlarda divan şairlerinin "Ramazaniyye" ve "İydiye" kasideleri yazıp padişaha, vezirlere sunmaları da âdetlerdenmiş. Sâbit'in (ö.1712):

*Yem-i şek niyyetine şire sıkarken yârân
Sileboğaz etti basub şahneyi şehr-i Ramazân*

dizeleriyle başlayan Ramazaniyyesi bu tarz şiirlerin en bilinenidir.

Sâbit'ten iki yüzyıl sonra, Tefvik Fikret (ö.1915) yaşadığı dönemin savaş, açlık, kıtlık koşullarında bir Ramazaniyye değil, "Ramazan Sadakası" adlı didaktik, ahlaki, eleştirel bir şiir yazmıştır. Bu mensur şiirinde, kış soğukunda Köprü'de sadaka toplayan taşralı dilenciye şöyle konuşturur:

"-Efendiler ne olur? Ben fakirim işte..
Sükût
-Efendiler, acıyın!
Pür vekar ve bi-âram efendiler geçiyor.
Çolak eliyle verir her geçen hayâle selâm,
-Efendiler Ramazandır; mübarek akşamdır"

Eski Ramazan güzelliklerinin 20. yüzyıl başında silindiğine bu dizeler tanıklık ediyor!

AHMET İHSAN'IN KALEMİNDEN

Bir senede iki Ramazan

Hicri ve miladi takvim arasındaki gün sayısı farkı nedeniyle 1319 Ramazan'ı 12 Aralık 1901-10 Ocak 1902 tarihlerine, 1320 Ramazan'ı da 1-30 Aralık 1902 tarihlerine rastlamıştır. Bir başka deyişle 1902 yılında iki Ramazan yaşanmıştır.

Kemalettin Kuzucu >

1891 yılında *Serret-i Fümûn* dergisini yayın hayatına sokan Ahmet İhsan (Tokgözü), dergi kapağının arka sayfasında "İstanbul Postası" başlığı altında uzun yıllar haftalık yazılar neşretmiştir. Konularını sosyal ve gündelik hayattan seçen Ahmet İhsan, hava olaylarından çarşı-pazar piyasasına, gelenek-göreneklerden Avrupalı yaşam tarzına dair görüşlerini okuyucularıyla paylaşmıştır. Aşağıda 1902 yılı Ramazan ayında İstanbul'un sosyal çehresini yansıtan yazılarından oluşan bir değerlendirme yer almaktadır.¹

Erbaın denilen kırk günlük sert kışın (karakış) takvimi islenesine rağmen, gheride ilkbahar sıcaklığı hüküm sürmektedir. Hava sıcaklığı, birkaç günlük istisna dışında, 11 ile 16 derece arasında değişmektedir. Yılın sonuna rastlayan Ramazan'dan bir hafta önce hava sıcaklığının sıfıra gerilemesi ve ilk kar tanelerinin de yeryüzüne düşmesi kutsal ayın soğuk geçeceği yolunda paniğe sebep olmuştur. Bazı tabiat olayları da bunu doğrular nitelikteydi. Zira İstanbul folklorunda kestanе berkerli olursa kışın çetin geçeceğine, av hayvanları vaktinden önce düşerse karn çok yağacağına inanılmaktaydı. Neyse ki gündoğusu rüzgârın her geçen gün etkisini kaybetmeye, sıcak havaların habercisi lodos yeniden esmeye başlamış, nihayet Ramazan rüzgârsız ve berrak bir gökyüzüne sahip yazdan numune denilebilecek bir güne girmiştir.

İstanbul için güneşli hava demek çamursuz cadde ve sokak demekti. Yerin ve havanın müasadesi güzel olunca Ramazan gezintisine doymun olamamaktadı. İftardan önce ve sonra Beyazıt, Şehzadebaşı, Vezneciler ve Direklerarası'nın seyir ve alışveriş yerleri insanın hem göz zevkini okşamakta, hem de fazla kilolarından kurtulmak isteyen için bulunmaz fırsat doğurmaktadır. Bu durum da arabacı esnafını zarara uğratmaktadır. Bununla birlikte bir ara lodosun poyrazda dönmesi ve ardından üç gün iki gece şaganak yağmur yağması, zarardaki esnafı memnun etmeye yetmiştir:

Sokaklar çamurla, suyla dolmuş. Arabacıların yüzü güldü. Ramazan esnafının keyfi kaçtı. Bayezid sergisinin letafeti oksil di. Direklerarasındaki tiyatrolarda kalabalık arttı, çalgılı kora-baneler ziyade rağbet gördü. Ta yaz mevsiminden dükkân-

lara sandıklarla lastikler idhal eden lastikçi tacirler mallarını kolayca sarf etti.²

İftardan Önce Ramazan Piyasası

Mevsimin özelliğinden dolayı gündüzlerin kısa olması ve bu sürenin bir kısmının da uyku halinde geçirilmesi nedeniyle iftardan önceki hayatın, geceke oranla sönük geçtiği şüphesizdir. Yine de belli başlı merkezler kendine has hareketliliğiyle insanları cezbetmektedir. Bunlardan birincisi Kalpakçarşıdır. Nuruosmaniye kapısından aheste adimlarla ve iştila ile girenler birkaç vitrini süzdükten sonra, bir an önce Beyazıt kapısına kavuşmaya çalışılmaktadır. Zira adım atmak, nefes almak güçleşmektedir. Buna rağmen Beyazıt kapısına çıkmayı başarabilenlerin yaptıkları ilk iş, derin derin soluyarak nefeslerini tanzim etmektir. Birçok kimse, bu gezmeden -adna gezme demek de zordur- bir şey anlayamadan Kalpakçarbaşı'na ulaşmaktadır.

Kalpakistan başı Ramazan ayına mahsus insan kesafetini muhafaza etmektedir. Burada en fazla dikkat çekenler uzun kollu hırkaları ve seyrek sakallarıyla Orta Asyalı hacı adaylarıdır. Tebessümlü çehrelerine hayret dolu bakışları karşın bu insanlar üçer beşer grup halinde dolaşmakta, niyet ettikleri kutsal ziyaret için gerekli eşyaları satın almaya çalışılmaktadır. Eşyaların başında da şemsiye ve tesbih gelmektedir. Şemsiyelerin kamistan kıvrımı saplı olmasına özen gösterdikleri için zor beğenmekte, bu yüzden esnafın surat yapmasına neden olmaktadır. Aldatılma hissiyle şemsiyeye güven duymadıkları için kendi elleriyle kontrol ettikten sonra nihayet hepsi de aynı şemsiyeden birer tane aldıkları sonra kendilerini tesbihçi çamekânı önünde bulmaktalar. Hacı adaylarının, şemsiyeci için besledikleri güvensizliği tesbihçi için beslememeleri, bu madde için özel bir seçimi yapmadıklarını ortaya koymaktadır.

İstanbul'da Ramazan ayına mahsus alışveriş merkezlerinin başında, dala çok yerli ürünlerin satıldığı Beyazıt sergisi gelmektedir. Cami avlusunda kurulan sergide dikkati çeken husus, önceki yıllardaki deme çama yaymaların yerini, derli toplu olduğu kadar zarif biçimde inşa edilen kulübe ve barakaların almış olmasıdır. Fakat satıcıların sıra düzeninde değişiklik yoktur. Caminin çıkış kapısına göre sergi düzeni şöyledir: Sağ tarafa Hecce Halı Fabrika-

sinin rengârenk ipekli kumaşları, zarif seccadeleri sıralanmıştır. Bunun yanında Mekteb-i Sanayi talehelerinin Avrupa'dan ithal edilen benzerleriyle rekabet edecek kadar şık ve sağlam imal ettikleri ürünler³ bulunmaktadır. "Porselen fabrikasının zevk-i selim ile nakşedilmiş tabakları, vazoları insanı oralarda uzun müddet tevkîl ile seyre dalmaya mecbur" etmektedir. Köşede Ahmed Fârûkî markasını taşıyan itriyat reyonundan güzel kokular gelmektedir. Sol taraftan "Baharat! Baharat! nidalarına "Meraklı romanlar!" sadaları karışmaktadır. Daha ileride "Hardallı şıra", "Kefir" levhalarıyla Beşir Kınal eczahanesinin hazır yapılmış ilaç ilanları okunmaktadır. Çeşit çeşit reçel, pastırma ve sucukların sergilendiği tezgâhlara açlığını verdiği etkiyle ufak bir bakış attıktan sonra gözler, Darülaceze mamulâtına ve Adapazarı tereyağı fabrikasının küçük, fakat zarif camekânına kayıyor. Bâb-ı Seraskeri'ye hakan kapıdan girilince sağ tarafta Reji şubesi, sol tarafta Reji'nin sigaralarını keyifle dumanına dönüştürmeye mahsus yasemin, kiraz, çam, kehribar ve daha bir sürü ağaç cinsinden yapılmış ağızlık ve çubuk sergisi bulunmaktadır. Bu nedenle tiryakiler, özenle hazırlanmış türlü türlü sigaralar ve göz kamaştıran paketlerden hemen alıp geri dönmek arzusuyla daha çok adı geçen kapıdan girmeyi tercih etmektedir. Sergide gösterişli camekânıyla bir dükkân dikkati çekiyor. Yaklaşınca Selanik Bonmarşesi olduğu anlaşılan ve birbirinden şık paketler içerisinde "dünyanın en birinci fabrikası" mamulâtı çukulatalarının satıldığı dükkân, çocukları cezbedmektedir. Bu noktada hissedilen kokular, Kayseri mamulü ve iftar sofralarının onsuz olunmadığı pastırma ve sucuk reyonuna yaklaşıldığını haberciler vermektedir.

Sergide sağlıklı ve aynı zamanda kaliteden uzak malların varlığı da dikkat çekmektedir. Örneğin her sene olduğu gibi yine Beyazıt Meydanı karşısındaki kapı yanında kurulan Şamî şekerleri sergisi. Aslında Şam'la hiçbir alakası bulunmayan bu garip şekerlerle, iyi pişmediği her halinden belli kurabiyeleri gören bir kişi, bunların alıcı bulamayacağını düşünmeden edememektedir. Fakat adamın her sene aynı noktada ısrat-ı vücut etmesi ise, bu düşünceden sarfınazar etmeye yetmektedir. Tam bu şekerlemelerin karşısında, şadırvanın önünde "Her derde deva macun" yazılı bir ilan göze ilişmektedir. Nâsil ve neden yapıldığı hemen hiç bilinmeyen bu maddenin böylesine rahat bir tarzda satışa sunulduğunu görenlerin de içinden "acaba Mekteb-i Tıbbiye nüfütçileri bu sergiyi ziyaret etmiyor mu?" diye geçirmemesi mümkün olmamaktadır. Beyazıt sergisini psikolojik açıdan değerlendirmek gerekirse; nefis eşyalar, görme duyusunu; hoş kokular, koku alma duyusunu; şık ürünlerin elle yoklanması, dokunma duyusunu ve satıcıların mallarını medhî için bağışlamaları da işitme duyusunu bitkin düşürmektedir. Beşincisi olan tatma duyusu ise sahur zamanından beri devam eden mahrumiyetle bu bitkinliği daha da artırır. İşte bu ruhsal ve bedensel yorgunlukla serginin meydana nazır kapısından dışarı çıkıldığında esnada, iki tarafta yiyecek teşhir edenlere rastlanmaktadır. Kapı dışında soldaki simitçi paket sarmıya vakit bulamamakta, bir kenarda mevzilenmiş olan us-

Brindesti, Jean, *Elbise Atika Musée des Anciens Costumes Turcs de Constantinople, Paris, 1885*.

kunuru dolmacısı bakır tepsisindeki balık yığınının götüğe alçaldığını gördükçe keyfine keyif katmaktadır.

Sergiyi önceki yıllardakinden ayıran sevindirici ve ümit verici bir fark da, birkaç sene öncesine kadar adı duyulmamış birtakım yerli firma ve müteşebbislerin mallarının teşhir edilmekte olmasıdır. Memâlik-i Osmâniye'de ticaret ve sanatın yavaş yavaş terakki ettiğinin apaçık delili olan bu ürünlere "nazarı-ı rahbet atfetmek hakikaten lâzımdır. Yoksa Adapazarı Tereyağı Fabrikası, yahud Ahmed Fârûkî itriyatı ve Beşir Kemal müstahzarât-ı tıbbiyesinin yalnız nâmı kalır."

Ramazanda Gece Hayatı ve Direklerarası

İftardan önce Kapalıçarşı'da yaşanan izdihamın aynısını iftardan sonra Şehzadebaşı Caddesi'nde görmek mümkündür. Fazla olarak burada orta yerde araba piyasası da vardır. Zaten dar olan sokağın orta yerini iki sıra halinde arabalar işgal edince yayalar kaldırıma çıkmaya çalışıyor. Şu

Bir senede iki Ramazan

Orta oyununun büyük üstadı Kavuklu Hamdi Efendi meşhur pozu ile oyuna başlarken. (Ressam Muazzez Bey'in tablosundan.)

halde Kapalıçarşı çıkışında yapılan nefes tanziminin yanı sıra başkalarının ayaklarına basmamak için bir de adım tanzimi gerekiyor. Bulutsuz semada yüzen yıldızlarla minarelerdeki kandillerin kol kola verdiği İstanbul gecelerinde, Şehzadebaşı-Vezneciler hattındaki kalabalık bilhassa teravihten sonra bir aşağı bir yukarı gidip gelmektedir. Zaman zaman sahur vaktine kadar devam eden bu gidiş gelişlerden başka, bazı sanatsal ve ticari etkinlikler de gece hayatının cümübüşe dönüşmesini sağlamaktadır. Özellikle 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılda İstanbul'un eğlence ve kültür merkezi haline gelen Şehzadebaşı'nda 1902'de Ramazan denilince akla Direklerarası gelmektedir. Nazır-

lardan saraylı kadınlara, erkân-ı devlet konaklarında çalışan usaklardan dönemin en ünlü aydın ve düşünürüne hatta levanten kesimine kadar toplumun her tabakasından insanın bulunduğu Direklerarası piyasası,¹ bir ticaret ve kültür merkezi havasına bürünmüştür.

Eğlence etkinliklerinin başında tiyatro gelmektedir. Minakyan'ın Osmanlı tiyatrosu her yıl olduğu gibi bu Ramazan'da da seyircilere güzel dramlar sunarak büyük alkış toplamaktadır.

Osmanlı tiyatrosu bu sene intihab ve icrâ eylediği oyunlarıyla hakikaten temâşâ-girânını memnûn ediyor. Zaten doğrusunu söylecek olur isek bizim için gidilecek başka tiyatro yoktur. Minakyan Efendi'nin idâre ettiği bu tiyatro bürün ne vâkisiyle beraber yine bir sahne-i edeb ve terbiyyedir. Oraya çocuklarla beraber gâseniz bile o nev-res'ide kulakların işitmesine cevaz vermeyeceğiniz sözlerle tesâdüf etmeyeceğinizden eminsiniz. İşte bizim gibi düşünenler mübarek Ramazan'ın ve kışın uzun gecelerini hep Osmanlı tiyatrosunda geçiriyorlar. Nazar-ı memnûniyetle görülecek bir cihet de böyle selâmet-mülâzuza erbâbının gittikçe tezâyüdü ve Osmanlı Tiyatrosu'nun her an müteâzîyid bir râğbet müşâhede etmesidir.

Osmanlı Tiyatrosu *Madmazel Irma* adında güzel bir oyun vermişti. Sunum o kadar başarılıydı ki, seyredenler tekrar seyretmek istiyordu. Seyirci yeri omuz omuza dolmakta, localar dahi kısmen işgal edilmekteydi. Seyircinin katılımı oyuncuları da şevke getiriyordu. Sahne düzeninin bozukluğu oyuncuların fevkalade performansıyla telafi edilmmişti.⁵ İzdihâm nedeniyle satıcılar da zorlanmaktaydı. Mal sürmemekten dolayı kenarılarda gezmek durumunda kalan satıcılar yine de bir kolayını bulmuşlardı. Örneğin, iftar yemeğinin verdiği hararet ve izzatın etkisiyle aşırı terleyenlere karşı mandalinacı tuhaf bir çare bulmuştu. Mandalinaları uzaktan fırlatıyor, seyirciye de birçok insanın üzerinden uçarak giden mandalinayı ya kalamak düşüyordu.

Direklerarası'nın en fazla seyredilen Türk tiyatrocularından Kavuklu Hamdi, sergilediği oyunlarda, her zamanki gibi zarif nükteleri, edibane latifeleriyle hem düşündürmekte, hem güldürmektedir. Kendisini yazın Mama⁶ mesiresinde canlandırdığı karakterlerden tanıyan hayranları, Ramazan'da da tiyatrosunu hınca hınç doldurmaktadırlar. "Direklerarası'nın şâyân-ı müşâhede ve temâşâ eğlenceleri arasında canbazları unutmak revâ olmaz. Bu kumpanyanın irâe ettiği muhtelif eğlenceler, hünerler arasında ara sıra zarifâne, edibâne nükteler surf eden komikleri takdir etmemek muvâfık-ı hak değil". Komiklerden bahsedince, kaba söz ve tavırlarıyla Kel⁷ Hasan'ın müthiş zekâsını belirtmeden geçilemez. Gösterilerini İdare-i Hasan adlı tiyatrosunda sergileyen Hasan, gerçekte büyük nüktedandır. Fakat nükteleri kabadır. İnsanı hem güldürmekte, hem iğrendirmektedir. Kısaca Hasan demek, eğlenme ve iğrençlik demektir. Birçok kişi, Kel Hasan'ın "o deftere gelmeyen müstahcen latifelerini" biraz hafifleterek, daha edepli ve öğretici şakalar üretmesini beklemek-

te ise de, "Hasan tasfiye-i kelâma kalkarsa tiyatrosunun tasfiye-i hesabı da muhakkaktır!" kanaatini taşıyanların sayısı daha fazladır. Bununla birlikte, oyununun ismi ne olursa olsun, Hasan'ın maskaralıkları İstanbullu sanatseverlerin gönlünde önemli bir yer tutmaktadır.⁸

Gece hayatına renk katan diğer eğlenceler ise at cambazhanesindeki gösteriler, sihirbaz gösterileri ve salıncaklardır. Saz takımları bu yıl sadece iki kıraathanede boy göstermektedir. Bunun nedeni kıraathaneleri istila eden kesif tütün dumanlarıdır. Bu yüzden müzikseverler, temiz hava teneffüs etmeyi, çalgı dinlemeye tercih etmektedirler.

Ramazan gecelerinde çayhanelerdeki hareketlilik çalgılı kahvelerdekinden daha fazladır. Yaz akşamlarında yapıldığı gibi dükkânın önüne çift taraflı dizilen iskemleler, iftardan sonra müşterilerini beklemeye başlar. Asıl izdiham teravih namazından sonradır. Tiyatrocular gibi çaycılar da kâri havaların güzelliğine ve sığağa bağlıdır. Yani İstanbul'da tam da onların istediği havalar hüküm sürmektedir. "Dükkânın önünde sıra ile oturan çay tiryakilerinin fincan elde, sigara veya nargile marpuçu ağızda görüntüleri, seyredenlere sanki yaz mevsiminde olduklarını hatırlatıyor."

Son Günü

Ramazan'ın bitmeye yaklaştığını hatırlatan işaretlerden birisi mahyaların içeriğinin değişmesidir. Kadir Gecesi'nin idrakinden sonra Ramazan'ın simgesi Beyazıt sergisinin dağılmaya başlaması, İstanbul'un hemen her tarafında kurulan semt pazarları ve çarşılar da bayramlıkların teşhir edilmesi on bir aylık ayrılığın işaretleridir. Bir de Şeker Bayramı'nın habercisi şeker satıcıları.. Kutsal ayın son günleri, onların yıl içerisindeki en verimli günleridir.

◀ Kemelettin Kızılcık, Yrd. Dr.,
Kafkas Üniversitesi

Kavuklu Hamdi Efendi'nin karşısında Pişekârların en ustası Küçük İsmail Efendi. (Resam Muazzez Bey'in tablosundan.)

- 1 Bu çalışmada kullanılan dokuz yazı, yukarıda çeşitli başlıklar altında değerlendirildiği için dipnotlarda tekrar ölmek amacıyla söz konusu yazıların künyesinin toplu şekilde burada verilmesi uygun görülmüştür. Servet-i Fünûn, Nr. 557, 13 Kânümevvel 1317 (26 Aralık 1901), s. 162-163, Nr. 558, 20 Kânümevvel 1317 (2 Ocak 1902), s. 178, Nr. 559, 27 Kânümevvel 1317 (9 Ocak 1902), s. 194, Nr. 561, 10 Kânümsani 1317 (23 Ocak 1902), s. 226, Nr. 605, 14 Teşrinisani 1318 (27 Kasım 1902), s. 98, Nr. 606, 21 Teşrinisani 1318 (4 Aralık 1902), s. 114, Nr. 607, 28 Teşrinisani 1318 (11 Aralık 1902), s. 130, Nr. 609.
- 2 Yazar burada inşurukçıların bir hilesini de göz önüne sererek, kömür çıkarıcı, çuvalları daha ağır çekmesi için kömürleri sık sık sulama zahmetinden kurtulduklarını belirtmektedir (Nr. 607, 28 Teşrinisani 1318/11 Aralık 1902, s. 130).
- 3 Mekke'de Sanayi'de kâbrîten kâniyeye kadar birçok ev eşyası ve tüketim malı üretilmekte, bunların satışından elde edilen gelir okulun ve öğrencilerin ihtiyaçları için harcanmaktaydı (Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mehtapları*, haz. N. Sağlam, İstanbul 2001, s. 100).
- 4 İtalyanca "pazar, pazar fiyatı" anlamındaki piassa kelimesinden Osmanlı Türkçesine giren piyasa termini, "meydan, açıklık, gezilecek yer, çarşı, gezinme alanlarında kullanılmış (Semsetdin Sâmî, *Kâmilî Türkî I*, Dersnâdet 1317, 3/6), hâlihâzır son dönemde algaşı piyasaları modası ortaya çıkmıştır. Dükkanlarası piyasası, birçok sair ve edibân kullandırince işlevleri birer elemeviye tenası haline gelmiştir (François Georgon, "İmparatorluk Cumhuriyeti İstanbul'da Ramazan", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, haz. P. Georgon-P. Dumont, çev. M. Selen, İstanbul 2000, s. 10-11).

- 5 Unutulmaz bir aşk temasının işlendiği oyunda başrolleri Zabel Hekimyan ile Binemeciyan paylaşıyor. Birincisi Matmazel İmza, ikincisi de onun ke restee kocası rolündeydi. Kayınvalide rolünü Satenik, noter rolünü Alkısın, doktor rolünü de Minakyan üstlenmişti.
- 6 Ortaoyuncular yaz mevsiminde gösterilerini çayır ve meşire yerlerinde sahnelerkenli. Anadolu yakasında Kuşdinde Akbîrrezzak, Papazın Bahçesi'nde Minakyan, Çarşamba günleri Mama'da da Kavuklu Hamdi'nin oratoryunu olurdur (Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, haz. A. Ş. Çoruk, İstanbul 2002, s. 14).
- 7 Bu ünlü ortaoyuncunun ismi metinde kâf harfi ile "K. Hasan" şeklinde kaydedilmiştir. Dönemin meclislerinde bu şekilde yazılmasının nedeni saygıdan olsa gerektir. K. kısıtlıması aynı zamanda "küçük" manasına da gelmektedir. Fakat onun asıl lakabı "Komikî" (Kemal Kâmil Aktaş, "Yakın çağların Sahne Tiplerinden Komik Hasan Efendi ve Hususiyetleri", *Ortaoyunu Kitabı* haz. A. Emekşiz, İstanbul 2001, s. 209).
- 8 Yazar tiyatrosunun sıralarken İdrî-i Şeykri'ye de zikretmiş, fakat Şeykri'nin faaliyetleri üzerinde durmamıştır.

Hayal şehrin hayal oyunu

Günümüzde yazılan ve oynatılmaya çalışılan, "Karagöz Uzeyda", "Karagöz Helikopterci" gibi Karagöz'ün ruhundan, esprisinden, nüktesinden uzak oyunlar, bu güzel sanatın orijinaline de tepki uyandırarak onu dejenere etmektedir. Eğer Karagöz, uzaya gidiyorsa neden 16. yüzyıldaki kıyafetlerini giyiyor? Karagöz'ü bağlı olduğu Osmanlı kültür ve toplum yapısı içinden ve onun yaşadığı atmosferden dışarıya aldığımızda tıpkı sudan çıkmış balığa döndürmüş oluyoruz.

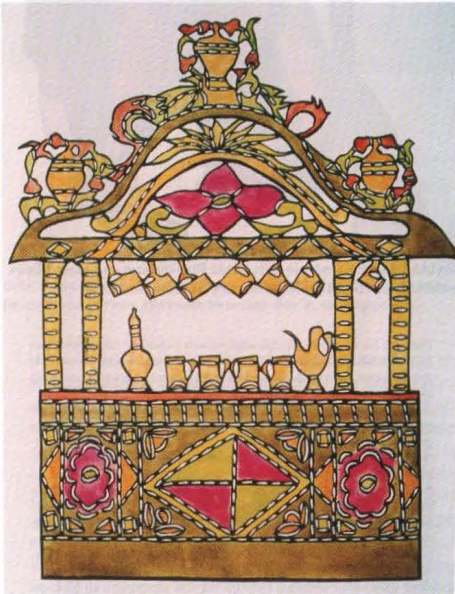
Uğur Göktaş ►

On bir ayın sultanı olarak adlandırılan ramazan bir ibadet ayı olmasının yanı sıra, eğlencenin doyusıya yaşadığı ve özlemle beklenen bir zamandır da. Sahur yorgunluğuyla yataklarına giren ve gündüzün mühim bir kısmını uykuda geçiren halk, bunun aksine geceleri iltardan sonra canlanır, hemen hemen şehrin her tarafında kolaylıkla elde edilebilen eğlencelerle güzel va-

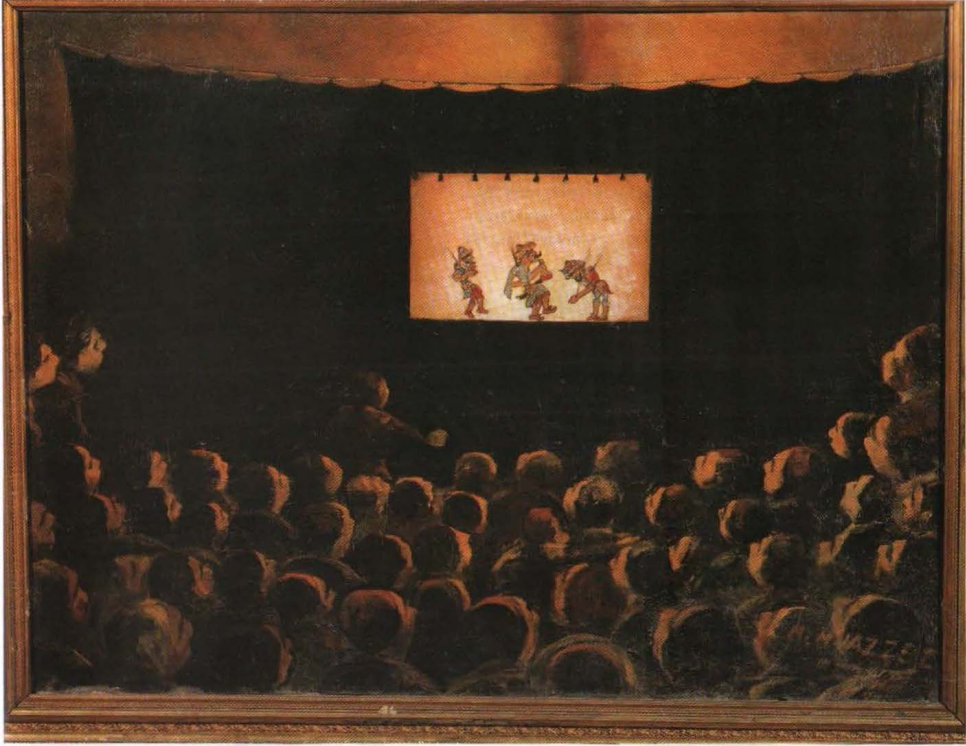
kit geçirmeye çalışırdı. Elektriğin şehir içinde yaygın olarak kullanılmadığı eski İstanbul ramazanlarında, mahyaların titrek ışığı altında insanlar, romantik bir hava içinde ve gece atmosferinde adeta hayallerindeki hayata kavuşmuş olurdu.

Ramazan eğlencelerinin çoğunu geleneksel temaşa sanatları ve müzik oluşturmazdı. Karagöz ve Ortaoyunu'nun aynı zamanda bünyesinde müziği de barındırdığını düşünürsek, ramazan eğlencelerinin geleneksel temaşa sanatlarının etkisi altında olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Karagöz'ün ineşaleyle aydınlatılmış bir perde arkasından titrek hareketlerle oynatılması, tıpkı mahyaların ışığı altında yaşayan halkın perdedeki tecellisi gibidir. Başta Sabri Esat Siyavuşgil olmak üzere birçok araştırmacımızın belirttiği gibi Karagöz perdesi, diğer adıyla Karagöz'ün kâşifi olduğu kabul edilen Şeyh Küşterî'nin ismine izafeten "Küşteri Meydanı", İstanbul'un bir mahallesinden başka bir şey değildir. Karagöz perdesindeki tipler, kendilerine mahsus kıyafet, şive, tavır, örf ve âdetleriyle yaşayan klasik mahalle insanlarıdır. Hemen hemen her sent ve mahallede görülen sarhoş, Tuzsuz Deli Bekir tiplemesiyle, Kayserili, Laz, Arnavut, Çerkes gibi imparatorluğun diğer şehirlerinden ve ülkelerinden gelen değişik meslek grupları içindeki sosyal sınıflar, Ermeni, Yahudi, Rum gibi azınlık tipleri, Zenne, Çelebi, Beberuhi gibi mahallenin klasik insanları perdenin şahıslarını teşkil eder.

Oyunların konuları da İstanbul halkının bizzat içinde yaşadığı ve kahramanı olduğu konulardır. Karagöz, belki de bu yüzden uzun süre varlığını devam ettirebilmiştir. Burada önemli bir unsur olarak şunu belirtmeliyiz ki oyun konuları, sadece o zaman için değil, bugün de ilgi uyandıracak konulardır. Esir pazarlarındaki cariye alım

Göstermelik Meyhane. Uğur Göktaş yapımı

ve satımı "ağalık", İstanbul'un dilkre destan muhteşem düğünleri "büyük evlenme", hazırlıkları günler önceden görülen ve masalımsı bir atmosferde gerçekleştirilen mesire eğlenceleri "Kâğıthane safası", büyüler ve büyü'nün toplumdaki yeri "cazular" oyunlarında ele alınmıştır. Bu oyunların oynanması, o zaman yaşayan insanlarda geçmişte yaşadıkları güzel anları ve günleri hatırlamaya vesile olurken, bugün oynanması belgeselliğinin yanında o zamanki toplum düzeni ve yaşayışı hakkında da bilgi vermektedir. Bu açıklamaların ışığı altında Karagöz'ün yaklaşık olarak yüz yıllık modernleştiğine maccerasının neden tutmadığını sanırım ki daha kolay anlıyoruz.

Günümüzde yazılan ve oynatılmaya çalışılan, "Karagöz Uzayda", "Karagöz Helikopteri" gibi Karagöz'ün ruhundan, esprisinden, nüktesinden uzak oyunlar, bu güzel sanatın orijinaline de tepki uyandırarak onu dejene etmektedir. Eğer Karagöz, uzaya gidiyorsa neden 16. yüzyıldaki kıyafetlerini giyiyor? Karagöz'ü bağlı olduğu Osmanlı kültür ve toplum yapısı içinden ve onun yaşadığı atmosferden dışarıya aldığımızda tıpkı sudan çıkmış balığa döndürmüş oluyoruz. O halde yapılacak iş, bızım onu orijinal şekliyle anlayabilmemiz için kültür seviyemizi yükseltmek olmalıdır.

Ressam Muazzez'in kahvede Karagöz seyredenler tablosu.

Ramazan aylarında Cumhuriyet'ten sonra oynatılan Karagöz oyunları da tıpkı eskiden olduğu gibi Osmanlı kültürü etkisi altındaki oyunlardı. "Kâr-ı Kâdim" olarak adlandırılan bu klasik oyunların sayısı, ramazan gecelerinin sayısına denkti. Kadir gecesı, oyun oynatılmazdı, ramazanın ilk gecesı Mandıra, son gecesı de ertesi günün bayram olduğu ve meyhanelerin açılacağı imasını taşıyan Meyhane oyunlarını oynatmak âdettti.

Teravil namazını kılan İstanbullular, Karagöz seyretmek için semtlerin genişçe kahvelerini tercih ederlerdi. Birçok insan, kahvelere gecelik entarileriyle, hırkaları sırtında adeta cvlerindeki ortamdaymış gibi gelirlerdi. Direklerarası'nda Fevziye Kırakhathanesi veya Vezneciler'deki Letafet Apartmanı'nın altındaki kahve- de ramazan boyunca Karagöz oynatan Hayali Kâtip Salih, güzel oyunlarını genellikle buralarda sergilerdi. Oyundan önce Kemani Memduh'un saz heyeti, perde önünde "icra-i âhenk" eder, âhenk biraz uzayınca seyyirciler, sabırsızlanır, homurdanır, hatta daha da ileri giderek bağırır, bunun üzerine Kâtip Salih, perdenin arkasından Karagöz'ün sesiyle "susun ha geliyorum"

Hayal şhrin hayal oyunu

diyerek seslenir ve biraz sonra da oyunun başlayacağını da belirtmiş olurdu.

Karagöz oyunları, "göstermelik" denilen ve oynatılacak olan oyundan ipucu taşıyan dekorların "nareke" adı verilen kumüş bir düdüğün cızırtılı sesle, perdeden kaldırılmasıyla başlar. Göstermelikleri, günümüz tiyatro ve sinemalarının afişleri olarak kabul edebiliriz. Hamam oyununda göstermelik hamam, kayak oyununda taka, Bahçe oyununda balıç göstermeliklerinin oyundan evvel perdede yer alması bu oyunların oynatılacağına işaret olarak kabul edilir.

Göstermeliklerin kaldırılmasından sonra Hacıvat, perdeye gelerek "Perde Gazeli"ni okur. Perde gazelleri, tasavvufi unsurlar taşıyıcı özellikle ramazan ayının ruhuna da işaret eder. Bazı araştırmacıların da üzerinde durduğu gibi eski yüzyıllardaki birtakım oyunların genel mahiyetinin de tasavvufi bir yapıda olduğunu, ancak son yüzyıllardaki oyunlarda, bu yapının sadece girişteki perde gazellerinde kaldığını söyleyebiliriz. Perde gazeliinden sonra Karagöz ve Hacıvat'ın genellikle oyunun konusundan bağımsız kendi aralarındaki bir söyleşiyi içledikleri "muhavere" bölümü başlar. Muhavere "Hayali" denilen Karagözcü'nün tuluat yeteneğini gösterdiği en önemli bölümdür. "Fasıl" denilen, muhavere den sonra oyunun asıl konusunun işlendiği bölümde, değişik tipler, perdede yerlerini alır. Bu bölüm, müziğin de en çok kullanıldığı bölümdür. Tipler, perdeye gelirken kendilerine mahsus şarkılarla, havalarla ve değişik formlardaki müzik eserlerini icra ederler. Oyunun sonunda çengi ve köçek tipleri, oyun havala-

nyla eğlenceli bir şekilde temsili sona erdirmiş olurdu. Meşhur hayaliler, oyun esnasında perdenin arkasında bir ince saz heyeti bulunduruldu. Şarkılar ve oyun havaları, böylece canlı olarak icra edilmiş olurdu. Fasıl sonunda Karagöz ve Hacıvat, perdeye gelerek yaptıkları süreci lisandan dolayı af dilerler ve bir sonraki oyunun adını da bildirerek "bitiş" bölümünü ve oyunu sona erdirmiş olurlardı.

Ramazan gecelerinde kahvelerde veya yaza gelen ramazanlarda açık havada çadırda oynatılan Karagöz'ün yanı sıra konaklarda ve sarayda da Karagöz oynatılırdı. Eski devirlerden itibaren Osmanlı padişahlarının Karagöz oyunlarını çok sevdiklerini, gerek ramazanlarda gerekse şelzadelerin sünnet düğünlerinde Karagöz oynattıklarını biliyoruz. Kör Hasanzade Mehmet Çelebi, IV. Murat'a (1623-1640); Bekçi Mehmet adlı hayali, Avacı Mehmet'e (1648-1687); Kasımpaşalı Hafız, III. Selim'e (1789-1807); Mehmet Efendi, II. Abdülhamit'e (1876-1909) oyun oynattımsılardı. Saray Karagözcülerinin perdelarının üzerinde sırma şeritler bulunur, bu şeritlerin varlığı, onları diğer Karagözcülerden ayırmı. Padişahların meclislerine, "Harem-i Has" ve "Harem-i Hümayun"a kadar girip oyunlar oynatan hayaliler, bir nevi halkla saray arasındaki iletişimi de sağlardı. Halkın bazı problemlerinin Karagözcüler ve hayaliler tarafından oyunun uygun yerlerinde padişaha iletilmesi, oyunun yapısıyla da bağdaşmaktadır. Karagöz sanatçılığı olan hayaliliğin ne derecede itina istediğine bir delil olarak Kasımpaşalı Hafız'ın III. Selim'e oynattığı bir oyun sırasındaki yaşanan hadiseyi örnek olarak verebiliriz: Hafız, o gece padişah III. Selim'e "Karagöz'ün

Soldan sırasıyla, Kemençeli Laz, Kamalı Tuzsuz Deli Bekir, Mastör Yani. Uğur Göktaş yapımı

Agalığı" oyununu oynatmaktadır. Hacıvat, Acem'e taklitler yaparak para kazanan ve zengin olan Karagöz'e hizmet için aldığı uşakların birine Selim adını verir. Onu çağırarak "Selim Selim" diye bağırır. III. Selim, nükte yapmak kastıyla "buyurunuz" diye seslendiğinde Hafız, hemen perdenin arkasındaki mumu üfler ve bunu bir sür-i lisan olarak addeder. Padişah, "Vallahi Hafızım gücümmedim, şaka olsun diye seslendim" dese de Hafız, "Sultanım ben böyle bir şakaya dahi meydan verecek bir ortam hazırlamıyordum, bu benim hatamdır" der, sanatına o geçeden sonra tövbe eder, hacca gicler ve mesleğini bırakır.

Karagöz oyunlarının ramazan boyunca yoğunlaşması, beraberinde kalite problemini de getirmektedir. Bazı yabancı gezginlerin seyahatnamelerinde ifade ettikleri seviyesiz ve müstahcen oyunlar, her sanatta olduğu gibi bu sanattaki kötü örnekleri oluşturur. Oyunun güzel ve seviyeli olması şüphesiz ki sanatçının kalitesiyle ilgilidir. Sanatlarında

olumlu şöhrat yapan hayaliler, ramazanlarda kapılışır, daha ramazan gelmeden peylenirdi. Gittikleri yerlerde kendileri ve arkadaşları, ağırlandı, yedirilir, içirilirdi. İyi bir hayalinin Karagöz'ün doğduğu ve içinde yaşadığı Osmanlı kültürünü, sosyal hayatını, örf ve âdetlerini, edebiyatını, müziğini iyi bilmesi yanında, tiplerin şivelerine, kadınların konuşma ve deyimlerine de vâkıf olması esastı. Dolayısıyla bu hasletlere sahip olan bir hayalinin oynattığı Karagöz oyunu, ahalice tutulur, kahve sahibi de oyun parası yanında, çay ve kahveden hatırı sayılır bir gelir elde ederdi.

Günümüz ramazanlarında ne hayal ne de hayali kaldı. Şairin dediği gibi:

*Muârifet iltifata tâbidir
Müşterisiz meta zaıftır*

Karagöz'ün felsefesi, nükteleri, çağarcığı, tipleri, kıyafetleri günümüz insanların çoğu için bir şey ifade etmiyor. Ancak münevver bir kesimin ilgisini çekebil-

mekte. Onu modernleştirme çabaları ise tamamen tersi bir çıktı bırakmakta. Bugün bazı kurum ve kuruluşların bünyelerindeki hayaliler ise, bu sanatın gelişmesi, ilerlemesi ve orijinal haliyle ilerideki nesillere ulaşabilmesi yolunda hareket etmeleri gerekirken, medar-ı inâişet derdine düşerek sanatlarından taviz vermekteler. Unudumuz yetişecek yeni hayalilerle hayallerimizdeki ve tarihimizdeki hayale kavuşabilmek.

Karagöz. Uğur Göktaş yapımı

Hacıvat. Uğur Göktaş yapımı

Ramazan kitapları

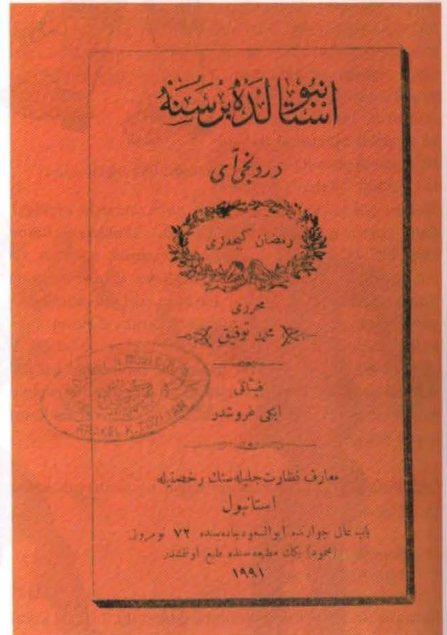
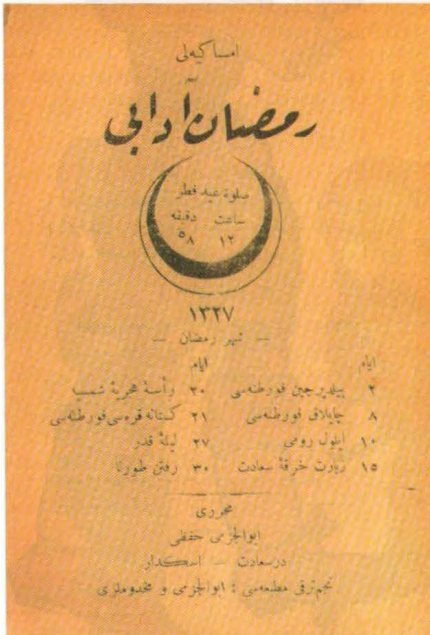
Ramazan ayı ve ibadetleri hakkında ve Ramazan ayındaki etkinliklere yönelik pek çok özel kitap yayımlanmıştır. Ramazan ayına has her sene yayımlanan kitapçıkların yanında geçmiş Ramazanları anlatan hatıralara dayalı büyük hacimli sayılabilecek kitaplar da vardır. Son yıllarda bazı ünlü yazarların, edebiyatçıların eski Ramazanları anlatan -kimi gazete tefrikası olarak kalmış- hatıraları kitaplaştırılmıştır.

Emin Nedret İşli >

Ramazan ayı denince camilerde gece kılınan teravih namazları, gün boyunca tuulan oruç, zengin çeşitleriyle iftar sofraları, Şehzadebaşı'nda, Direklerarası'nda Tuluat geceleri, selâtin camileri süsleyen mahiyalar, sabırda oruç tutacakları uyandırmayı amaçlayan ama bütün bir

şehri ayağa kaldıran mahalle hekiminin davulu ve mahnileri akla ilk gelenlerdir.

Ramazan ayı dolayısıyla üzerinde durulması gereken bir başka nokta da bu kutsal ayın basın sektörüne etkisidir. Ramazan ayının başına etkisi de oldukça çeşitlidir. Özellikle pek çok gazete Ramazan ayı boyunca ya ilave olarak veya gazetenin bir iki sayfasını ayırarak

Ebu'l-cezmi Hıfzı, İmsâkiyeli Ramazan Adabı (solda), Çaylak Tefrik, İstanbul'da bir sene: Ramazan Geceleri.

Ramazan ilavesi hazırlar. Bununla yetinmeyip promosyon olarak ya ilmiyal kitabı ya Kuran meali veya güzel yazılardan oluşan albümler dağıtırlar. Ramazan ayı nedeniyle hasılan ve derlemesi yapılmadığı için pek çoğu kaybolup giden bir başka basılı malzeme de insa-kiyelerdir. Günümüzde en küçük mahalle bakkalının bile basar durumuna geldiği bu iftar, sahur, insak ve namaz vakitlerini gösteren Ramazan ayına mahsus tek yapraklık zaman cetvellerinin toplanması ve üzerinde çalışılması gereken bir konudur. Bütün bunların dışında Ramazan ayı ve ibadetleri hakkında ve Ramazan ayındaki bu sosyal ve toplumsal etkinliklere yönelik pek çok özel kitap yayımlanmıştır.

Ramazan ayına has her sene yayınlanan kitapçıkların yanında geçmiş Ramazanları anlatan hatıralara dayalı büyük hacimli sayılabilecek kitaplar da vardır. Son yıllarda bazı ünlü yazarların, edebiyatçıların eski Ramazanları anlatan -kimi gazete tefrikası olarak kalın- hatıraları kitaplaştırılmıştır. Ramazan ayı hakkında kaleme alınan kitapların dışında Ramazan ayı dolayısıyla yazılmış kitaplar da vardır. Bunlardan biri de *Ziyaret-i Evliya* isimli eserdir. Hocazade Ahmed Hilmi eserinin ifade-i merani bölümünde belirttiğine göre, 1910 yılı Ramazanında türbe ve mezarlarını ziyaret ettiği İstanbul evliya ve tarikat mensublarının biyografilerini ve menkıbelerini kaleme almıştır. Yani kitap Ramazan ayı vesilesiyle meydana gelmiştir. Ramazan kitaplarının pek çoğu daha çok ibadet ve dini bilgiler içeren eserlerden oluşmaktadır. Ramazan ve oruç ibadetinin fazileti, bu ayın kutsiyeti, Kadir gecesi- nin hikmetleri konularını ele alan bu kitapların pek çoğu Müslüman halkın dini bilgilerini artırmaya yönelik basit halk kitaplarıdır. İçlerinde edebi olanları, sosyal ya-şantıyı yansıtanları azdır. Eski devirlere duyulan ilgi nedeniyle sosyal hayatı, Ramazan ayının toplumsal etkile-ri- ni anlatan araştırma kitapları ve Ramazan hatıraları son yıllarda artan bir hızla yayımlanmaktadır.

Ramazan Kitapları

Abdülhâki Gölpınarlı, *Ramazan Geldi Hoş Geldi*, İstanbul, 1962 s. 62.[2] s.

Ahmed Es'ad Ben'im, *Ramazan Geldi Hoş Geldi*, İstanbul, 1949, 38 s.

.Yeni Şark Kütüphanesi Yayını.

Ahmed Hamdi Akseki, *Ramazan Arnağanı*, Ankara, 1937, 15 s.

Ahmed Hilmi [Hocazade], *Ziyaret-i Evliya*, 2. tabı, İstanbul, 1327 [1911]. 176 s. (Çizege 23836)

Almet Rasim, *Ramazan*

İttardan sonra.

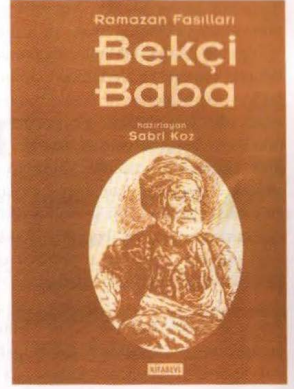
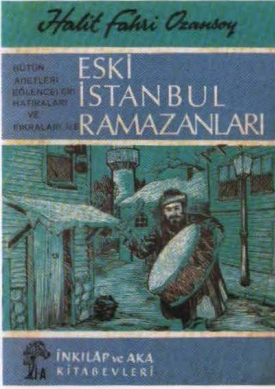
Sobbetleri, Haz.: Muzaffer Gökman, İstanbul, t. y., 303 s., Kitapçılık Ticaret Ltd. Şirketi Yayını.

Ahmet Rasim, *Ramazan Sabbetleri*, İstanbul, 1974, 224 s., Kervan Yayıncılık.

Ahmet Şakir Karagöz, *Ramazan Rehberi*, İzmir, 1952, 32 s.

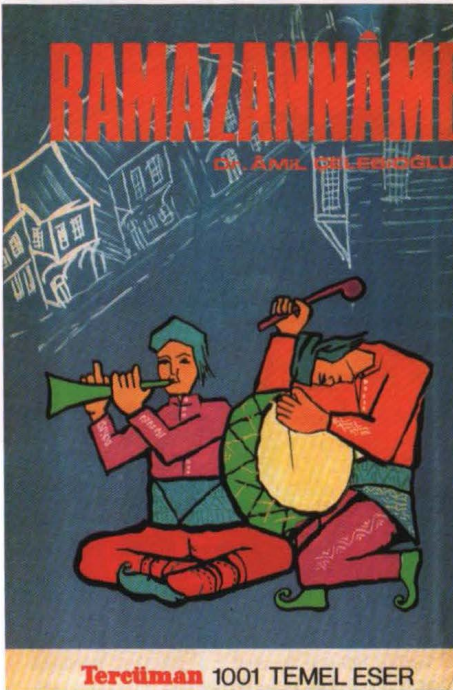
Ali Başkurt, *Ramazan Ayı İçin Sabbet*, y.y., 1984, 8 s.

Amil Çelebioğlu, *Ramazan-Name, 1826 Yılımdan Ramazan-ı Mânileri*, İstanbul, t. y. 276,32 s., 'İrcüman 1001 Temel Eser Serisi No: 22.

Azmi Nihad; İsmail Sivri (Haz.), *Eski ve Yeni Ramazanlar*. İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1958. 64 s.; Resimli.
Balkhane Nazım Ali Rıza Bey, *İstanbul'da Ramazan Mevsimi*. Haz.: Ali Şükrü Çoruk, İstanbul, 1998. 117, [18] s., Resimli. Kitabevi,
Bekçi Baba Ramazan Fasılları, Haz.: M. Sabri Koz, İstanbul, 1998, 168,32 s., Resimli.

Celal Sahir İrozan; Orhan Seyfi Orhon; Halil Nihad [Boztepe]; Yusuf Ziya [Oruç]; Ali Canip [Yöntem]; İdris Sabih, *İftardan Sonra*. İstanbul, 40 s. (Özge 8510)
Cemal Anadol (Haz.), *Ramazan Fıkraları*, İstanbul, 1986, 32 s.
Cenab Şahabeddin, *İstanbul'da Bir Ramazan*, Haz.: Abdullah Uçman, İstanbul, 1994, 112, [16] s., Resimli, İletişim Yayınları.
Cevdet İbn-i Ömer [Dr. Abdullah Cevdet], *Ramazan Babçesi*, İstanbul, 1308 / 1891, 29,1 s. (Özge 16483)
Durmuş Sosyal, *Ramazan Destanı*, Mensin, 1960, 1 s.
Ehül-Cezmi Hıfzı, *İmsakiyeli Ramazan Adabı*, İstanbul-Üsküdar: Necmi-i Terakki Matbaası, 1326 [1910]. 15, 1 s. (Özge'de yok)
Ehül-Cezmi Hıfzı, *İmsakiyeli Ramazan Hocası*, 1326, İstanbul, 1326 / 1908, 15,1 s. (Özge 9106)
Fikret Kutup (Kayserili), *Ramazan Destanı*, Ödemiş, 1955, 1 s.
Halibullah Kamei, *Ramazan Orucu*, İstanbul, 1311 / 1313 / 1895, 30,1 s. (Özge 16489)
Halit Fahri Özansoy, *Eski İstanbul Ramazanları, Bütün Adetleri, Eğlenceleri, Hatıraları, Fıkraları*, İstanbul, 1968, 128 s., İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
Hasan Basri Bayata, *Ramazan Armağanı Otuz İki Fazlı İmsakiye*, Sivas, 1960. 32 s.
İsmail Özcan (Haz.), *Ramazan Fıkraları*, İstanbul, 1987, 32 s.
Kamil Miras, *Ramazan Musababeleri*, İstanbul, 1949, 111 s., Asar-ı İlmîye Kütüphanesi Yayını.
Lütfü Doğan, *Ramazan Hediyesi*, Ankara, 1963, 16 s.
Mahir İba, *Takvimli Ramazan Manileri*, y. y., 1957, 30 s.
Mahmut Bayraktaroğlu (Haz.), *Ramazan Fıkraları*, İstanbul, 1966. 111 s., Akşam Kitap Kulübü Serisi.
Mehmed Fuad, *Ramazan Sene 1305*, İstanbul, 1305 / 1888, 40 s. (Özge 16481)
Mehmed Fuad, *Ramazan Sene 1317*, İstanbul, 1317 / 1899, 40 s. (Özge 16482)

Teretiman 1001 TEMEL ESER

Mehmed Hilmi, *Gülünçlü Letâif-i Ramazan* İstanbul, 1327 / 1911, 16 s. (Özege 6429)

Mehmed Hilmi, *Ramazan Geceleri Eğlencelerinden, Kadının Fendi Erkeği Yendi*, İstanbul, 1326 / 1910, 15 s. (Özege 16484)

Mehmed Şemseddin, *Ramazan Hediyesi, 1. sene*, İstanbul, 1308 / 1891, 16 s. (Özege 16485)

Mehmed Şemseddin, *İkaveli Ramazan Hediyesi, 2. Sene*, İstanbul, 1309 / 1892, 23,1 s. (Özege 6730)

Mehmed Tevfik [Çaylak], *İstanbul'da Bir Sene: Dördüncü Ay: Ramazan Geceleri*, İstanbul, 1299 [1882], 36 s. (Özege 8310)

Mehmet Tevfik [Çaylak], *İstanbul'da Bir Sene*, İstanbul, 1991, 186 s., Resimli, İletişim Yayınları.

Mustafa Faik, *Ramazan Nasibati yahud Orucu*, İstanbul, 1313 / 1895, 23 s. (Özege 16488)

Mustafa Muhsin, *Kudsiyyet-i Ramazan ve Ferid-i Siyam*, İstanbul, 1326 / 1910, 15 s. (Özege 11274)

Mustafa Nuri, *Ramazan Risalesi*, İstanbul, 1339 / 1923, 32 s. (Özege 16490)

Mustafa Remzi [Köktürk], *Ramazan Hediyesi*, İstanbul, 1338 / 1340 / 1922, 7 s. (Özege 16487)

Mustafa Remzi Köktürk, *Ramazan Hediyesi*, İstanbul, 1934, 7 s.

Mustafa Remzi Köktürk, *Ramazan Hediyesi*, Eskişehir, 1942, 7 s. 2. Baskı.

Mustafa Şükrî, Eyüplü, *Ramazan ve Bayram Davulcusu*, 1338 / 1340 / 1922, 32 s. (Özege 16491)

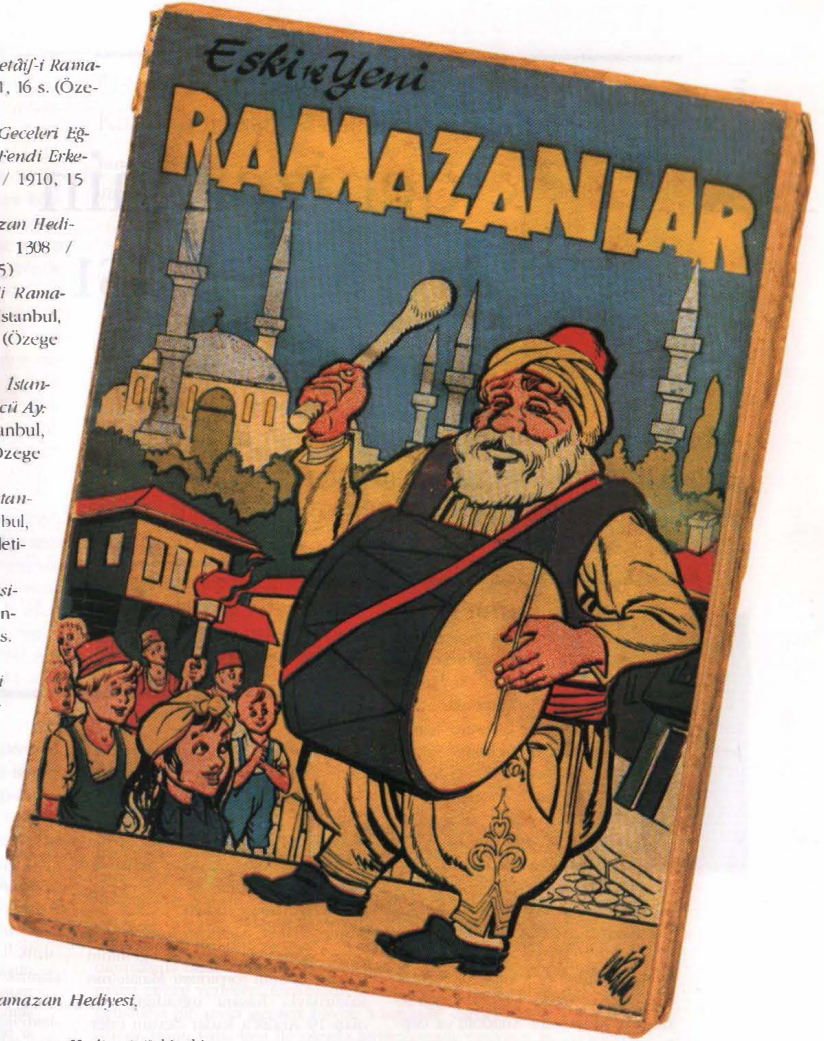
Nimet Berkok - Kamil Toygar, *Ramazan Yemekleri ve Mutfak Kültürü*, Ankara, 1996, 160, 4 s.

Özlem Olgun (Haz.), *Ramazan Kitabı*, İstanbul, 2000, 376 s.

Ramazan-ı Şerif Duası / Esma-i Hüsnâ Duası, İstanbul, 1967, 15 s.

Ramazan Fıkraları, İstanbul, 1949, 32 s., Ali Dayı Neşriyatı Ser:2.

Ramazan Armağanı, Haz.: Kayseri İmam Hatip Okulu Mezunları Cemiyeti, Kayseri, 1961, 20 s.

1971 *Ramazan Eğlenceleri*. Haz.: Altınyurt Spor Kültübü, İstanbul, 1971, 16 s.

Salahaddin Güngör (Haz.), *Ramazan Fıkraları*, İstanbul, 1954.

Süheyl Ünver, *Bir Ramazan. Binbir İstanbul*, Haz.: İsmail Kara, İstanbul, 1997, 106 s. Kitabevi.

Süleyman Özdemir, *Ramazan ve Namaz Destanı*, Samsun, 1959, 1 s.

Şerefeddin Magmumi, *Ramazan Hediyesi, 1. Sene*, İstanbul, 1311 / 1893, 49,3 s. (Özege 16486)

Şerhiyle Beraber Ramazan-ı Şerif Duası, İstanbul, 1329 / 1913, 15 s. (Özege 18874)

İŞ BANKASI YAYINLARINDAN...

Türk denizcisinin II. Dünya Savaşı anıları

Adamlı Torpidolar içinde bulunmadığımız bir savaşın
aslında bize ne kadar yakın olduğunu göstermesi
açısından önemli bir tarihsel belge niteliğindedir.

Kerem Coşkuner >

1941 yılı II. Dünya Savaşı tarihinde kuşkusuz en hareketli yıllardan biri olmuştur. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması, Japonların Pearl Harbor baskını bu süre içinde vuku bulmuş, ayrıca Türkiye ile Almanya 18 Haziran 1941 tarihinde saldırılmazlık paktı imzalamıştır. Dünyanın bu olaylarla çalkalandığı sırada Binbaşı Edip Şehsuvaroğlu Türk Genelkurmayı tarafından İngiliz Donanması'nın Akdeniz Filosunda gözlemci sıfatıyla görevli bulunmaktadır.

Şehsuvaroğlu'nun kısa özgeçmişi bakımından onun, İstiklal Savaşı sırasında Rusya'dan Anadolu'ya cephaneye nakliyatında görev almış bir bahriyeli olmasını belirtmekte yarar vardır. Çünkü bu başarılı ögeçmiş kuşkusuz onun Mareşal Fevzi Çakmak tarafından böyle bir göreve atanmasında önemli bir neden teşkil etmektedir. 1957 yılında ölen Şehsuvaroğlu daha sonra Yavuz zırhlısının da komutanlığını yapmıştır. Şehsuvaroğlu gözlemci sıfatıyla İngiliz donanmasında bulunduğu 1941 Haziran ayında 1942 Nisan ayına kadar geçen devredeki anılarını kaleme almıştır.

Kansu Şarman, *Adamlı Torpidolar*
Edip Şehsuvaroğlu'nun II. Dünya Savaşı Anıları,
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
İstanbul, 2002, 144 s.

Bu noktada *Adamlı Torpidolar* kitabı bu anıların yayımlanması ve içinde bulunmadığımız bir savaşın aslında bize ne kadar yakın olduğunu göstermesi açısından önemli bir tarihsel belge niteliğindedir. Şehsuvaroğlu'nun anılarının ilk bölümü, İskenderiye limanındaki İngiliz üssünde, HMS Valiant dretbotunda görev almasıyla başlar ve geminin İtalyan adamlı torpidosu Maiale'nin saldırısıyla hasara uğradığı tarih olan 19 Aralık'a kadar devam eder. Geçen bu zaman zarfında Şehsuvaroğlu'nun İngilizler tarafından Türkiye'nin tarafsız tutumundan dolayı birçok soniya maruz kaldığı görülmektedir. Şehsuvaroğlu günlüğünde bu soruların Almanlarla yapılan Saldırılmazlık Paktı'ndan sonra daha küstahça bir hal aldığı yazmaktadır. Şehsuvaroğlu gemideki görevinden artakalan zamanda ise İskenderiye'ye dolaşmaya çıkmaktadır. Bu esnada savaşın yıkıcılığına ve bundan da en çok sivil nüfusun etkilendiğine dair yaptığı tespitler, bir su-

bay olmasına rağmen onun savaş karşıtı yönünü gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda,

Öğleden sonra şehirde dolaşmaya çıktım, hava berduhat sıcaktı. Şehrin bombardımandan tahrip edilen yerlerini gezdim. İnsanlık için ciddetle acınacak manzaralar vücutta gelmişti. Bir büyük bina bomba isabeti almış, bir mahalle tamamen harap olmuş, 5 katlı bir binanın -bıçaklı kesilmiş gibi- ocağı ve salonlarının yarısı olduğu gibi duruyor diğer yarıları bir taş yığınına dönmüş, diğer evlerin kimisi tamamen harap olmuş, kimisinin şurası burası delik deşik edilmiş vaziyette. Muhakkak bütün bu manzaralar beraberlerinde bir sürü canın hayatını yok ederek vücutta gelmiştir. (s. 27-28)

diye yazmaktadır. Anılarında sürekli dile getirdiği, kansu ve çocuğuna olan sevgisi, belki de onu bütün bu yabancılaşma ve yıkım içinde ayakta tutmuş olan yegâne dayanma gücü olmuştur.

Şehsuvaroglu'nu anıları askeri stratejiler açısından da önemli izlenimler içermektedir. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne ve Japonların Amerika Birleşik Devletleri'ne saldırıları hakkında yaptığı öngörüler, onun stratejist yönünü ortaya koymaktadır. Bunun dışında, kendisinin entelektüel bir birikime sahip olduğu eserlerin yok olması demektir." (s. 62) diye yazmaktadır. İşte bütün bu yıkım içerisinde Türkiye'nin tarafsız ve bağımsız politikası Şehsuvaroglu'nu oldukça mutlu etmektedir.

Şehsuvaroglu'nun anılarının diğer bölümü ise HMS Dido kruvazöründe geçmektedir. Bu görevi sürsünce de birçok deniz savaşına ve hava saldırısına tanıklık eden Şehsuvaroglu, 1942 yılının Nisan ayına doğru Iskenderiye'deki görevini tamamlayarak Türkiye'ye geri döner.

Adamlı Torpidolar kitabının, özellikle, Türk denizcilik tarihinin acı sayfalarından birisi olan Refah gemisinin batılışı ile ilgili notları, bunun yanında, deniz savaşları tarihinde ayrı bir yeri olan HMS Barham dretnotunun Alman denizaltısı tarafından batırılışına tanık olması, Şehsuvaroglu'nun anılarının önemini bir kat daha artırmaktadır. Bütün bunların yanında kitap, bir anı kitabının ötesine geçmektedir. HMS Valiant gemisine saldırıda bulunan ve kitaba da adını vermiş olan adamlı torpidonun kumandanı, Yüzbaşı Luigi Duran de la Penne'in ağzından saldırının ayrıntılı hikâyesi heyecanlı okunacak bir bölüm olma özelliğini taşıyor. Bu belgesel niteliğinde olan çalışmanın her sayfasının büyük bir heyecan ve dikkatle okunacağına gönülden inanıyoruz.

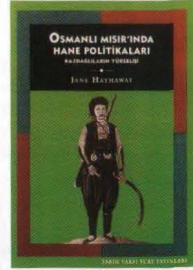
Kenan Coşkun,
Marmara Üniversitesi

Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları Kazdağlıların Yükselişi

Jane Hathaway

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, 212 s.

Okuyucular Kazdağlıları aslen Memlük olan ve 1760'ların sonunda Osmanlı sultanına karşı ayaklanan meşhur Bulut Kapan Ali Bey'in liderliğindeki grup olarak hatırlayacaklardır. Yine bu aile, Bonaparte'in 1789 yılındaki işgali sırasında Mısır'ı yönetmekte olan, esas olarak Gürcü Memlüklardan oluşan hane olarak da dikkat çeker Jane Hathaway, Türkçe ve Arapça arşiv ve anlatı kaynaklarını kullanarak, Kazdağlıların, evlilik, ticari ortaklık, saray haremağalarının hamiliği gibi yollarla ve yeniçeri rütbe hiyerarşisini kullanarak nasıl yükseldiklerini ortaya koyduğu bu çalışmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun genelindeki hane temelli politik kültürün Mısır'da da geçerli olduğunu ileri sürmekte ve Mısır'ın askeri eliti olan Memlük Sultanlığı'nın çeşitli kurumlarının canlandırılması yoluyla oluştuğu yönündeki geleneksel görüşe karşı çıkmaktadır.

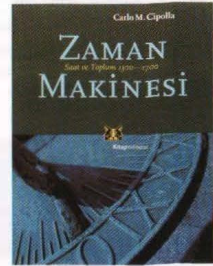

Zaman Makinesi: Saat ve Toplum 1300-1700

Carlo M. Cipolla

Kitap Yayınevi, İstanbul, 2002, 97 s.

Ünlü İtalyan tarihçi Carlo M. Cipolla bu küçük kitapta birçok soru soruyor: Üniversitelerin ve gotik katedrallerin yaygınlaştığı çağda, rahip Giordano da Pisa'nın vazalarında "her gün yeni bir teknik keşfediliyor" diye lahaykıldığı dönemde, 13. yüzyılın sonuyla, 14. yüzyılın başı arasında neden ilk toprak ve ilk mekanik saatler aynı zamanda belirdi? Saat neden Avrupa'da geliştirildi? Çin'de saate neden bir oyuncak gözüyle bakıldı? Japonlar neden kendilerine özgü saatler geliştirdiler? Sanayi Devrimi Avrupa'da yayılırken Çin ile Japonya Batı'nın meydan okumasına neden farklı karşılıklar verdiler? Carlo M. Cipolla, bütün bu sorulara cevap verirken, teknolojik ilerleme ile iktisadi, toplumsal ve kültürel gelişmeyi bir araya getiren birçok karmaşık, karşılıklı ilişkiyi çözümlemek istiyor, bunu yaparken de okurla birlikte saatin tarihinin tadına varıyor.

Aptullah Kuran İçin Yazılar

Haz. Çiğdem Kafescioğlu, Lucienne Thys-Senocak

YKY Yayınları, İstanbul, 1999, 575 s.

Seneler içinde A. Kuran'dan alınan illiam ve öğrenilenlere karşı bir armağan olarak, Eskiçağ'dan Ortaçağ'a, Erken Modern Dönem'den 19. yüzyıla ve Cumhuriyet'e uzanan, mimarlık ve kültür tarihini çeşitli yönleriyle yansıtan araştırma yazıları, değişik ülkelerden on altı bilim adamının araştırmacılarının, değerli bilim adamımız Kuran'ın açtığı yolda kaleme aldığı makaleler bu kitapta bir araya geldi.

Web'de tarih haritaları

Haritayı bir toplumsal yorum, bir toplumsal ürün olarak görürsek, her birinin farklı bir döneme özgü bir yorum, bir bakış içerdiğini söyleyebiliriz.

Gürel Tüzün >

Geçen gün bir iş için bazı Avrupa ülkelerinin haritalarını arıyordum. Bir arkadaşımın önerdiği web sitelerini dolaşırken, web üzerinde çok zengin harita koleksiyonlarının olduğunu farkına vardım. Bu koleksiyonlardan tarih, coğrafya, arkeoloji ve astronomi gibi farklı alanlarda yararlanmak mümkün. Üstelik, bunların çoğunu bilgisayarımıza kaydedip daha sonra kullanabiliyorsunuz.

ABD'de Texas Üniversitesi'nin Perry-Castañeda Kütüphanesi'nin web sitesi (www.lib.utexas.edu/maps/index.html) Internet üzerindeki harita kaynakları için çok iyi bir başlangıç noktası. Bu sitede dünyanın bütün anakaralarının, bölgelerinin ve ülkelerinin haritalarının yanı sıra, tarihî haritalarına da ulaşabilirsiniz. Ama, daha da önemli, yaklaşık 700 web sitesinin adresinin yer aldığı çok zengin bir kaynakça bulunuyor (www.lib.utexas.edu/maps/map_sites/his_sites.html). Buradaki bazı kaynaklardan söz etmekte yarar var.

Bunlardan ilki Fransızca bir site (www.geocities.com/Athens/Acropolis/6200/). "Atlas historique de l'Antiquité" (Eskiçağ Tarih Atlası) adındaki bu sitede, aralarında İngiltere, Almanya, Afrika, Asya, Ortadoğu, Etiyopya ve İran'ın da bulunduğu birçok bölgenin İS. 380 ile 660 arasındaki döneme ilişkin haritaları bulunuyor. Dolayısıyla bu bölgelerin zaman içinde geçirdiği değişikliği haritalar aracılığıyla izleyebiliyorsunuz.

"Interactive Ancient Mediterranean" (Etkileşimli Eskiçağ Akdenizi) projesinin web sitesinde ise (http://iamclassics.unc.edu/map/map_idx.html) Akdeniz yöresinin eskiçağdaki durumuyla ilgili haritalar var. İber Yarımadası, Anadolu,

Ege Denizi, Afrika kıyıları, Doğu Akdeniz ve İtalya Yarımadası gibi bölgelerin yüksek çözünürlüklü haritaları PDF (Portable Document Format) dosyaları olarak veriliyor. Eğer *Acrobat Reader*'iniz yoksa, onu da bu siteden yükleyebilirsiniz. İlginç olan, yalnız yüzey şekilleri, bölge sınırları, yer isimleri ya da bunların çeşitli bileşimlerini içeren haritalar oluşturabiliyor, dolayısıyla istediğiniz karmaşıklıkta haritalar elde edebiliyorsunuz.

Eğer ilgi alanınız İslam dünyasıysa, <http://ccal.sas.upenn.edu/~is143.html> adresine gidip Emeviler, Eyyubiler, Abbasiler, Selçuklular, Gazneliler ve Osmanlılar ile ilgili haritalara erişebilirsiniz. Eski haritalarla ilgilenenler için de Internet üzerinde pek çok kaynak var. Bunların en zenginlerinden biri, Avustralya'daki Melbourne Üniversitesi'nde. Çok uzun bir de adresi var: http://xena.lib.unimelb.edu.au/cgi/map_view.cgi?gendb=map_db&browse_edit=yes&browse_by=DATE&limit_by=Walker%20Collection. Burada, örneğin Anadolu ile ilgili pek çok eski harita var. Bunların yapımcıları arasında Ptolemaios, Sebastian Munster, Gerhard Mercator, Philip Cluver, Nicolas Sanson ve Abraham Ortelius gibi bir dizi ünlü haritacı bulunuyor. Üstelik bu haritalarda, istediğiniz bölümü yüzde 100'e varan oranlarda büyütüp, ayrıntıları inceleyebiliyorsunuz. Haritayı bir toplumsal yorum, bir toplumsal ürün olarak görürsek, burada sözünü ettiğimiz haritalardan her birinin farklı bir döneme özgü bir yorum, bir bakış içerdiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle, örneğin Anadolu haritalarının zaman içindeki gelişimi bize bu yorumun nasıl evrildiği konusunda da ipuçları veriyor. Bu serüvenle ilgilenenlerin yukarıdaki adrese uğramalarında yarar var.

Web'de harita siteleriyle ilgili bir başka zengin kaynakçaya [\[sas.ac.uk/maps/webimages.html\]\(http://sas.ac.uk/maps/webimages.html\) adresinde erişebilirsiniz. Burada, her birinin en az 300 haritalık bir koleksiyonu olan yüzlerce site yer alıyor. Dahası, bu sitelerin içerikleri, haritaların çözünürlükleri, dolayısıyla nitelikleri de belirtiliyor. Bunlar arasında Berkeley'deki California Üniversitesi \(<http://library.berkeley.edu/EART/browse.html>\), Fransa Ulusal Kütüphanesi \(\[www.bnf.fr/ya\]\(http://www.bnf.fr/ya\) da <http://gallica.bnf.fr/ya> da <http://expositions.bnf.fr/liste.htm>\), ABD Kongre Kütüphanesi \(<http://memory.loc.gov/anmmem/gndhtml/gndhome.html>\), Michigan Üniversitesi Kütüphanesi \(<http://images.umich.edu/n/misc/>\) ve Venedik'teki Marciana Ulusal Kütüphanesi \(<http://geoweb.venezia.sbn.it/geoweb/GW/index.html>\) ile Jim Siebold \(\[www.henry.davis.com/MAPS/\]\(http://www.henry.davis.com/MAPS/\)\) ve David Rumsey \(<http://davidrumsey.com/>\) koleksiyonları sayılabilir. Eğer belli bir bölge ya da ülkeyle ilgileniyorsanız, bunlarla ilgili web sitelerine de sözünü ettiğiniz kaynaklardan erişebilirsiniz.](http://hr.</p></div><div data-bbox=)

İnternetteki harita sitelerinde ülke, bölge ve tarih haritalarının yanı sıra kent haritaları da bulunuyor. Bu sitelerde dünyadaki birçok kentin haritasına erişebilirsiniz. Aradığınız bir adresin kentteki yerini belirleyebiliyorsunuz. İstanbul için böyle bir harita isterseniz başvuracağımız adres www.euroave.com/maps/frame1.php?city=istanbul. Burada İstanbul'daki herhangi bir sokağın ismini girdiğinizde, karşınıza o sokağı ve çevresini kapsayan bir harita geliyor. Bu sitenin özellikle İstanbul'da yaşayanların çok işine yarayacağını sanıyorum.

Özetle, bu yazıda bazılarına değindiğim web siteleri yalnız bölgeler, ülkeler ve kentlerdeki değil, tarih içindeki yolculuğumuzda da size yol gösterecek çok zengin bir kaynak sunuyor.

Tarih Vakfı'ndan Haberler | Kasım

Tarih Vakfı, Dinç ve Millas TÜYAP'ta

Tarih Vakfı 300'ü aşkın yayınıyla bu yıl TÜYAP Kitap Fuarı'nın yeni mekânında. Bu yıl yalnızca standımızla değil, iki de etkinlikte var olacağız. Bunlardan ilki, fotoğraf sanatçısı Bünyad Dinç'in sunacağı "Hakkari'de İki Mevsim" adlı dia gösterisi. Adından da anlaşılacağı gibi, Hakkari'nin, Türkiye'nin en köşesindeki, en gözden uzak bu ilin iki mevsimini görme, Hakkari'yi dıralar aracılığıyla da olsa tanıma şansınız olacak. Sunu, 27 Ekim Pazar günü saat 15.45'te Heybeliada salonunda.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıkan *Daha İyi Türk-Yunan İlişkileri İçin Yap-Yapma Kılavuzu* adlı kitabın yazarı Herkül Millas, TÜYAP Kitap Fuarı çerçevesinde Tarih Vakfı'nın konuştu. Millas "Daha İyi Türk-Yunan ilişkileri için Neler Yapmalı?" konulu konuşmasında sizlerle birlikte olacak.

Herkül Millas, yazarlığıyla bilinmi-

yor. Sefiris, Ritsos, Elitis... bugüne kadar şiirlerini okuduğunuz Yunan şairlerini Türkçeye kimin kazandırdığına dikkat etmediyseniz, Millas'ın adın gözden kaçırmışsınız demektir. Millas, yalnızca bir çevirmen değil. Her iki ülkeyi de içinden tanıyan biri olarak, Türk-Yunan dostluğunun nasıl kalıcılaştırılabileceğine dair kafa yoran aydınlardan biri.

Yap-Yapma Kılavuzu hakkında bilgi verirken, söyleşinin içeriği de anlaşılacaktır. Bu kitap, her iki dikeki yanlış anlamaları ortadan kaldırmak için ilk olarak İngilizce yazılmıştı. Siyasi yakınlaşmadan çok iki ulusun birbirine yaklaşması için gereken kültürel değişimleri başarılı bir çözümlemesini yapıyor Millas. Örneğin her iki tarafla da birbirleriyle konuşurken ne gibi jest ve mimiklere dikkat etmeleri gerektiğini anımsatıyor. Bu örnekler, kadeh lutma adabına kadar çeşitlendiriliyor.

Kitapta diplomatlara yönelik 'tüyolar' da var. Örneğin iki tarafın birbirini defalarca övmesinin iki tarafça da aslında son derece antipatik bir jest olarak algılandığına dikkat çekiyor Millas.

Özelle, Millas'ın kitabı, konjektürlerle dayalı olmayan, kaderi siyasetçiler tarafından geçici manevralarla belirlenen bir dostluk yerine, kültür arasındaki kalıcı dostluğun oluşturulması için bir yol haritası çıkarıyor.

Millas, söyleşisinde bu yol haritası-

nın kitap sayfalarından taşıdığı kadarını sizlerle paylaşacak. Sizleri 2 Kasım Cumartesi günü 15.30'da TÜYAP Beylikdüzü Fuar Merkezi'nde Karadeniz salonuna bekliyoruz.

6. Aybar Sempozyumu Yapıldı

Tarih Vakfı'nın düzenlediği Aybar Sempozyumları'nın altıncısı, 29 Eylül Pazar günü yapıldı. Aybar'ın yaşamı boyunca emek harcadığı, üzerinde çalıştığı alanların konu olarak seçildiği sempozyumun bu yılki konusu, "Geleceğin Üniversitesi - Gelecekte Bilimsel Özgürlük / Özerklik" idi.

Vakıf Başkanı Orhan Silier'in açılış konuşmasından sonra ilk konuşmacı Barış Ünlü, İletişim Yayınları'ndan yeni çıkan kitabı *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar*'dan bilgilere de yer verdiği konuşmasın-

da, Aybar'ın üniversiteden tasfiye sürecini dönemin sosyopolitik koşulları ve Tan Gazetesi başkanı, üniversitede 'cadı kazanı' gibi olayları ile ilişkilendirerek anlattı.

Ünlü'den sonra söz alan Sabancı Üniversitesi rektörü ve TÜBİTAK eski başkanı Tosun Terzioğlu, "Akademik Özgürlükler" konulu sunuşunda tarihte üniversitenin gelişimini, alternatif üniversite modelleri, özellikle halen geçerliliğini koruyan Von Humboldt modeli üzerinden anlattı. Terzioğlu, üniversitenin ne yalnızca işsiz ve işlevsiz bir aydınlar ordusu yetiştirmekle, ne de yalnızca bir meslek okulu işlevi görmekle sınırlandırılabileceğini, üniversitenin temel işlevinin bilim üretme ve bilgiye katkıda bulunma olduğunu söyledi. Bunun yanı sıra 2547 Sayılı Yüksek Öğretim Yasası'nda 'akademik özgürlük' diye bir kavramın bulunmadığına dikkat çeken Terzioğlu, üniversitelerin ayrı fikirlerin

YAYINLAR

İstanbul Dergisi
Eğilence Kültürü
Ekim 2002

Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları
Kazdağlıların Yükselişi
Jane Hathaway
xi+212 ISBN 975-333-165-7

Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi
Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow
x+244 ISBN 975-333-063-4 (3. baskı)

Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi
Yahya S. Tezel
xvi+552 ISBN 975-333-018-9 (5. baskı)

İstanbul Lezzeti
Sula Bozıs
viii+89 s. ISBN 975-333-138-X (2. baskı)

Çatışan Kültürler Keşifler Çağında
Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler
Bernard Lewis
vi+60 ISBN 975-333-053-7 (4. baskı)

10.yıl

TOPLUMSAL TARİH: 107. SAYI
İSTANBUL DERGİSİ: 43. SAYI

VAKIF'ta BU AY

de içinde barınabileceği kurumlar olması gerektiğini, ancak Türkiye'de gerek 1960'lardaki 147'ler olayı, gerek 12 Mart'taki tasfiye, gerekse 12 Eylül'deki kıyımın ters yönde bir gelenek oluşturduğunu söyledi.

Terzioğlu'ndan sonra Avrupa Öğrencileri Genel Forumu adına söz alan Yahya Kemal Gümü, izleyicileri Avrupa Birliği'nin Erasmus, Sokrates ve Altıncı Çerçeve programları hakkında bilgilendirdi. Her üç programın da Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının ve üniversitelerin Avrupa ile işbirliklerini artırmaları için önemli fırsatlar sunduğuna dikkat çeken Gümü, Türkiye'deki Ulusal Ajans'ın DPT altında tanımlanmasıyla ortaya çıkan sıkıntıları anlattı, "Devlet işine halk karışırsa sonu iyi olmaz" zihniyetinin halen devam ettiğini söyledi.

Öyle arasından sonra sempozyumun ikinci bölümünde söz alan, Bilgi Üniversitesi öğretim üyesi Christoph Neumann, Alman üniversitelerinin güncel sorunlarını izleyicilerle paylaştı. Neumann, Almanya'daki sorunların hak/hukuk karmaşası ve mali sorunlar olarak ikiye ayrılacağını belirtti, bu sorunlardan güncel örnekler verdi. Neumann, üniversitenin özerkliğinin de, kamusalılığının da kendine özgü sorunları beraberinde getirdiğini belirtti. Neumann'ın verdiği ilginç bir örnek, Türkiye'den çok daha özerk diyebileceğimiz üniversitelerin öğretim sezonu başlangıcı ve bitiş tarihlerinin aynı olmasıydı.

Galatasaray Üniversitesi öğretim üyesi Ahmet Insel ise Fransız üniversitelerini mercek altına yatırdı. İzleyiciler, böylece Neumann'ın anlattığı Alman modeli ile Insel'in anlattığı Fransız modelinin benzerlikleri ve farklılıkları hakkında bir dü-

Christoph Neumann

şünce edinmiş oldular. Insel, Fransız modelinin, özellikle 1968 hareketi sayesinde hiyerarşisinin daha az yer aldığı bir model olduğundan, sıfatların otomatik üstünlük sistemi ola-

Ahmet Insel, üniversitenin artık diplomansız işe tahvil edileceği bir alan olarak algılandığını, 'alttan gelenlerin' toplumsal statüleriyle iş bulma şansı bulunmadığı için, üniversite diplomasından başka tutunacak dalları olmadığına dikkat çekti. Bu farkın öğretim üyelerinin üniversite algısını da derinden etkilediğine dikkat çeken Insel, 'araştırmacı profesör' ile 'eğitici profesör' arasında fiili bir ayrım doğduğunu, bu ayrımın Türkiye bağlamında bile yavaş yavaş tartışılmaya başladığını söyledi.

Insel, Türkiye'deki öğrenci seçme sistemine de değinirken, tüm sakatlıklarına rağmen bu sistemin görece de olsa eşitlik sağladığını, toplumsal statü farklarının bu sis-

'MET ALİ AYBAR' RŞİTESİ" GEİ FÖKTE RİL İMCİ

Ahmet Insel

rak kullanılmadığından, örneğin orada hiçbir öğrencinin öğretim üyelerine 'hocam/mon professeur' diye seslenmediğinden, bunun ise sanıldığı gibi aksine önemli bir gösterge olduğundan söz etti.

tem sayesinde bir nebze de olsun eğitim sistemine yansıtılmadığını, taşradan gelen ya da olanaksızlıkları olan öğrencilerin bu sistemle hâlâ bir şansı olabileceğini belirtti. Insel, kamu kaynaklarının yüksek öğrenime daha fazla pay ayırması, bunun da kamuya dönüşmesi için Fransa'da bulunmuş bir çözümünden de söz etti. Bu sistemde 'memur öğrenci' denebilecek öğrenciler, okula giriyor, aylık alıyorlar; ama bunun karşılığında yaklaşık 10 yıl zorunlu hizmetleri var. Insel, Fransa'daki eğitim harcamalarının, kamu harcamalarının %2'ini oluşturduğunu söylerken sınırsız izleyicilerin yüzünde aynı acı tebessüm doluyordu!

Insel'den sonra konuşan Üniversitesi Öğretim Üyeleri Derneği başkanı

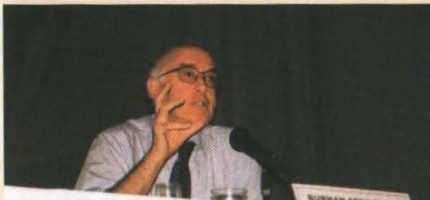
Prof. Dr. Burhan Şenatalar, Neumann ve Insel'in anlattığı modelleri ve sorunları Avrupa genelinde ele aldı ve Avrupa'daki üniversite algısındaki değişikliklerden, bunların AB kararlarına nasıl yansıtıldığını söz etti. Şenatalar, yaklaşık 2 yıldır Avrupa yüksek öğrenim sistemlerinde bir dönüşüm yaşandığını, bu dönüşümün özellikle son 10 yıldır iyice hızlandığını söyledi. Avrupa ülkelerinde okullaşma oranında son altı yılda % 50 ile % 144 arasında değişen artışın eski vasıfsız emek gücüne istemi düşürdüğünü, vasıf artışının da eğitime koşut olduğunu söyledi. Prof. Şenatalar, dönüşümün diğer nedenlerini şöyle sıraladı:

- * Küresel rekabetin yoğunlaşması nedeniyle 'Nerelerden maliyet düşürebiliriz?' sorusunun daha yüksek sesle sorulması, bununla eğitimin de dahil olduğu kamusal hizmetler alanına psikolojik baskı anlamına geldiği.
- * Yüksek öğrenim alanında hem öğrenci, hem öğretim üyesi hareketlerinin 'küresel' bir boyut kazanması, mobilizasyonun artması.
- * ABD'nin giderek artan bir çekim gücü kazanması, Almanya'nın ve Fransa'nın ise bu bağlamda oransal olarak zayıflaması.
- * Akademik dil olarak İngilizcenin yaygınlaşması ve baskınlığının kabul ettilmesi.
- * Avrupa Birliği'nin oluşumunun Avrupa yüksek öğrenim alanı diye bir alan oluşmasına neden olduğu.

Şenatalar, konuşmasında Türkiye'deki üniversiteler arasındaki eşitsizliklerden biri olan döner sermaye gelirleri eşitsizliğine de değindi. Şenatalar, öğretim üyelerinin dörtte birinin; öğrencilerinin ise yalnızca % 6'sının tıp fakültelerinde olduğuna dikkat çekti.

Prof. Dr. Şenatalar, Avrupa'daki bazı eğitilmiş ve uygulamalardan da söz etti. Bunlardan bazıları; disiplinlerarası programların artışı, endüstri ile daha güçlü işbirliği, devlet dışı gelir kaynaklarına ağırlık verme, yetkilerin merkezsizleştirilmesi ve aşağı kademelere devri, kredi sistemine geçiş, ve üniversite dışı kesimlerin de yönetime katılma oranının artışı.

Son konuşmacı, Manchester Üniversitesi'nden İsmail Ertürk, "İnternet

Burhan Şenatalar

Çağında Üniversite ve Teknoloji" konusunu irdeledi. Ertürk, teknolojinin kendisinin de henüz son biçimini almamış olmasından doğan belirsizliğin, alınacak kararlar ve takımlacak tutumlarda göz önünde bulundurulması gereken ağır bir etken olduğuna dikkat çekti. Ertürk, yeni teknolojinin üniversitenin adındaki evrenselliği gerçekleştirmesini sağlayacak bir olanak mı, yoksa üniversitenin sonunu getirecek yeni bir eğitim ve bilgi üretim modeli olup olmadığının hâlâ netlik kazanmadığını da sözlerine ekledi.

Her konuşmanın sonundaki tartışma seanslarında sorulan sorular ve verilen yanıtlar, konuşmacıların kısa konuşma süreleri içinde anlatmaya fırsat bulamadıkları noktaları açılmasını sağladı. İzleyiciler, sempozyumu sorularıyla renklendirdiler ve derinleştirdiler.

1997 yılından beri Güllü Aybar ve Tarih Vakfı işbirliğiyle, Türkiye'nin yetiştirdiği önemli insanlardan, aydınlardan biri olan, yedi yıl önce kaybettığımız Mehmet Ali Aybar'ı anma sempozyumları düzenleniyor. Bu toplantılar, Aybar ansına yapmış olmakla birlikte, alışılmış anma toplantılarından farklı, onun yaşamı boyunca ilgilendiği alan ya da sorunlardan bazıları üzerine entelektüel eğilimi zengin tartışma toplantıları olarak gerçekleştiriyor.

Avrupalı-Türkiyeli Öğretmenler Buluşuyor!

İlki geçtiğimiz yıl Ekim ayında Kapadokya'da düzenlenen "Avrupalı-Türkiyeli Öğretmenler Buluşması" dizisi, bu ay yapılacak olan üç toplantıyla sona eriyor.

Tarih eğitiminde son yıllarda önemli reformlara imza atan bazı Avrupa ülkelerinin bu deneyimlerinden, modern bir tarih eğitimi için çaba sarf eden yüzlerce tarih öğretmeni ve eğitimcinin Türkiye özelinde yararlanmasının amaçlandığı bu toplantılar, bu ay üç ayrı ilde, İzmir, Mersin ve Urfa'da gerçekleştiriliyor.

Dört Avrupalı eğitimci, aynı hafta içinde gerçekleştirilecek bu toplantılarda bildiriler sunacak ve Türk

meslektaşları ile tarih eğitimi konusunda tartışacaklar. Bu toplantıların her birine, civar şehirlerden yaklaşık 50'er tarih öğretmeni ve eğitimcinin katılması bekleniyor.

Varşova Üniv. Tarih Bölümü'nden Prof. Tadeusz Cegielski, Avrupa Konseyi Tarih Eğitimi Programı yöneticisi Tatiana Minkina-Miko, Georg Eckert Uluslararası Ders Kitapları Enstitüsü müdürü Wolfgang Hopken ve Strathclyde Üniversitesi Sosyal Bilimler Bölümü öğretim üyesi Ian McKellar'ın katılacağı bu toplantılar dizisine bu illerdeki tüm tarihseverleri bekliyoruz.

Toplantılar İzmir'de 1-2 Kasım'da Alsancak Kültür Merkezi'nde, Mersin'de 4-5 Kasım'da Mersin Üniversitesi Tece Tesisleri'nde, Urfa'da ise 7-8 Kasım'da Öğretmenevi'nde düzenleniyor. Tüm illerde toplantıların başlama saati 9.00.

Hollanda Konsolosluğu Matra-Kap Fonu, Goethe Enstitüsü, Friedrich Ebert Vakfı'nın sponsorluğunu üstlendiği bu toplantılar dizisi, Eğitim-Sen'in etkin desteğiyle düzenleniyor.

Ayrıntılı bilgi için:
Murat Özetila (212) 227 3733/103

Seçim Afisleri Sergisi

4-27 Ekim tarihleri arasında Garanti Bankası işbirliğiyle düzenlediğimiz "Türkiye'de Seçim Afisleri" sergisi, 30 bini aşkın ziyaretçiye ulaştı. Seçim afisleri üzerinden Türkiye'nin siyasi tarihine bir göz atma şansı veren bu sergi, hem ulaştığı izleyici

TÜRKİYE'DE SEÇİM AFİSLERİ SERGİSİ

sayısıyla amacına ulaştı; hem de yarattığı gündemle. Bu çerçevede Prof. Nermin Abadan Unat ve Hıfzı Topuz'un konuşmacı olarak katıldığı, 24 Ekim'de düzenlenen konferans ayrıntılarınımsa gelecek ay okuyacaksınız.

Tarih Vakfı olarak, sergimizi ziyaret eden herkese, ayrıca bu konuyu düzenli programlarla yansıtan NTV'ye ve diğer basın-yayın organlarına teşekkür ederiz. Sergiye gelemeyenler için bir de müjde verelim. İnternette düzenli olarak yer alacak olan sanal sergimiz de yolda!

Yeni Dönem Osmanlıca Seminerleri

Yaz tatilinin ardından kaldığımız yerden devam ettirdiğimiz etkinliklerden biri, Osmanlıca Seminerleri. Seminerlerin yeni dönemi, Bilgi Belge Merkezi'nde 49, Yıldız binasında 42 öğrencinin katılımıyla başladı. Ankara'daki seminerlerimizin kayıtları devam ediyor, İzmir'de başlatmayı planladığımız seminer ise 5 Kasım 2002 tarihine ertelendi. Bu dönemki seminerlerimizi kaçırınlar 2003 yılının Ocak ayındaki yeni döneme katılabilecekler. Yeni dönem tarihlerini ise dergimizin bir sonraki sayısında duyuracağız. Seminerler

Sergi İzlenimleri

"Böyle sergilere ne kadar da ihtiyaç var. Tarih konuşuyor; o günleri hep yaşadık."

Remzi Günyüz

"Tarih bilinci az ve yeterli hafızaya sahip olmayan seçmenlerimizin uyanması ve yarınlarda daha doğru kararlar verebilmesi açısından gerçekten çok önemli bir sergi. Umuyorum ki insanlar dikkatle okuyunca ne kadar kandırıldıklarını anlar ve doğru tercihler yapar. Emeği geçen herkesi ve Sanat Galerisi'nin çalışanlarını tebrik ediyorum."

Harun Akar

"Gerçekten Türkiye'nin tüm siyasi ve sosyal gelişimini ortaya koymuş olan bir çalışma. Umarım bu çalışma kitaplaşır ve herkesin evine kadar ulaşır."

Ümit Mercan

"Geçmişten günümüze bir siyasi kesiti yansıtan bu serginin dokümanlaştırılması ve daha geniş bir kesime iletilbilmesi dileğiyle..."

Revna Acar

"Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden bu yana hem verilen vaatlerin, hem de sorunlarımızın değişmeden kaldığını görmek ne kadar da acı! Hâlâ demokratik bir ülke hayalini kuruyoruz. Hâlâ ekonomik açıdan rahala eredeğimiz günleri bekliyoruz. Otuz yıl sonra yine aynı manzarayı görmekten korkuyorum."

Bir öğrenci

"Henüz tam olarak öğrenemediğimiz, yalnızca anlatılanlardan kulak dolgunluğu olan, geçmişte yaşanan siyasi olaylara sayısal veriler ve afislerle katkı sağladığımız için, 21 yılının bir genci olarak teşekkür ederim."

Selin, üniversite öğrencisi

hakkında ayrıntılı bilgiyi İlker Horozcu'dan alabilirsiniz:
(212) 233 2161/22,
ihorozcu@tarihvakfi.org.tr

Son Gezimiz "Anadolu'nun Kapıları"

Tarih Vakfı ve STG Seyahat Acentası işbirliği ile Ağustos ayında başlayan yeni dönem gezilerimiz devam ediyor.

Ağustos ve Eylül ayları içinde gerçekleştirilen Bozcaada gezilerimiz başarıyla tamamlandı. Sayın Haluk Şahin'in gezilerimize yaptığı katkı için hem gezginler, hem de Tarih Vakfı adına buradan bir kez daha teşekkür ediyoruz. Dolu dolu geçen dört günün sonunda Kars-Van gezimizin ilki hoş anılarla son buldu. Son "Anadolu'nun Kapıları Kars-Van" gezimiz ise 8 Kasım 2002'de.

Adapazarı Kayalar Reşitbey Köyü gezimiz ne yazık ki 2003 bahar aylarına etelendi. Turlara katılacak Çatalhöyük'e vermiş olduğunuz destek için teşekkürler. Katılımcıların bir aylık süre için TarihDostu olması uygulaması ise sürüyor.

8 Kasım'daki gezimiz için ayrıntılı bilgiyi İlker Horozcu'dan edinebilirsiniz: (212) 233 2161/22,
ihorozcu@tarihvakfi.org.tr

Tarihinin Mutfağı Konuğu, Ayda Arel

Tarih Vakfı tarafından her ayın üçüncü perşembe günü düzenlenen ve yaptığımız okuduğumuz tarihçilerin, ya da tarihle çalışan disiplinlerde derset çürüten bilim insanlarının mutfağının kendi ağızlarından dinleme olanaklı bulduğumuz "Tarihinin Mutfağı" söyleşi diziterimizin Kasım ayı konuğu, Prof. Dr. Ayda Arel.

İstanbul'da doğan Ayda Arel, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra 1960'ta İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü'ne asistan olarak atandı. 1966 yılında, yeni bir kuruluş olan Karadeniz Teknik Üniversitesi'ne naklini

Ayda Arel

isteyerek 1972 yılına kadar bu kurumda öğretim görevlisi olarak bulundu. Yüksek lisansını ABD Michigan Üniversitesi'nde, doktorasını Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü'nde tamamladı. 1973 yılında doçentlik payesini İTÜ Mimarlık Fakültesi'nden alarak Ege Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Fakültesi'ne bağlı Mimarlık Bölümü'nde göreve başladı. Bölüm, birkaç yıl sonra, kurucuları arasında bulunduğu Güzel Sanatlar Fakültesi'ne bağlandı. Güzel Sanatlar Fakültesi, 1982'de YÖK döneminde kurulan Dokuz Eylül Üniversitesi'ne dahil edildiğinden 1987 yılında bu kurumdan erken emekli oldu. Emekliliğinden hemen sonra Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde araştırmacı olarak görev aldığı süre içinde Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nin lisansüstü programına katıldı.

Doktorasını "Batı Anadolu Türkmen Beyliklerinin Mimarisi" konusunda hazırlayan Prof. Dr. Ayda Arel'in, Osmanlı mimarisinde Batılılaşma süreci ve Osmanlı konut geleneği alanlarında çalışma ve yayınları bulunmaktadır. Tarih Vakfı'nın kurucu üyelerinden olan Prof. Dr. Arel, halen, yaklaşık on beş yıldan beri, Ege Bölgesi'nde aynalık dönemi mimarisi konusunda sürdürdüğü araştırmanın çok yönlü sonuçlarını kitaplaştırıyor.

21 Kasım Perşembe, 18:30
Tarih Vakfı - Bilgi Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen sok. No: 15
Eminönü (İstanbul Ticaret Odası yanı)
Tel: 513 52 35 - 233 21 61/22

Göz Doktorları "Bir Başka Yolculuk"ta

"Tarihin Peşinde Bir Başka Yolculuk" projesi kapsamında organize edilen "Darphane ve Sultanahmet" gezimiz 55 kişilik doktorlar grubunun katılımıyla gerçekleşti.

Türkiye'nin çeşitli illerinden gelen uzman göz doktorları için Merck Sharp & Dohme firmasının düzenlediği "Tarihi Dokuda Sanat ve Göz" başlıklı etkinlik, Bizans dönemi İstanbul'unu gösteren maket üstündeki anlatıyla başladı. Sultanahmet ve çevresinin dolaşılmasının ardından Darphane gezildi. Turun en renkli bölümlerinden biri, Selmin Özcan ve Hidayet Aldemir'in sundukları ebru gösterisiydi. Katılımcılar, geleneksel el sanatlarımızdan ebrunun nasıl yapıldığını ilgi ile dinleyip izlediler. Bu güzel kaşım, Armada Oteli'nin şerbet ve börek ikramlarıyla sona erdi.

"Malazgirt"le Başlayan Tarih"

Başımız İletişim Ağı'nın web sitesinde (www.bianet.org) 12 Ekim tarihinde çıkan bir haberini sizlerle paylaşmak istiyoruz.

Recep Yıldırım, BJA (Mersin) - İçel Sanat Kulübü ve Mersin Üniversitesi'nin düzenlediği 7. Arkeoloji Günleri'nin açılışında, Prof. Dr. Nevit Kodallı "Anadolu'da binlerce yılda birçok uygarlık yaşadı. Bizler, bu uygarlıkların mirasçısıyız. Oysa, kitaplarımızda bizim tarihimiz Malazgirt Savaşı ile başlıyor" dedi.

Selmin Özcan ve Hidayet Aldemir, göz doktorlarının gözlerini renklendirirken.

Mersin'deki arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkan buluntu ve bilgilerin ilk ağızdan kamuoyuna sunulması amacıyla, 1995 yılında Prof. Dr. Levent Zoroğlu'nun girişimiyle düzenlenen Arkeoloji Günleri'nin yedincisi yapıldı.

İçel Sanat Kulübü Nevit Kodallı Salonu'ndaki açılış toplantısına Mersin valisi Akif Tığ, MEÜ rektörü Prof. Dr. Uğur Oral, devlet sanatçısı Prof. Dr. Nevit Kodallı, Yumuktepe Kazıları ile tanınan Prof. Dr. Levent Zoroğlu katıldı.

"Müze yok, kalıntılar yağmalanıyor"

Prof. Zoroğlu, Mersin'de büyük ve çığdaş bir müze bulunmamasından duyduğu üzüntüyü dile getirdi.

Mersin'in binlerce yılda çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yaptığını belirtten Zoroğlu, "Doğu-Batı yönünde ki kültürlerin geçiş yolu üzerinde bulunan Mersin, Orta Anadolu'nun Akdeniz'e çıkış noktası, ilk kazılar, Tarsus Gözlükule'de ve Mersin Yumuktepe'de başladı. Akdeniz ve Ege bölgesi kazılarında, oradaki uygarlıkların da Mersin'e ilişkisine mutlaka rastlanıyor" dedi.

Zoroğlu, kazılarla ilgili sorunları da şöyle açıkladı:

"1980'li yıllardan sonra birçok tarihi kalıntı bölgesi bilinçsizce yağmalandı. Arkeolojik alanların üzerine beton yığınları yapıldı, kalıntı taşlar ahır, ev yapımında kullanıldı. Bunun yanı sıra, birçok arkeolojik buluntu yurtdışına çıkarıldı, geri dönüşü olmayan kayıplar yaşandı."

"Tarih kitapları tarihi anlatmıyor"

Devlet sanatçısı, kompozitör Prof. Dr. Nevit Kodallı ise konuşmasında "arkeoloji ile kompozitörlerin ilişkisine" değindi.

"Arkeoloji bilmeyen kompozitör, tarihsel motifler taşıyan besteler yapamaz" diyen Kodallı, Türkiye'de "doğru bir tarih eğitimi verilmediğini" vurguladı:

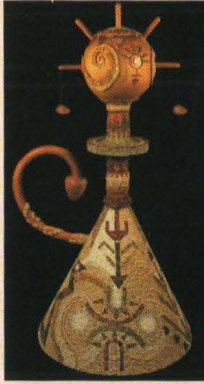
"Arkeoloji tarih anlamına gelir. Malesef bizim tarihimiz Malazgirt Savaşı ile başlar. Oysa, bu topraklardan binlerce yılda ne kavimler gelmiş, geçmiş. Biz onların mirasçılarıyız. 1930'larda hazırlanan tarih kitaplarını inceledim. Bugünkü tarih kitaplarını birileri uydurmuş."

"Tarih inkâr edilemez" diyen Kodallı, "Siz istediğiniz kadar çirkin isimler verin, Çamlıyayla deyin. Orası Namrun'du. Namrun olarak bilinecek. Karşıpınarı da nedir, orası, Glin-dirir dir" şeklinde konuştu.

Hülya Vurnal İkizgöl Sergisi Darphane'de

Mozaiik, resim ve heykel sanatçısı Hülya Vurnal İkizgöl'ün sergisi, Darphane'de.

1966 İstanbul doğumlu olan İkizgöl, Prof. Mustafa Pilevneli ve Prof. Hüsamettin Koçan ile çalıştığı Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nden 1990 yılında mezun ol-

İkizgöl'ün sergisi Darphane'de

du. Yüksek lisansını aynı fakültede 1993'te tamamladı. Hülya Vurnal İkizgöl, ilk sergisini 1992'de Ayasofya Müzesi Ali Sami Boyer Galerisi'nde açtı. Bu sergisi birçok yurtiçi ve yurtdışı sergi takip etti.

İkizgöl, sergisindeki ana temaların doğum ve ölüm olduğunu anlatırken bunu, yaşamının iki önemli olayına, babasının ölümüne ve kızının doğumuna bağlıyor. İkizgöl'ün sıradışı yapıtlarını görmenizi öneririz. Sergi, 3 Kasım'a kadar açık.

Kal-Der'den Vakfa Sunum

Bildiğiniz gibi, Türkiye'de sivil toplum bilinci henüz emekleme döneminde. Görece eski STK'lerden biri olsa da, Tarih Vakfı'nın öğrenmesi gereken çok şey var. Bunların başında da, özellikle birçok alanda etkinlik gösteren bir kuruluş için olmazsa olmaz olan, bu alanların birbirleriyle en verimli etkileşimi için gerekli olan süreçlerin yönetimi.

İşte bu konuda, geçtiğimiz ay Kalite Derneği (Kal-Der) genel sekreteri İrfan Onay, Tarih Vakfı çalışanlarına "Süreç Yönetimi ve İyileştirilmesi" konulu bir sunum yaptı. "Süreç'i amaçlanan bir çıktıyı elde edebilmek için, kullanılan çeşitli girdiler üzerinde katma değer yaratan faaliyetler" olarak tanımlayan Onay, sunumuna Toplam Kalite Yönetimi'nin temel kavramlarını açıklayarak devam etti.

Onay'ın da belirttiği gibi, temelde kâr amaçlı şirketlerin benimsediği bu ilkelere STK'lerin yapısına uymayacak olanlar da var. STK'lerin benimsemesi gerekenler de. Türkiye'deki hemen tüm sivil toplum kuruluşlarının ortak kaygılarından biri, benimsenme sürecini hızlandırmak, bu bağlamda da Avrupa standartlarına ayak uydurabilmek. Bu öğrenme sürecini yaşayan kuruluşlardan biri olarak, Vakıf, bu konudaki bilgi alışverişine devam edecek. İrfan Onay'a bu satırlardan Tarih Vakfı'nın teşekkürlerini sunarız.

STK'lerde Yönetici Geliştirme

Boğaziçi Üniversitesi Yaşamboyu Eğitim Merkezi ve Kal-Der'in işbirliği ile, 15 Ekim 2002 - 05 Şubat 2003 tarihleri arasında sürecek olan "Sivil Toplum Kuruluşları Yönetici Geliştirme Programı" başladı.

Sivil toplum kuruluşlarında hukuki boyut, insan kaynakları ve finansman yönetimi, örgütlenme ve organizasyon oluşumu ile kaynak yaratma alanlarının derinlemesine çözümleneceği programa, Tarih Vakfı'ndan İnci Tepeci burslu olarak katılıyor.

Bildiri Çağrısı

Association for the Study of Nationalities / Ulus Çalışmaları Derneği (ASN)'nin düzenlediği 8. Uluslararası Yıllık Toplantı, 3-5 Nisan 2003 tarihlerinde New York'ta, Columbia Üniversitesi'nde düzenlenecek.

Bu yılki toplantının konusu, "Yeni Doğu Avrupa ve Avrasya'da Tarih, Ulusal Kimlik ve Siyasal Düzen". Nisan'daki toplantıda Rusya, Ukrayna, Kafkaslar, Orta Asya, Baltıklar, Balkanlar, Orta Avrupa, Türkiye, Çin ve Moğolistan'ın yanı sıra, ulusçuluk, İslamcı hareketler, çatışma çözümleri, demokratikleşme, demografi, dil sorunları, tarih yorumlamaları, sinema ve yazında etnisite, ulus kavramına kuramsal yaklaşımlar gibi konular da yaklaşık 100 kadar panelde masaya yatırılacak.

ASN, birçok disiplinin bir arada tartışıldığı büyük bir toplantı. 2003 top-

lantısının ana konusu tarihin, ulusal kimliğin ve siyasi düzenin geçmişten bugüne uzanan ilişkileri ve sorunları. Bu sorunların, kaçınılmaz olarak siyaset bilimi, tarih, antropoloji, toplumbilim, iktisat, coğrafya ve sosyo-lingüistik gibi disiplinlerin ilgi alanlarını oluşturuyor.

Bu konulardan herhangi biri üzerine bildiri sunmak isteyenlerin 21 Kasım'a kadar, program yöneticisi Timothy McGrath'e önkayıt yaptırmaları gerekiyor (asn@hatwick.edu). Yalnızca makale değil, panel önerisi ve başvurusunda da bulunabilirsiniz.

Kayıt ile ilgili idari işlemler için ise Gordon Bardos'a başvurabilirsiniz (gnb12@columbia.edu). Bu arada, ASN ile ilgili daha fazla bilgiyi ise www.nationalities.org adresinden edinebilirsiniz.

Haklarla Düşünmek

Izmir Barosu ve Ege Üniversitesi Felsefe Bölümü'nce düzenlenen "Haklarla Düşünmek" sempozyumu 12-13 Ekim tarihlerinde Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük binasında yapıldı. Tarih Vakfı'dan Alper Akköz de bu toplantıya katıldı. Haftasonu olmasının da etkisiyle çeşitli disiplinlerden canlı bir kabalığın ilgilyle izlediği ve soru ve katkılarla zenginleştiği sempozyumun özelliği insan haklarında teoriyle pratiği olduğu kadar temel olarak hukuk ile felsefenin ve medyanın, edebiyatın, sinemanın, politikanın bir değişik uygulama alanlarını bir araya getirmesiydi.

Konusmacıların hakları alanında güncel uluslararası tartışmaları ve sivil etkinlikleri de gündeme getirdiği sempozyumun ilk oturumunda konuşan gazeteci Ragıp Duran, medyanın gündelik hak ihallerinde oynadığı meşrulaştırıcı role değindi. Ömer Türkeş'in Osmanlı'nın son döneminden itibaren Türk romanında yaratılan atmosfer içinde duyumsanan adalet ve hukuk duygusu üzerinden yaptığı sunuş toplumdaki hak algısı ve devlete karşı konumlanış gelişimini de gösteriyordu. Yazar Yıldırım Türkler ise hayatın adaleti başlıklı konuşmasında hayatın adaleti olmadığını ve onu adaletle bezecek olanın yine insanın kendisi olduğunu ana tema olarak

öne çıkardı. Galatasaray Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi Tülin Bumin dünya toplumlarında politikanın ereksizleşmesi ve büyüştünü yitirmesi sonucu politikaya yitirilen ilgi ve güvene karşın din ve moral ile birlikteliğe yükselen üç değerin birinin de hukuk olduğunu, ancak bunun problemli bir geri dönüş olduğu saptamasını yaptı. Bilgi Üniversitesinden Cemal Bali Akal ise felsefedeki hak tartışmalarında yeniden popüler olan Spinoza felsefesinin temel önermesi olan "alternatifsiz bir rejim olarak demokrasinin temeli düşünce özgürlüğüdür" görüşünün daha derinden incelendiğinde, en büyük özelliği maddeci yaklaşımı olan Spinoza'nın hak kavramının aslında "güçle bir olduğunu ve kökeninin 'yaşamda kalma istenci' olduğunu, bu nedenle aslında güçlünün oluşturduğu yasaların hukukun alterinde olacağını ileri sürdü; bunun ise günümüzdeki anlamıyla haklar ve demokrasi önermesiyle çelişik olduğu saptamasını yaptı. Akal'a göre hakların kaynağının sorgulanması çok da anlamlı değil, büyük olasılıkla bu kökenin bulunması mümkün değil, bu nedenle aslolan hakların elde edilmesi için yürütülecek mücadeledir. İzmir Barosu avukatlarından İbrahim Arzu ise Türkiye'de '80 sonrası haklar mücadelesinin önceliklerden farklı yanının '80 sonrası hukuk söyleminin yitirilmesine rağmen yasaları kabul etmesi ve 'suç duyurusu' yönteminin öne çıkması olduğu saptamasını yaptı.

İkinci günde tartışmaların ana eksenini 11 Eylül sonrası 'insan hakları' alanının aldığı yeni biçim oluşturdu. 11 Eylül sonrasındaki durumu 'global olağanüstü hal' olarak tanımlayan Mithat Sancar, bunun sonucunun özgürlüklerin kısıtlanması ve devletin yetkilerinin genişlemesi, dolayısıyla

hukukun esnekleştirilerek ayak bağı olmaktan çıkarılması; olduğunu, son on yıldaki askeri müdahalelerin terasına Afganistan'da teröre karşı savaş söylemi içinde hak ve hukuka gerek duyulmadığını belirtti. Ömer Laçiner ise ABD tarafından en büyük tehdit olarak nitelendirilen 'terörün' muhtlak bir kavram olarak bütün eylemlerin meşrulaştırılmasında kullandığını, bunun da Türkiye ile paralellik gösterdiğini söyledi. Küreselleşme ile ilgili oturumda konuşan Turgut Tarhanlı 1945 sonrasında uluslararası hukukun insan haklarının taşıyıcısı haline geldiğini, insan haklarının ise 'umut' ögesini ve 'geleceğini belirleme hakkını' içerdiği öçüdü uluslararası hukukun taşıyıcısı olabileceğini değindi. Nuran Erol yurttaşlığın yasal kimliğinden çok grup aidiyeti yönünün öne çıkarılmasının insan hakları ile bir tezat oluşturabileceğini belirtti. Yasemin Özdek ise bir yandan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin bir tür Avrupa anayasasına dönüşürken diğer yandan uluslararası hukukun altının özellikle ABD tarafından oynulmak istendiğini, öbür yandan kamu hukukuna karşı tahkim gibi uygulamalarla özel hukukun ve alternatif uyuşmazlık çözümlerinin geliştiği tespitinde bulundu. İnsan haklarının liberal öz taşıdığını ve bu çerçeveyi kırmak için yeni hak talepleriyle ortaya çıkmak gerektiğini söyleyen Yasemin Özdek son yıllarda gelişen tek hakkın özel mülkiyet olduğunu, bu nedenle insan haklarının yeniden tanımlanması gerektiğini öne sürdü. Çok kültürlülük ve çok hukukluluk tartışmalarına değinen Aydın Mültüoğlu, liberal kültür anlayışının 19. yüzyıl Alman idealizmiyle şekillenen cumhuriyetçi anlayışla çeliştiğini, bireyciliği öne çıkaran liberal anlayışın yine kendisinin öne çıkardığı kolektif grup haklarıyla ç-

eliştiğini, politikanın ölümünün de yine bu çelişki sonucu kamusal alanın parçalanarak iletişimin zayıf küçük grupçuklara bölünmesi sonucu kimliklerin yurttaşlığın ve politikanın önüne geçmesi nedeniyle olduğunu öne sürdü.

Konferans Duyuruları

Türkiye Tarihî Evleri Koruma Derneği, 23 Kasım'da "Osmanlı - Türk Yerleşmeleri ve Evleri: Filibe, Smolian, Bansko, Rila Dağları ve Rila Manastırı" konulu bir konferans düzenliyor. Konferansı konuşmacısı Mimar Sinan Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Cengiz Eruruz. Sunum, diaporiz gösterisiyle de renklendirilecek.

Adres: Hammamfzade İsmail Dede Efendi Evi, Cankurtaran, Ahırkapı Sk. 17, Sultanahmet / İstanbul (Armadote Otelin Sokağı)
Bilgi için: (212) 352 0519, 233 8737, 516 4314

Bir diğer konferans ise İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi tarafından düzenleniyor. Gözde Ramazanoğlu, "Selimiye Kışla ve Mahallesi" üzerine sunumunu 2 Kasım günü Yıldız Sarayı Çit Kasrında gerçekleştirecek. Bilgi için: (212) 259 1742

Akdeniz Kültürü Konferansı

Akdeniz Çalışmaları Derneği (Mediterranean Studies Association / MSA), 6. Yıllık Kongresi çerçevesinde bildiri çağrısında bulunuyor. 28-31 Mayıs 2003 tarihleri arasında Budapeşte'deki Orta Avrupa Üniversitesinde düzenlenecek olan Kongre'nin ana konusu "Orta Avrupa ve Akde-

niz". 2003'tün 29 Mayıs'ı, İstanbul'un fethinin 550. yıldönümünü dolayısıyla Bizans'ın sonunu ve İstanbul'un başlangıcını, yeni bir çağın başlangıcını ilimiyor. Bu konudaki bildirilere özellikle yer verilecek. Ancak düzenleme kurulu, Akdeniz bölgesi ve Akdeniz kültürü üzerine her türlü oturum ve bildiri önerisine de açık.

Tahminen 250 akademisyenin ve uzmanın katılacağı konferansta 150'ye yakın bildiri sunulacak. Konferansın dil İngilizce, ancak herhangi bir Akdeniz dilinde yapılacak olan oturumlar için öneriler de değerlendirilmeye alınacak.

Adından da anlaşılacağı gibi, MSA, Akdeniz kültürleri üzerine her alan ve disiplinde yapılan çalışmaları desteklemek için kuruluş bir disiplinlerarası organizasyon. MSA, özde Geç Antik dönemden Aydınlanma'ya kadar olan dönemle ve bu dönemin coğrafi sınırları ötesindeki etkileriyle ilgileniyor.

Sunumlar her bildiri için 200 sözcüklük bir özet ve her katılımcı için bir özgeçmiş içermeli. Öneriler için son sunum tarihi 1 Aralık 2002. Sunum önerilerinin gönderilme adresi ise şöyle:

Mediterranean Studies Association
P.O. Box 212
East Sandwich, MA 02537, USA
E-posta: msa@umassd.edu
www.mediterraneanstudies.org

Son bir not: Kongre, Orta Avrupa, Dartmouth, Arizona State ve Kansas Üniversiteleri tarafından destekleniyor. Seçilen bildiriler sonra derneğin süreli yayını Mediterranean Studies'de basılmak için incelenmeye alınacak.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI
YÖNETİM KURULU
SUAY AKSOY,
AYŞE SEMİHA BABAN,
AYFER BARTU,
HALİM BULUTOĞLU,
EDHEM ELDEN,
MEHMET ÖZDOĞAN,
ŞEVKET PAMUK (BŞK. YRD.),
ORHAN SİLİER (BŞK.),
İLHAN TEKELİ,
METE TUNÇAY (BŞK. YRD.),
BÜLENT UNAL

VAKIF MERKEZİ
NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C.
SAMSUN APT. NO. 57
80200 İSTANBUL
TEL: (0212) 233 21 61 -
233 21 66 - 233 21 70
FAXS: (0212) 234 32 90
E-POSTA:
tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr
WEB: http://www.tarihvakfi.org.tr

BİLGİ-BELGE MERKEZİ
ZINDANKAPI DEĞİRMEN
SOKAK NO. 15
34460 EMINÖNÜ-İSTANBUL
TEL: (0212) 513 52 35
FAXS: (0212) 513 21 77
bbmkz@tarihvakfi.org.tr

ANKARA İRTİBAT BÜROSU
ÜLKÜ ÖZEN
BÜYÜKELÇİ SOKAK 14/9
KÜÇÜKESAT-ANKARA
TEL: (0312) 426 16 54
FAXS: (0312) 468 53 65

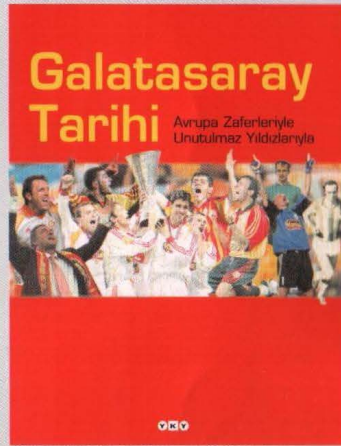
BANKA HESAP
NUMARALARIMIZ
VAKIFLAR BANKASI
İSTANBUL ŞUBESİ 2003924
VAKIFLAR BANKASI
TAKSİM FINANS MARKET
ŞUBESİ 2013044
İŞ BANKASI
AYASPAŞA ŞUBESİ 250962

HABERLER BÜLTENİ
YAYIN KURULU
ERTAN KESKİNSOY (Editör)
SEVİL SEVENTÜRK

Fenerbahçe ve Galatasaray bilmek istediğiniz her şey...

Fenerbahçe Tarihi
Efsaneleriyle, Kahramanlarıyla, Rakamlarıyla
Hazırlayan: Altan Taşkınku
22x27,5 cm, 332 s.

Galatasaray Tarihi
Avrupa Zafertileriyle, Unutulmaz Yıldızlarıyla
Hazırlayan: Bülent Tuncay
22x27,5 cm, 344 s.

ve çok yakında Beşiktaş Tarihi

Tutduğumuz takımın ne kadar tanıyoruz? Geçmişleri, kuruluşları, tarihleri hakkında ne kadar bilgimiz var? Efsane futbolcularını, efsane maçlarını, müthiş golleri, inanılmaz öyküleri hatırlıyor muyuz?

Üç büyük kulübün yüz yıla varan tarihleri, konusunda uzman bir ekip tarafından, Türkiye'de bugüne kadar yapılmış en kapsamlı çalışmayla kitaplaştırıldı.

Amblemler, formlar, stadlar, liglerde, kupalarda ve Avrupa'daki maçlar, bütün maçların skorları, her yılın puan cetvelleri; başkanlar, teknik direktörler; hangi futbolcu kaç gol attı, kaç maçta görev yaptı? Ezeli rekabet ve istatistikleri...

Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray'a dair her şey, tarafsız bir anlatımla, artık elinizin altında...

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTAPÇEVLERİ: • İSTANBUL: 212 293 06 24 / 502 • İZMİR: 232 463 82 90 • ANKARA: 312 438 88 84
E-posta: ykkultur@yikykultur.com.tr • Web Sitesi: www.yapikrediyayinlari.com • İnternet satış: www.estore.com.tr/bulvar/yky • www.tisimad.com.tr
bilgi hattı: 0 212 473 0 444 • ETS Shop: 0 212 444 0 387 • YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YATIRIMCILIK İÇ. VE SAN. A.Ş. 212 293 06 24, 212 47 01